

Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina

Nálezy hrobového inventáře

In: Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina; Nováček, Jan. *Břeclav - Pohansko. IX., Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie)*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 109-158

ISBN 978-80-210-9353-9 (váz.); ISBN 978-80-210-9354-6 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143750>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6. NÁLEZY HROBOVÉHO INVENTÁŘE

Na *Jižním předhradí* se hrobový inventář vyskytl v 88 hrobech, což činí 43 % z celkového počtu 205 hrobových celků (obr. 48). Zevrubně nebyl materiál z hrobů dosud zhodnocen, existují však dílčí studie. K nejvýznamnějším nálezům patří součásti jezdecké výbavy a zbraní, mezi kterými vyniká železný meč franského typu z hrobu JP/118. Tyto nálezy byly již dříve publikovány J. Vignatiovou (1980; 1993). Nálezy nožů byly předmětem zkoumání bakalářské diplomové práce A. Balcárkové (2006). Skleněné korálky a gombíky s kovovým ouškem byly součástí studie zaměřené na analýzu složení skelné hmoty, ze které byly vyrobeny (Přichystalová – Štelcl – Vávra 2011; 2014).

Hrobová výbava se nejčastěji objevila u dětských jedinců, celkem 35krát, 24krát se artefakt v hrobě vyskytl u pohřbu ženy a 22krát to bylo u pohřbu muže. Ve čtyřech případech byla výbava evidována v hrobech s neurčeným jedincem a třikrát se milodar ve formě keramické nádoby vyskytl v prázdné hrobové jámě (snad v symbolickém hrobě). Podle jednotlivých kategorií muž – žena – dítě však patří mezi nejlépe a nejčastěji vybavené nálezové celky pohřby mužů. Ze všech evidovaných dětských hrobů bylo inventářem vybaveno necelých 36 %, v ženských hrobech se výbava vyskytla u více než 45 % hrobů, v mužských hrobech toto procento činilo až 73 %. Z toho 20 % tvořily hroby mužů vybavených zbraní nebo ostruhami. Na základě této jednoduché statistiky lze vyvozovat, že mužští jedinci pohřbeni na *Jižním předhradí*, muži v obecné rovině, stáli v sociálním řebříčku raně středověké společnosti výše než ženy nebo děti, nezávisle na konkrétní sociální skupině.

6.1 Šperky a ozdoby oděvu

Do této kategorie jsou zařazeny předměty, které souvisejí s dozdobením těla, případně účesu nebo oděvu. Začlenili jsme sem náušnice, prsteny, skleněné gombíky/knoflíky s kovovým ouškem a náhrdelníky, které se na *Jižním předhradí* skládaly ze skleněných korálků a kovových přívěsků. Dále sem řadíme i rolničky, které velmi pravděpodobně oděv dotvářely v praktické i symbolické rovině.

6.1.1 Náušnice

Bronzové náušnice tzv. podunajského typu byly evidovány ve dvanácti hrobech (obr. 49).¹ Celkem sedmkrát byly nalezené v hrobech žen – čtyřikrát u dívek a mladých žen (hroby JP/25, 28, 106 a JP/172) a třikrát u žen středního až staršího věku (hroby JP/10, 34, 122). Dvakrát byly náušnice nalezeny v hrobech malých děvčátek (JP/50, 107). Zajímavé je, že na základě analýzy aDNA můžeme na předhradí potvrdit výskyt náušnice také u jedinců mužského pohlaví, a to u dvou malých chlapců (JP/100, 155) a jednoho věkově blíže neurčeného snad dospělého jedince (JP/160). K diskrepanci archeologického a antropologického určení pohlaví viz kapitola 11.2.2.1.6, Závěrečné zhodnocení výsledků genetického vyšetření rozporných vzorků.

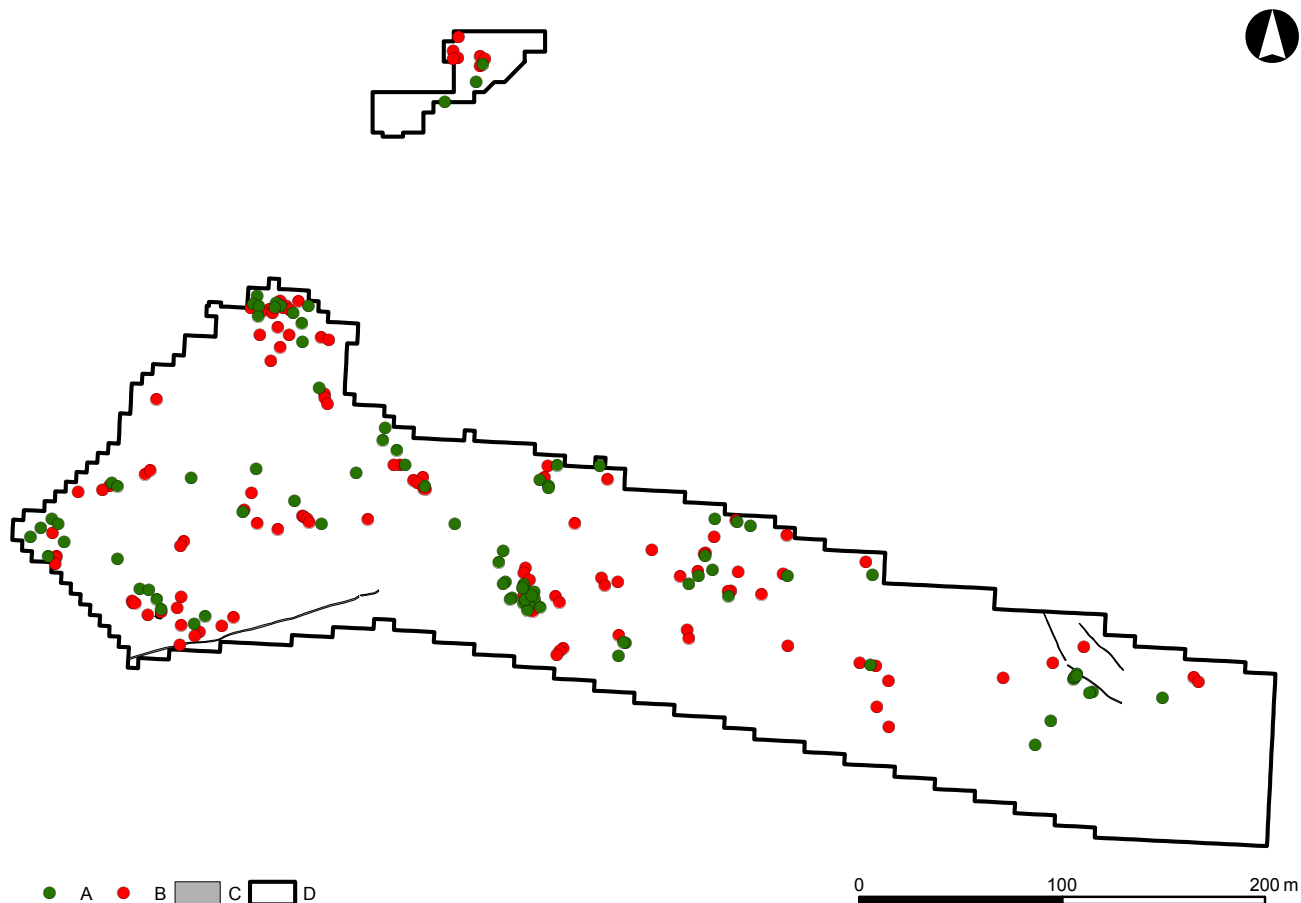
Na předhradí nebyly evidovány exempláře šperků tzv. veligradského typu. Vždy se jednalo o jednoduchý drátěný šperk z bronzu, až na jednu výjimku. V hrobě JP/106 byl nalezen závěsek náušnice, který byl vyroben z pozlaceného bronzu.

6.1.1.1 Náušnice typu 7-1 podle Dostál 1966

Jedná se o jednoduché kroužkové náušnice vyrobené pouhým stočením kovového drátu do kruhové formy bez dalších úprav spodního nebo horního oblouku. Jde o velmi běžný šperk, časový rozptyl jeho výskytu zahrnuje celé období raného středověku. Je tedy chronologicky necitlivý (Dostál 1966, 30, 32; Ungerman 2007, 73).

Na *Jižním předhradí* byl evidován pouze v jednom hrobě – JP/155, v němž se kromě náušnice 7-1 nacházel také typ 7-11 (tab. XLIII). Oba typy byly nalezeny ve dvojici po levé straně lebky. Po pravé straně lebky

¹ Náušnice byly nalezeny i v sídlištních kontextech. Jedná se o pět exemplářů: bronzová náušnice s plechovým trubičkovým závěskem, fragmenty ze dvou náušnic s dochovanými uzlíčky na spodních obloucích, litá lunicová náušnice s bubínkem a fragment bronzového bubínku. Fragment náušnice s uzlíčky byl nalezen v objektu č. 412, kde byly objeveny také ostruha s dlouhým bodcem a třimen (Vignatiová 1992, tab. 152:3, 131:1, 2:1, 139:13, 5:4).

Obr. 48: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů bez inventáře a s hrobovou výbavou. Legenda: A – hroby s inventářem, B – hroby bez inventáře, C – žlab, D – hranice výzkumu.

Fig. 48: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of the graves with and without funerary equipment. Key: A – graves containing grave goods, B – graves with no grave goods, C – trench, D – excavation border.

byl nalezen pouze zlomek drátěného kroužku náušnice, který může, ale nemusí být zbytkem dalšího kusu náušnice 7-1. Zlomky oblouku náušnice z bronzového drátu bez náznaků dochování uzlíku nebo připevnění závěsku se našly také v hrobech JP/122 a 160. Nelze je však přiřadit ke konkrétnímu typu náušnice.

Náušnice byly nalezeny v hrobě spolu se dvěma keramickými nádobami, které nálezový celek datují do průběhu druhé poloviny 9. století.

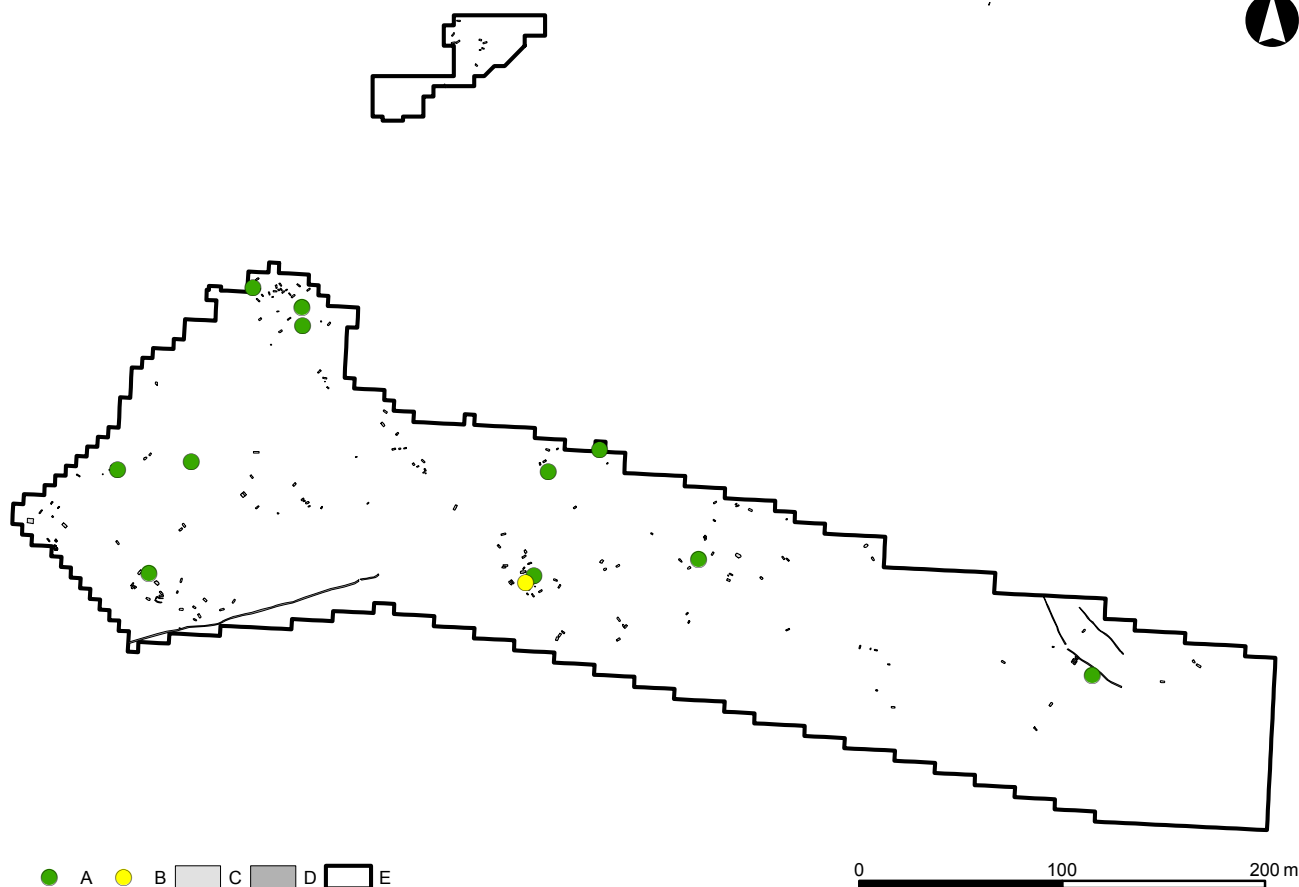
6.1.1.2 Náušnice typu 7-2 a 7-3 podle Dostál 1966

Kroužkové náušnice s uzlíčky z ovinutého tenkého drátku ve formě jednoduchých nebo vícenásobných prstenců byly nalezeny v hrobech JP/28, 122, 160 a JP/172 (tab. IX, XXXVIII, XLV, XLVII). Na tento typ usuzujeme pouze s jistou pravděpodobností, protože nalezené drobné náušnice z tenkého drátu byly ve značně fragmentárním stavu a s poškozením v místě původních uzlíků (Dostál 1966, 31). V hrobě JP/28 se typ náušnice s jednoduchým uzlíkem (7-3) vyskytl společně s typy 7-17 a 7-19, dále byly v hrobě nalezeny

zbytky po náhrdelníku z hladkých olivovitých korálků navlečených na železném drátku (tab. IX). Podobná kombinace typů náušnic byla zaznamenána u hrobu juvenilního jedince H 120 v Rajhradě (Staňa 2006, obr. 13).

V hrobě skrčence JP/122 bylo nalezeno na každé straně lebky po čtyřech náušnicích, bohužel v dost fragmentárním stavu. Patrně od pravého boku lebky pochází bronzová kroužková náušnice se spodním obloukem odděleným od horního dvěma uzlíčky z dvojnásobně vinutého hladkého drátu, velmi pravděpodobně se jedná o typ náušnice 7-2. U ostatních nelze toto zařazení potvrdit.

V mužském hrobě JP/160 byla na levém spánku lebky objevena kroužková náušnice, u které byl spodní oblouk na obou stranách od horního oblouku oddělen uzlíčky ze silnějšího drátu. U nedovřeného konce náušnice se pod masivním uzlíkem nachází gracilnější uzlík z tenkého drátu. U pravého spánku pod lebkou ležely další dva fragmenty oblouku náušnice z drátu kulatého průřezu, typ však nelze určit. Náušnice byly jediným inventářem nalezeným v tomto hrobě.

Obr. 49: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem náušnice. Legenda: A – hrob s nálezem bronzové náušnice, B – hrob s nálezem bronzové náušnice s pozlacením, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 49: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with earrings. Key: A – bronze earring, B – gilt bronze earring, C – grave, D – trench, E – excavation border.

Hrob ženy JP/172 orientované hlavou k severu obsahoval, kromě fragmentů bronzové kroužkové náušnice vyrobené z kulatého drátku s jedním dochovaným uzlíčkem, také zbytky náhrdelníku složeného ze skleněných korálků a bronzových přívěšků.

Náušnice typu 7-2 a 7-3 byly používány od pozdně avarského horizontu až do konce povelkomoravského období (Ungerma 2007, 74). V hrobě JP/122 se tyto náušnice vyskytly spolu s větším střepelem okraje s částí výdutě zdobené hlubokými výraznými rýhami. Nádoba byla vyrobena z tuhového keramického těsta. Tuhová keramika se na Pohansku začíná vyskytovat ve vrcholné velkomoravské fázi, ale její největší četnost je zaznamenána až v poslední fázi osídlení lokality, tedy někdy na přelomu 9. a 10. století s dalším vývojem v první polovině 10. století (Macháček 2002, 209–210). Této poměrně pozdní dataci odpovídají i nálezy náušnic typů 7-2, 7-3 a snad i 7-1 z pohřebiště u druhého kostela na severovýchodním předhradí hradiska. V jednom případě se našlo v hrobě dítěte SVP/95 klubko do sebe propojených náušnic v nefunkční poloze na pravé straně pánve, patrně původně uložené ve vřetě

z organické hmoty, ve druhém případě to byly náušnice uložené v sekundární poloze spolu se skladem kostí SVP/121, což byly pietně druhotně pohřbené kosti dětského jedince, jehož hrob byl porušen hloubením hrobu SVP/52 se stříbrnou náušnicí s oboustranným hrozníčkem a spodním obloukem zakončeným očkem (Macháček et al. 2016, 71–72, tab. 9:7-6, 16:1-2, 57:14, 58:8-10).

6.1.1.3 Náušnice typu 7-9 podle Dostál 1966

Náušnice tohoto typu jsou v odborné literatuře nazývány více termíny. Ve starších studiích se můžeme setkat s označením „keszthelyský typ“ (Poulik 1949–1950, 79) nebo „náušnice s meandrovitým ukončením“ (Dostál 1966, 31). V mladší literatuře bývá užíván termín „náušnice s několikanásobnou esovitou klíčkou“ (Ungerma 2007, 76).

Na Jižním předhradí se vyskytly pouze v jednom hrobě – JP/107 (tab. XXXIII). Náušnice se nacházely u lebky malého dítěte ženského pohlaví. Byly vyrobeny z torovaného drátku. Spodní oblouk jednoho exempláře

byl zakončen trojnásobnou esovitou kličkou s pěti meandry, druhý exemplář je ve fragmentárním stavu, takže přesný počet kliček nelze určit, pravděpodobně se však jedná o párové náušnice. V hrobě byly nalezeny ještě dvě nádoby, které lze zařadit do skupiny keramiky třetí fáze, tedy do vrcholu velkomoravské keramické produkce (Macháček 2002, 209). I přes velmi široký interval oběhu náušnic typu 7-9 v živé kultuře, tj. od pozdně avarského období do doby povelkomoravské, je možné nálezy z Jižního předhradí datovat do druhé poloviny 9. století, spíše do jeho poslední čtvrtiny.

6.1.1.4 Náušnice typu 7-11 podle Dostál 1966

Náušnice se spirálovitým ukončením spodního oblouku ve formě kuželu byla nalezena v dětském hrobě JP/155 (tab. XLIII). Kužel byl formován sedmi závitů. Náušnice 7-11 tu byla v kombinaci s náušnicí typu 7-1 (viz výše).

Náušnice se spirálovitým ukončením spodního oblouku se vyskytuje na rozsáhlém území od horního toku Dunaje až po jeho deltu. Rovněž její chronologické rozšíření má široký interval od pozdně avarského horizontu po povelkomoravský – v tomto horizontu se může vyskytnout například v kombinaci s esovitými záušnicemi z tenkého drátku – hrob 194 z Mikulčic, na pohřebišti u 2. kostela (Poullík 1957, 322, obr. 100:6-8; Ungerman 2007, 79–81). Podobná esovitá záušnice se našla v hrobě SVP/122 na poměrně pozdně datovaném pohřebišti u druhého kostela na Pohansku (Macháček et al. 2016, tab. 57:20).

Další exemplář náušnice se spirálovitým ukončením byl na Pohansku objeven v sídlištním kontextu, a to v zášypu objektu č. 105 v poloze *Velmožský dvorec*, šlo o typ 7-10, tedy s válcovitě formovaným spirálovitým stočením drátu. Na základě stratigrafie (objekt superponoval starší palisádový žlab) a také na základě charakteru keramiky datoval B. Dostál objekt do fáze synchronní minimálně s mladším opevněním dvorce, ne-li do ještě mladší fáze (Dostál 1975, 316–317, tab. 88:8). Na Jižním předhradí byla náušnice velmi pravděpodobně uložena do hrobu v průběhu druhé poloviny 9. století, spíše později než dříve (viz výše, text k náušnici 7-1).

6.1.1.5 Náušnice typu 7-16 podle Dostál 1966

Párové náušnice s jednostranným závěskem ze svinutého tordovaného drátku byly ve fragmentárním stavu nalezeny ve funkční poloze v hrobě mladé ženy JP/25 (16–20 let). Spodní oblouk náušnic byl původně oddělen od horního oblouku uzlíčky z třikrát ovinutého tordovaného drátu. Spirálovitě vinutý válcovitý závěsek je na spodním oblouku ukončen kuličkou/granulí, která je zakorodována do drátěného válce. Závěsek druhé náušnice chybí (tab. VIII).

Hrobový inventář kromě náušnic obsahoval ještě zlomek železného nože s trnem. Hrob se nacházel v rámci kumulace funerálních objektů v severozápadní části velké plochy, konkrétně na jejím jihovýchodním okraji bez jasně pozorovatelných asociací s jinými hroby (plán 1, výřez A), takže ani na základě hrobové výbavy, ani na základě pozice hrobu ve struktuře osídlení není možné kontext datovat blíže než do průběhu 9. století.

Dobu používání náušnice typu 7-16, která patří do nehomogenní množiny typů 7-13 až 7-16, lze jen velmi těžko blíže specifikovat. Jejich nálezy většinou pochází z prostoru moravsko-slovenského pomezí, několik kusů pochází z Horního nebo z Dolního Rakouska (Ungerman 2007, 81–82). Byly nalezeny například v Mikulčicích – *Klášteřsku*, hrob 1075, spolu se stříbrnou hrozníčkovou náušnicí; v Rajhradě, hrob 562, v kombinaci s náušnicí 7-19 a skleněnými podélně členěnými olivovitými korálky s kovovou trubičkou, s příčně segmentovanými korálky s trubičkou; v Boleradicích, hrob 37, v kombinaci s náušnicí 7-23, štítkovými prsteny a na kruhu točenou keramikou (*Klanica 1985*, 501–502, obr. 12:1-4; *Staňa 2006*, 90–91, obr. 45; *Poullík 1948*, 154–155, tab. LXVII:1-9). Podle zaznamenaného výskytu náušnice typu 7-16 na pohřebišti jihozápadního Slovenska, se tento šperk vyskytuje napříč celým velkomoravským až povelkomoravským obdobím s mírným nárůstem výskytu v mladším velkomoravském úseku (Hanuliak 2004, 162–163, obr. 181).

6.1.1.6 Náušnice typu 7-17 podle Dostál 1966

Bronzová náušnice s oboustranným válcovitým spirálovitě vinutým závěskem z hladkého (JP/50, 100) nebo tordovaného drátku (JP/28, 106), který je na obou stranách ukončený kuličkou, byla na Jižním předhradí objevena ve čtyřech hrobech (tab. XVIII, XXX, IX, XXXII).

Náušnice vyrobené z hladkého drátu byly nalezeny v hrobech malých dětí a byla to jediná součást jejich hrobové výbavy. Jedno dítě bylo uloženo do společného hrobu se ženou ve skrčené poloze na levém boku. Dítě ženského pohlaví leželo před hrudníkem ženy, patrně v natažené poloze, lebky pohřbených jedinců byly ve stejné úrovni, natočené k sobě pravděpodobně obličejovými stranami. Náušnice se nacházela na fragmentech lebky dítěte. Druhé dítě, hrob JP/100, bylo podle analýzy aDNA mužského pohlaví. Náušnice se nacházela po levé straně lebky.

Náušnice vyrobené z tordovaného drátu patřily k hrobovému inventáři mladých žen. Pohřeb ženy JP/28 kromě párových bronzových náušnic s oboustranným spirálovitým závěskem obsahoval párové náušnice s jednostranným plechovým trubičkovým závěskem a pár jednoduchých kroužkových

náušnic (viz výše i níže). V levé spodní části hrudníku byly objeveny pozůstatky po náhrdelníku z olivovitých hladkých korálků.

Výjimečným nálezem je oboustranný spirálovitě vnutý závěsek z tordovaného drátku ukončený kuličkou/granulí z hrobu JP/106, který nese stopy výrazného pozlacení. Je to jediný náznak přítomnosti exkluzivnějších druhů šperků na předhradí. Bronzové pozlacené náušnice s oboustranným spirálovitým závěskem byly objeveny také na kostelním pohřebišti kolem rotundy v poloze *Severovýchodní předhradí* (hroby SVP/63, 64 a SVP/119). Bronzový exemplář opatřený esovitou kličkou na konci spodního oblouku byl nalezen v hrobě SVP/171 – podle Š. Ungermana (2007, 82) se jedná o tzv. variantu B.

Mimo kostelní hřbitov byla náušnice typu 7-17 na *Severovýchodním* předhradí evidována v hrobě SVP/8. Náušnice vyrobená ze stříbrného drátu byla jedinou součástí hrobové výbavy malého dítěte (stejně jako u hrobů JP/50 a JP/100).

Stříbrný drát byl použit také na výrobu exempláře nalezeného v hrobě VD/330 z pohřebiště kolem prvního kostela. Hrob asi dvouletého dítěte byl dále vybaven náhrdelníkem ze šesti skleněných korálků kotoučovitěho a válcovitěho tvaru a párem stříbrných sedmi-bubínkových náušnic, které patřily ke standardizované módě vrcholné a závěrečné fáze Velké Moravy (Macháček et al. 2016, 68–69, 71). Toto chronologické zařazení potvrzuje i radiokarbonové datum z hrobu JP/106. Podle výsledků měření je možné hrob bez větších pochybností zařadit do poslední třetiny 9. století, spíše k jeho konci (obr. 88, viz kapitola 8.1.3).

Podle B. Dostála (1966, 33) byl tento typ náušnice silně ovlivněn technologií výroby byzantsko-orientálního, tedy veligradského šperku, což dokazuje jejich výskyt na kostelních pohřebištích a použití drahých kovů při jejich výrobě (pozlacený bronz, stříbro). Jeho výskyt na disperzních pohřebištích na *Jižním předhradí* nám zde indikuje existenci sociální třídy, kterou můžeme vložit mezi elitní třídu a vrstvu (ne)svobodných sloužících. Tento předpoklad doplňují i nálezy zbraní a ostruh jako součástí hrobového inventáře i výplní sídlištních objektů.

6.1.1.7 Náušnice typu 7-19 podle Dostál 1966

Náušnice s jednostranným trubičkovým závěskem z tenkého plechu s náznakem segmentace povrchu trubičky byla nalezena ve čtyřech hrobech a také v sídlištním objektu č. 2 (Vignatiová 1992, 81, tab. 2:1). Na disperzních pohřebištích byla objevena v hrobech JP/10, 28 a 122 a v dvojhrobě JP/34, kde byla součástí hrobové výbavy dospělého jedince, u dítěte inventář nebyl evidován (tab. III, IX, X, XXXVII). Bronzová kulička/granule vsazovaná na konec trubičky ze zvlněného

plechu se dochovala pouze u exempláře z hrobu JP/10, dnes je bohužel ztracena.

Starší žena z hrobu JP/10 byla kromě jedné náušnice typu 7-19 vybavena ještě železným nožem. O náplni hrobového inventáře hrobu mladé ženy JP/28 již byla řeč výše (viz náušnice typu 7-2/3 a 7-17). Podle dochované dokumentace byla žena vybavena nejméně třemi páry různých typů náušnic, mezi které patří i typ s trubičkovým závěskem. Z dvojhrobu JP/34 pochází pouze jeden exemplář této náušnice, byl nalezen pod lebkou ženy. Posledním hrobem, kde byly tyto náušnice objeveny je hrob ženy ve skrčené poloze JP/122 (viz typ náušnice 7-2/3). Pohřbená žena byla patrně do hrobu uložena minimálně se čtyřmi páry náušnic různého typu. Fragmentárnost jejich dochování brání detailnější typové analýze, lze se však domnívat, že v hrobě se vyskytovaly dvě náušnice typu 7-19.

Je zajímavé, že tři ze čtyř hrobů s touto náušnicí se nacházely v západní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (plán 1, výřez A). Její rozloha je 9 ha a i v její západní části jsou vzdálenosti mezi těmito roztroušenými hroby poměrně velké (30 až 120 m), takže z tohoto zjištění nelze vyvozovat podrobnější závěry o horizontálním chronologickém vývoji funerálních aktivit na jižním předhradí hradiska.

Analogické šperky byly nalezeny rovněž v hrobech na disperzních pohřebištích v dalších zkoumaných polohách (na rozdíl od typů 7-9 a 7-11), na *Severovýchodním předhradí* v hrobě dospělé ženy SVP/6 (Dostál 1970a, 122, obr. 5:5, 6), v poloze *Žárové pohřebiště* v hrobě dítěte ŽP/11, v *Lesní školce* v hrobě dítěte uloženého ve skrčené poloze na pravém boku LŠ/31 nebo v sondě pro řez valem R01 v jižní části opevnění, kde byl objeven bohatě vybavený hrob dítěte Ř01/1 s náušnicemi, s náhrdelníkem ze skleněných dlouhých podélně členěných olivovitých korálků a příčně segmentovaných korálků a se dvěma nádobami (Dostál 1982, 139, 155, 157–158, obr. 3:16, 7:12–14, 9:8–9). Na pohřebišti v Dolních Věstonicích byl typ 7-19 nejpočetnějším typem náušnice (177 kusů) (Ungerman 2007, 85). Na Moravě i na Slovensku se nacházely v nálezových kontextech indikujících nižší sociální postavení pohřbených osob (Ungerman 2007, 85, Hanuliak 2004, 162). Toto tvrzení neodporuje rovněž faktu, že na kostelních pohřebištích se vyskytují pouze v minimálních počtech a v hrobových celcích mimo sektory s elitními hroby. Na Pohansku se tato náušnice objevila na obou kostelních hřbitovech. Na pohřebišti u prvního kostela byla objevena v hrobě VD/1, který se nacházel osamoceně asi 8 m jihozápadním směrem od západního rohu nartexu, kde byl zahloben do destrukce sídlištního objektu č. 24. Byl vybaven ještě párem jednoduchých náušnic typu 7-1, železným nožem, náhrdelníkem z drobných skleněných korálků válcovitěho a kotoučovitěho tvaru modré, hnědožluté a světle zelené barvy

a řetízkem z bronzových kroužkových článků z tenkého drátu (*Kalousek 1971, 27*). Na pohřebišti u prvního kostela patrně patří k nejmladším hrobům (*Macháček et al. 2016, 72*).

Na pohřebišti u druhého kostela se náušnice s trubičkovým závěskem vyskytla ve dvou hrobech – SVP/95 a SVP/108. V dětském hrobě SVP/95 se několik do sebe spletených exemplářů nacházelo na pravé části pánve, patrně šlo o obsah váčku. Dítě bylo vybaveno také náhrdelníkem ze skleněných korálek a zkamenělých ulit, ke kterému patřila i železná kaptorga. Hrob se nacházel poměrně daleko od rotundy, mimo původně vymezenou oblast pohřebiště (*Macháček et al. 2016, tab. 9*). V hrobě SVP/108 byla pohřbena žena středního věku. Náušnice vyrobená z pozlaceného bronzu byla objevena až při proplavování výplně hrobové jámy. *In situ* byly u lebky odkryty zbytky náhrdelníku – dva skleněné korálky a fragment zkamenělé ulity (*Macháček et al. 2016, tab. 13*). Hrob byl situován v původním vyhrazeném prostoru pohřebiště severně od rotundy. Nalezený šperk patřil svou konstrukcí k tzv. podunajskému typu šperku, v tomto případě však bylo použito pozlacení bronzové suroviny.

Chronologie náušnice typu 7-19 není dosud podrobně rozpracována. Podle dostupných údajů lze její datování vložit do intervalu od staršího velkomoravského horizontu až po povelkomoravské období (9. století – první polovina 10. století) (*Ungerma 2007, 85–86; Dostál 1966, 33; Hanuliak 2004, 162; Macháček et al. 2016, 72*). Horní hranice odpovídá nálezům z kostelních pohřebišť Pohanska. Na *Jižním předhradí* je možné hroby s těmito náušnicemi zařadit do druhé poloviny 9. století.

6.1.2 Prsteny

Prsten v různém stavu dochování byl na *Jižním předhradí* v hrobě evidován pouze třikrát (obr. 50), z toho jednou je jeho výskyt předpokládán na základě zbytků měděných tenkých plíšků a jejich lokace v místě pravé ruky (hrob JP/106). Podle stejných indicií k podobnému závěru dospěl i Š. Ungerma (2007, 140) při zpracovávání rozsáhlého pohřebiště v Dolních Věstonicích, kdy takto identifikoval přítomnost prstenu v hrobě celkem v pěti případech.

Mezi nálezy prstenů byl rozpoznán pouze jeden typ, a to páskový prsten. Dva exempláře nenesly žádnou výzdobu (hroby JP/22 a JP/106; tab. VII, XXXII) a jeden exemplář byl zdoben hustou vybíjenou výzdobou (hrob JP/202; tab. LV).

V hrobě asi desetiletého dítěte (JP/22) byl v prostoru pravé ruky nalezen celý páskový prsten z tenkého měděného plechu, který však byl dochován ve zlomcích. V současnosti jsou fragmenty prstenu nalepeny

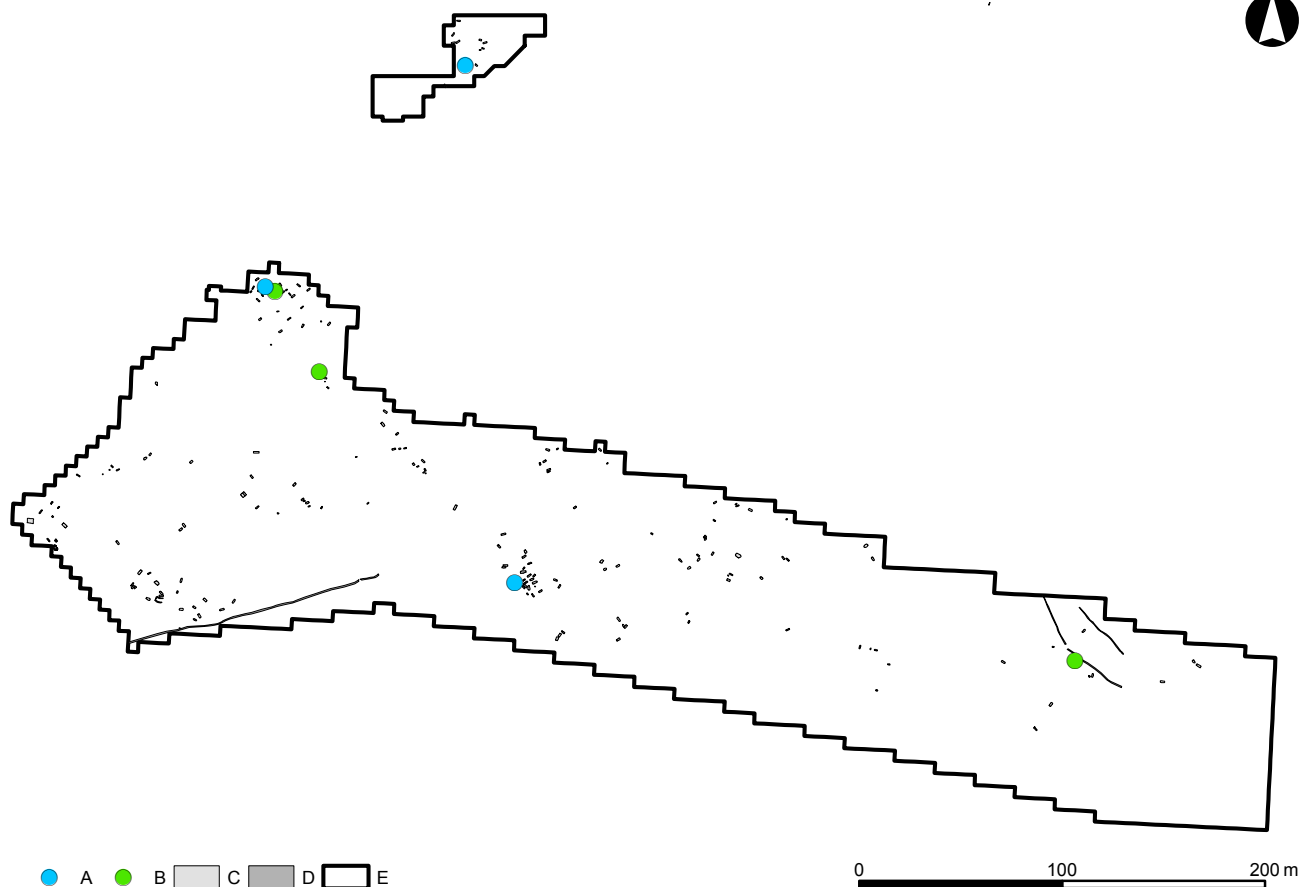
na měděném kroužku, takže se dá podrobně zkoumat pouze z jedné strany. Zbytek zřejmě podobně konstruovaného prstenu byl objeven v hrobě mladé ženy JP/106. U pravé ruky se nacházely dva drobné zlomky bronzového plechu. Druhý zlomek je v současnosti ztracen. Podle dochovaného fragmentu lze předpokládat, že se jedná o zbytek páskového prstenu.

Analogické prsteny byly nalezeny rovněž v jiných zkoumaných polohách Pohanska. Nezdobený páskový prsten byl evidován v ojedinělém hrobě OH/2, který se nacházel v sondě 25 jižně od jezírka, v západní části hradiska (*Dostál 1982, 162, obr. 11*). Dětský hrob kromě prstenu obsahoval zdobenou keramickou nádobu s kalichovitě prohnutým a prožlabeným okrajem, zlomek kroužkové náušnice a skořápky vejce. Další jednoduchý nezdobený páskový prsten byl nalezen v dětském dvojhrobě SVP/10 u jedince b (asi dvouleté dítě, orientace J–S) a byl jeho jedinou výbavou. U jedince a (asi dvouleté dítě, orientace S–J) byly uloženy drobná keramická nezdobená nádoba, vědro, nůž, nezdobený bronzový gombík, párové olověné knoflíky s ouškem na vysokém krčku a zlomky kostěného hřebene.

Zdobený ekvivalent páskového prstene (typ 12-4 podle *Dostál 1966*) byl objeven pouze v jednom hrobě – JP/202, v němž bylo pohřbeno asi tříleté dítě. Kromě prstenu byl v hrobovém inventáři evidován ještě skleněný kotoučovitý gombík a skleněný valounek. Plechový páskový prsten dochovaný ve fragmentárním stavu měl tepanou výzdobu: tři řady vbíjených bodů – dvě po okraji pásku a jedna středem pásku, mezi pásy vbíjených bodů se nachází dvě řady pukliček. Podobný prsten nebyl prozatím na Pohansku nalezen.

Prsten byl na předhradí nalezen dvakrát v hrobě dítěte a jednou v hrobě ženy. U dětí byly prsteny evidovány i v jiných polohách Pohanska, a to jak na pohřebišťích na sídlišťích, tak i na kostelních hřbitovech. U dětských jedinců se prsten ve výbavě hrobu objevil častěji než u dospělých a u dospělých zase častěji u žen než u mužů.

Prsteny se na *Jižním předhradí* nacházely u pravé ruky (JP/22 a JP/106). U hrobu JP/202 není poloha bohužel známa. Na Pohansku obecně není evidováno preferování jedné ruky nad druhou jako místo polohy prstenu. Na pohřebišti u prvního kostela byl prsten zaznamenán třikrát na levé ruce, dvakrát se vyskytly dva prsteny v jednom hrobě – na každé ruce jeden, jedenkrát není poloha prstenu známa. Na pohřebišti kolem druhého kostela byl nalezen jenom jeden prsten, a to na pravé ruce. U hrobu OH/2 ležel prsten v místě levé ruky, v dvojhrobě SVP/10 ležel u jedince b v místě pravé ruky. Pro pohřebiště Dolní Věstonice udává Š. Ungerma (2007, 140) preferenci pravé ruky nad levou (31 : 11). Pro rané středověké pohřebiště na Slovensku uvádí M. Hanuliak (2004, 176–177, obr. 194) také upřednostňování pravé ruky před levou.

Obr. 50: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem prstenu a předmětu ve tvaru kroužku. Legenda: A – hrob s nálezem prstenu, B – hrob s nálezem kovového kroužku, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 50: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with finger rings and ring-shaped artefacts. Key: A – grave with finger ring, B – grave with metal ring, C – grave, D – trench, E – excavation border.

6.1.3 Skleněné gombíky s kovovým ouškem

Nález skleněného gombíku/knoflíku s kovovým ouškem byl na předhradí zaznamenán pouze ve třech hrobech (obr. 51). Vždy se jednalo o hrob malého dítěte. U dvou hrobů (JP/72 a 202) byla identifikována věková kategorie *Infans II*. U hrobu JP/177 nešlo kvůli špatně dochovaným kosterním pozůstatkům věk dítěte upřesnit, velikost hrobové jámy a také zbytků dochovaného skeletu však dává tušit, že i v tomto případě šlo o velmi malé dítě. Všechny tři hroby byly orientovány ve směru SZ–JV.

V hrobech JP/72 a JP/177 byly evidovány skleněné gombíky kulovitěho tvaru, v hrobě JP/202 měl gombík kotoučovitý tvar. Průměr kulovitých forem se pohyboval kolem 1,2–1,3 cm, kotoučovitý gombík měl průměr 1,6 cm a výšku 0,8 cm. Ouška byla u všech exemplářů velmi poškozená korozi a nedá se o nich soudit nic bližšího. Barva skla byla u každého gombíku jiná.²

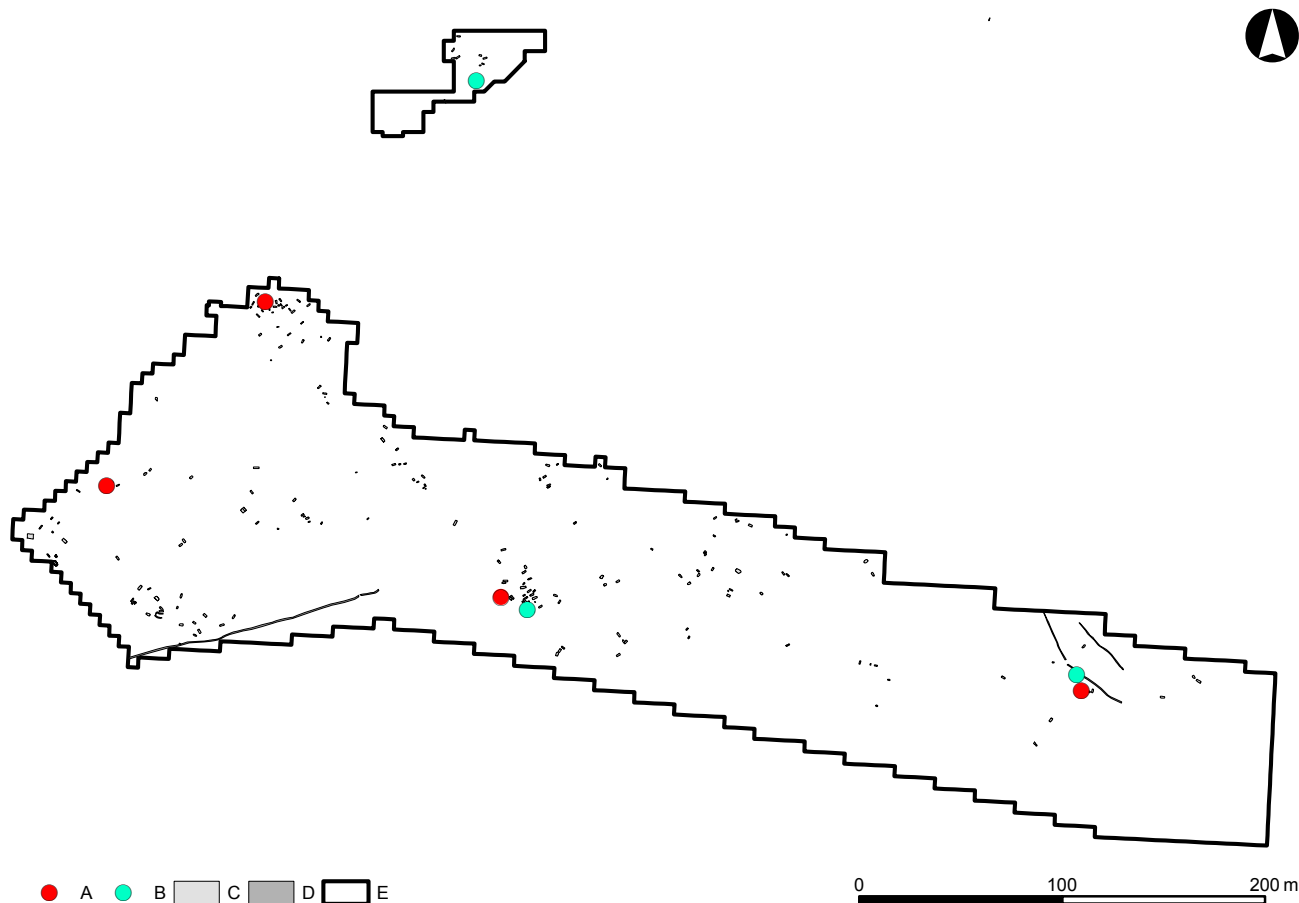
V hrobě JP/72 mělo sklo kobaltově modrou barvu (obr. 52, tab. XXVI). Podobný exemplář byl nalezen v hrobě SVP/137 na pohřebišti u druhého kostela (*Macháček et al. 2016*, tab. 58:19). Sklo gombíku z hrobu JP/177 (obr. 53, tab. L) bylo zbarveno šedozeleně, s výraznou iridující vrstvou na povrchu, která je patrně důsledkem koroze skelné hmoty, která byla možná původně průsvitná a bezbarvá (*Ungermaň 2007*, 132). Kotoučovitý gombík z hrobu JP/202 byl vyroben s průhledného čírého skla, které obsahovalo značné množství vzduchových bublinek (obr. 54a, b, tab. LV). Stejnou kvalitu skla má i skleněný valounek z téhož hrobu.

Poloha skleněných gombíků v hrobech z *Jižního předhradí* se různila. V hrobě JP/72 byl gombík nalezen v prostoru hrudníku, u jedince JP/177 se nacházel blízko lebky a u hrobu JP/202 nebyla bohužel poloha artefaktu zaznamenána.

Je zajímavé, že na pohřebišti kolem druhého kostela byly všechny skleněné gombíky (SVP/95, 137 a SVP/171) nalezeny v prostoru u lebky. Na pohřebišti u prvního kostela to byl opět prostor lebky anebo ramen. Na disperzních pohřebištech z Pohanska byl mimo polohu *Jižního předhradí* skleněný gombík objeven

² Podrobnější informace o chemickém složení a kvalitě skla, ze kterého byly artefakty vyrobeny, viz *Přichystalová – Štelcl – Vávra 2011; Přichystalová – Štelcl – Vávra 2014*.

Obr. 51: Břeclav – Pohansko, Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem skleněného korálku a knoflíku/gombíku. Legenda: A – hrob s nálezem skleněného korálku, B – hrob s nálezem skleněného knoflíku/gombíku, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 51: Břeclav – Pohansko, Southern Suburb. Visualisation of graves with the glass bead and button presence. Key: A – grave with glass bead presence, B – grave with glass button presence, C – grave, D – trench, E – excavation border.

ve dvou případech, a to v hrobě OH/10 v poloze *Velmožský dvorec* a v hrobě ŽP/17, v prvním případě byl gombík nalezen někde v prostoru horní části postkranialu a ve druhém případě pod levou klíční kostí (*Macháček et al. 2016, 76; Kalousek 1971, 39–40, 58, 136–137, 159; Dostál 1975, 339–340; 1982, 141–142*). Skleněný gombík tedy mohl sloužit nejen jako spínadlo a ozdoba svrchního oděvu v horní části hrudi, ale také jako závěsek „ozdobné šňůry“ uvázané kolem krku.

Nálezy skleněných gombíků z Pohanska pochází z dětských hrobů, v nichž byli pohřbeni jedinci ve věku mezi 1. až 7. rokem života. I v případě hrobu VD/29 lze uvažovat o dětském pohřbu, který byl porušen výkopem mladší hrobové jámy pro dospělou ženu. Skleněný gombík byl totiž nalezen v zásypu hrobu spolu s fragmentem dětské lebky. Nálezy skleněných gombíků z tzv. venkovských pohřebišť v Prušánkách a v Nechvalíně také pocházejí jenom z dětských hrobových celků (*Klanica 2006a, 84*). Preferenci dětských jedinců zaznamenal také M. Hanuliak (2004, obr. 197) na soudobých pohřebištech z jihozápadního Slovenska.

V regionu raně středověké Moravy tvoří skleněné gombíky náplň hrobového inventáře převážně na tzv. venkovských pohřebištech (například na pohřebišti v Dolních Věstonicích je evidováno až 83 kusů). V kontextech hrobových nálezů z kostelních hřbitovů se sice skleněné gombíky také vyskytnou, ale mnohem větší procento tam tvoří exempláře vyrobené z kovu. Zdá se, že jejich výskyt odráží estetický vkus obyvatel žijících v tehdejších centrech a mimo centra, a možná, že jsou v nějakém vztahu k sociálnímu postavení jejich nositelů (*Ungerma 2007, 132–133; Hanuliak 2004, 179*). Ve spojitosti s dětmi kromě praktické a ozdobné funkce lze uvažovat rovněž o jejich zvláštním významu ve sféře symbolické, snad spojené s lidovou magií (funkce amuletu).

Skleněné gombíky nelze využít pro zjemnění chronologie pohřebišť. Vyskytují se v archeologických kontextech od staršího velkomoravského stupně až po povelkomoravský horizont. Pokud se nenachází v kombinaci s chronologicky citlivým artefaktem, nelze funerální kontext blíže datovat (*Ungerma 2007, 134; Macháček et al. 2016, 76*).

Obr. 52: Břeclav – Pohansko, Jižní předhradí. Detail skleněného knoflíku/gombíku z hrobu JP/72.

Fig. 52: Břeclav – Pohansko, Southern Suburb. The glass button detail from the grave JP/72.

Obr. 53: Břeclav – Pohansko, Jižní předhradí. Detail skleněného knoflíku/gombíku z hrobu JP/177.

Fig. 53: Břeclav – Pohansko, Southern Suburb. The glass button detail from the grave JP/177.

Obr. 54a, b: Břeclav – Pohansko, Jižní předhradí. Detail skleněného knoflíku/gombíku z hrobu JP/202.

Fig. 54a, b: Břeclav – Pohansko, Southern Suburb. The glass button detail from the grave JP/202.

6.1.3.1 Skleněný valoun

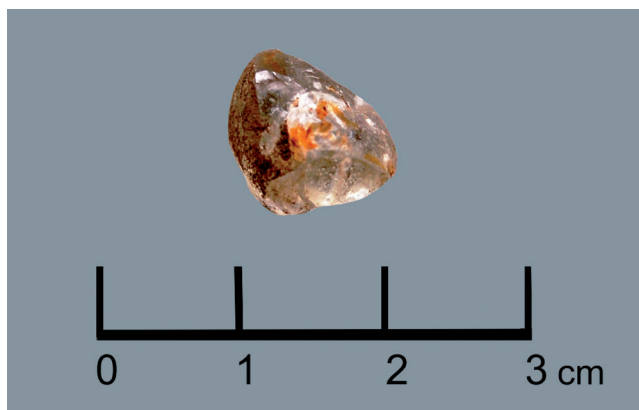
V dětském hrobě JP/202 se společně s měděným páskovým prstenem a skleněným gombíkem s kovovým ouškem (viz výše) vyskytl také valounek z čirého skla bohatého na vzduchové bubliny (obr. 55, tab. LV). Poloha jednotlivých artefaktů nebyla bohužel zaznamenána.

Na povrchu předmětu nepravidelně kulovitěho tvaru byly rozpoznány stopy železné rzi, což mohou být pozůstatky po korozi železného ouška, které se nedochovalo, a v tom případě by se mohlo jednat o skleněnou hlavičku knoflíku. Průměr valounku je 1,05 až 1,3 cm, což odpovídá běžným rozměrům skleněných gombíků.

Pokud nešlo o párový gombík k již zmiňovanému gombíku kotoučového tvaru, a tvar valounku budí jisté pochybnosti, pak by se mohlo jednat o samostatný

předmět, jeho interpretace je ovšem nejasná. Nasnadě je vysvětlení účelu tohoto předmětu jako amuletu s apotropaickými vlastnostmi. Valounek připomíná svým charakterem minerál křišťál, kterému jsou již od antiky pro jeho průzračný vzhled přisuzovány magické a léčivé vlastnosti, schopnost hasit žízeň a zahánět horkost nebo bolesti zubů (Ungerma 2007a, 227; Šlancarová 2018, 232–234). Valounek skutečného křišťálu pochází z Pohanska z hrobu dospělého jedince ženského pohlaví LH/6 z polohy *Lesní hrůd*. Žena byla orientovaná hlavou k západu. Valounek křišťálu se nacházel na levé straně pánve pod železným nožem. Pod dolní čelistí kostry byla nalezena stříbrná náušnice.

Kousky skla ve formě amorfních zlomků nebo v podobě fragmentů archaik (zlomky z latěnských skleněných náramků, římských nádob ze skla, perforovaných kotoučků ve tvaru komolého kužele) jsou evidovány

Obr. 55: Břeclav – Pohansko, Jižní předhradí. Detail skleněného valounu z hrobu JP/202.

Fig. 55: Břeclav – Pohansko, Southern Suburb. The glass pebble detail from the grave JP/202.

také na dalších raně středověkých pohřebištích (například Dolní Věstonice, Čakajovce; *Ungermaň 2007a*, 223–225; *Kolník – Rejholcová 1986*, 344–345).

V současnosti lze jen velice těžko odhadnout, co ve skutečnosti tyto předměty pro své nositele znamenaly. Nelze však přehlédnout fakt, že byly často zavěšovány na krk nebo visely u pasu, byly součástí náhrdelníků ze skleněných korálek jako zvláštní závěšky. Pro zařazení těchto zvláštních předmětů do součástí oděvu a výzdoby těla musely existovat speciální důvody, spojené možná s magickým významem, ať už to byla třeba barva, materiál předmětu anebo spojitost s jeho objevením a získáním.

Modré barvě je například přisuzována protektivní funkce, což mohlo vést ke sbírání a nošení zlomků laténských skleněných náramků. Sklo modré barvy bylo často použito pro výrobu skleněných korálek a gombíků (viz výše). Mezi předměty s ochrannou funkcí je například řazen i ojedinělý předmět – modrý skleněný závěšek kulovitěho tvaru se skleněným ouškem stejné barvy z pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě, který byl nalezen v dětském hrobě H74B spolu rolničkou, měděnými pozlacenými gombíky, nožem a sekerou (*Frolík – Smetánka 2014*, 133–134; *Frolík a kol. 2014*, 72–73).

6.1.4 Závěšky a náhrdelníky

Pozůstatky po náhrdelnicích, které obsahovaly skleněné korálky s případnými závěšky z jiných materiálů, byly objeveny ve čtyřech hrobech na *Jižním předhradí*. O skleněných korálcích i o jejich materiálovém složení byly uveřejněny dvě studie, proto se jim v knize budeme věnovat pouze v základní informační rovině (*Přichystalová – Štelcl – Vávra 2011; 2014*).

6.1.4.1. Skleněné korálky

Skleněné korálky pochází z hrobů JP/22, 28, 65 a JP/172 (obr. 51, tab. VII, IX, XXII, XLVII). Hrob JP/22 je hrobem dítěte ve věkové kategorii *Infans III* (věk kolem deseti let). Ostatní hroby patřily dospělým ženám – JP/28 mladá žena ve věku kolem 19–20 let, kategorie *Juvenis*, JP/65 – starší žena, kategorie *Maturus* a JP/172 – žena, kategorie *Adultus*. Máme zde tedy zastoupeny všechny dospělé věkové skupiny kromě *Senilis*. Pouze v případě hrobu dítěte můžeme hovořit o náhrdelníku ze skleněných korálek, původně zde bylo evidováno 30 kusů, tři korálky se bohužel rozpadly při vybírání hrobu. V ostatních hrobech se jedná pouze o zbytky náhrdelníků. V hrobech se nacházely korálky v počtu tři až čtyři celé exempláře a někde byly evidovány drobné fragmenty z dalších korálek.

Pro Pohansko platí obecně, že nálezy korálek nejsou příliš frekventované. Z pohřebiště u prvního kostela pochází 13 hrobů s nálezem skleněného korálku, což je kolem 3% ze všech hrobů (celkem bylo evidováno 211 kusů) (*Kalousek 1971*). Na pohřebišti u druhého kostela to byly pouze tři hroby (asi 17 kusů, část z nich je zakorodována do konstrukce kaptorgy z hrobu SVP/95), z toho v jednom případě se jedná o nález ze zásypu hrobové jámy (*Macháček et al. 2016*, 95–102). V *Lesní školce* byly ve dvou hrobech identifikovány dva exempláře; na *Žárovém pohřebišti* byl odkryt dětský hrob ŽP/17 s nálezem náhrdelníku skládajícího se z 39 perel a kovového závěsku, na *Lesním hrůdu* se vyskytl skleněný korálek pouze v jednom hrobě, při řezu valem R01 byl objeven dětský hrob s devíti korálky, na disperzních pohřebištích ze *Severovýchodního předhradí* je nález skleněného korálku evidován u nových výzkumů v hrobě SVP/208 (*Dostál 1982*, 141–142, 152, 154, 157–159).

Na *Jižním předhradí* pochází ze čtyř hrobů 37 do současnosti dochovaných kusů korálek. Na rozdíl od jiných poloh je typové spektrum skleněných korálek z *Jižního předhradí* poměrně pestré. Nejvíce korálek patří do kategorie příčně segmentovaných exemplářů, s kovovou trubičkou i bez ní. V hrobech byly evidovány rovněž olivové korálky hladké i podélně členěné. V hrobech se nacházely také kotoučovitě, válcovitě a kulovitě korálky. V hrobě JP/172 byl evidován válcovitý korálek z tmavého skla (snad černé barvy) zdobený spirálovitě natavenou žlutou nití.

6.1.4.1.1 Příčně členěné korálky

Do heterogenní kategorie příčně členěných/segmentovaných korálek patří několik typů, které se od sebe liší způsobem výroby skla i jeho kvalitou. Celkem bylo evidováno 21 kusů příčně členěných korálek – 19 kusů bylo součástí náhrdelníku z hrobu JP/22, po jednom exempláři se vyskytlo v hrobech JP/65 a JP/172.

Zaznamenány byly tři různé způsoby jejich výroby a dvě rozličné kvality skelné hmoty.

Nejvíce exemplářů (celkem 17 kusů, tab. VII:4–19, XLVII:6) lze zařadit ke korálkům vyráběným tažením skleněného vlákna. Příčná segmentace pak probíhala pomocí blíže nespécifikovaného nástroje (*Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009*, 144). Téměř všechny byly součástí náhrdelníku z hrobu JP/22. Pouze jeden korálek byl nalezen v hrobě JP/172 (obr. 62a, b). Korálky se skládají ze dvou druhů skel, to kvalitnější – čiré, které tolik nepodlehlo degradaci, se nachází na povrchu. V současnosti mají nazelenalou barvu s perleťově iridujícím povrchem. Korálek z hrobu JP/172 má olivovou barvu bez tzv. iris. Na některých exemplářích je dobře viditelná vláknitá struktura spodní skelné hmoty. Kovová trubička byla zaznamenána pouze u jednoho kusu (P38302/4). Analogický kus s kovovou trubičkou se vyskytl i v hrobě SVP/95 na pohřebišti u druhého kostela, kde byl součástí náhrdelníku se železnou kaptorgou (*Macháček et al. 2016*, tab. 59:8). Podle chemické analýzy patří materiál, ze kterého byly korálky vyrobeny, mezi alkalická skla, což jsou skla velmi podobná skupině skel typu A2, kterou pro raně středověká skla z ČR vymezil autorský kolektiv Černá – Hulínský – Geleon (*2001*, 69).

Korálek vyrobený pouze z jedné vrstvy skla tažením s následným formováním segmentů pomocí nástroje byl nalezen v hrobě JP/65 (obr. 61a, b, tab. XXII:2). Sklo tyrkysové barvy má výraznou vláknitou strukturu. Korálek byl vyroben z alkalického skla (viz výše). Jedinec se třemi vývalky se vyskytl v kombinaci s krátkým podélně členěným olivovitým korálkem tmavě zelené nebo modré barvy, s navlékacím otvorem vyztuženým kovovou trubičkou.

Dalším typem příčně členěných korálků jsou exempláře vyráběné pravděpodobně natáčením skelného vlákna na kovovou trubičku a poté nástrojem formované do segmentů. Sklo je čiré, jeho barva je jemně nazelenalá. Tento typ se na *Jižním předhradí* vyskytl ve třech exemplářích v hrobě JP/22 (obr. 56a, b). Analogické korálky byly nalezeny v hrobě SVP/95 (*Macháček et al. 2016*, tab. 59: 1–6). Poměrně hojný výskyt byl zaznamenán rovněž na pohřebišti v Dolních Věstonicích (*Ungerman 2007*, 114–115). Na rozdíl od tažených korálků byly korálky navíjené na kovovou trubičku vyrobeny z křemitého skla obsahujícího více než 75 hmotnostních % SiO_2 , a méně než 10 hmotnostních % Na_2O (*Přichystalová – Štelcl – Vávra 2011*, 189).

6.1.4.1.2 Olivovité korálky

V hrobových celcích z *Jižního předhradí* byly evidovány jak korálky olivovité hladké, tak podélně členěné. Hrobový inventář mladé ženy (JP/28) obsahoval kromě šesti párů bronzových náušnic podunajského typu také čtyři dochované hladké olivovité korálky navlečené

na železném drátu. Podélně členěný olivovitý korálek byl nalezen jenom v jednom exempláři, a to v hrobě JP/65, v němž byla pohřbena starší žena. Oba typy korálků byly vyrobeny z alkalického skla, ze kterého byly vyhotoveny také příčně členěné korálky z taženého skla (viz výše) nebo drobné kotoučovitě korálky z tmavého skla (viz níže).

Hladké olivovité korálky

Hladké olivovité korálky mírně dvoukónického tvaru z průsvitného skla světle zelené barvy byly nalezeny v hrobě mladé ženy pohřbené v regulární poloze na zádech, s hlavou orientovanou k jihozápadu (JP/28). Žena byla vybavena poměrně bohatým inventářem. Na každé straně lebky se nacházely drátěné bronzové náušnice, vždy po třech kusech. Mezi páteří a levým loketním kloubem bylo nalezeno šest skleněných korálků navléknutých na železném drátě. V současné době jsou k dispozici pouze čtyři ze šesti nalezených korálků (obr. 59a, b, tab. IX:7–10). Maximální délka korálku se pohybuje v rozpětí 0,6 až 0,8 cm a maximální průměr v intervalu 0,6 až 0,7 cm. U celých exemplářů byly nalezeny rovněž zlomky světle zeleného skla a fragmenty kovových, patrně měděných trubiček. Jedná se o zbytky dalších korálků, pravděpodobně stejného typu. Zbytky měděných trubiček dokládají, že i celé exempláře mají velmi pravděpodobně navlékací otvor vyztužený měděnou trubičkou, která je ale v současnosti pohlcena korozními produkty železného drátu, na který byly korálky navléknuty.

Hladké olivovité korálky se na Moravě vyskytly ve vyšším počtu pouze na pohřebišti v Dolních Věstonicích (*Ungerman 2007*, 113), což dokládá i přehled základních typů korálků publikovaný B. Dostálem v roce 1966. Mimo Dolní Věstonice obsahuje seznam pouze 13 kusů těchto korálků ze tří lokalit: Staré Město *Na valách*, Rudimov-Gradce a Mikulčice (*Dostál 1966*, 48–52). Nově přibýlo pouze několik lokalit, například Břeclav – Pohansko, pohřebišť u prvního kostela, hrob VD/104 (*Kalousek 1971*, 74–75); Mušov-Areál, hrob 49 a 231 (*Jelínková 1999*, 24, 61). Jejich chronologické rozpětí výskytu je velmi široké. Vyskytují se po celou dobu trvání střední doby hradištní. Nalézáme je spolu s foukanými korálky (Dolní Věstonice; Pohansko, pohřebišť u prvního kostela), ale vyskytnou se i v kombinaci s olovenými křížky (Dolní Věstonice) (*Ungerman 2007*, 113; *Kalousek 1971*, 75).

Podélně členěné olivovité korálky

Tento typ korálku byl na *Jižním předhradí* evidován pouze v jednom hrobě a pouze v jednom exempláři. Byl součástí hrobové výbavy staré ženy pohřbené v poloze nznak s tělem orientovaným ve směru SZ–JV (JP/65, obr. 60a, b, tab. XXII:3). V hrobě této ženy byl kromě fragmentu náhrdelníku nalezen ještě železný nůž.

Jedná se o krátký tvar korálku (skupina A), s nízkým poměrem mezi délkou a šířkou korálku (*Košta – Tomková 2011*, 317). Podélně členěný olivovitý korálek má tři žebra, sklo má tmavě zelenou (možná zelenomodrou) barvu. Navinutý je na kovové trubičce. Analogické nálezy z Pohanska jsou evidovány na dvou místech, a to v poloze *Lesní hrád* v hrobě staré ženy LH/21 (stejná orientace jako hrob JP/65) a na pohřebišti u druhého kostela v hrobě dítěte SVP/95, tady tvořil součást náhrdelníku s železnou kaptorgou (*Macháček et al. 2016*, 99).

Podélně členěné olivovité korálky se třemi žebry byly poměrně vzácné i na pohřebišti v Dolních Věstonicích, kde je jinak výskyt skleněných korálků mimořádný (*Ungermaň 2007*, 110–111). Celkem jich tam bylo objeveno šest v pěti hrobech. Z území Čech je korálků se třemi žebry evidováno pouze devět kusů, což jsou 2% ze všech hodnocených skleněných perel tohoto typu (*Košta – Tomková 2001*, obr. 6). V Bavorsku je jejich výskyt trochu vyšší než v Čechách, jako třížebrový exemplář bylo vyhodnoceno 14 kusů z 97 zpracovaných korálků (*Košta – Tomková 2011*, 321).

Podélně členěné olivovité korálky náležejí z chronologického hlediska do relativně mladších fází vývoje velkomoravské kultury. Na Pohansku toto tvrzení podporuje výskyt tohoto typu skleněné perly v kombinaci s železnou kaptorgou v hrobě SVP/95 z pohřebiště u druhého kostela, které je obecně datováno do třetí třetiny 9. století až první třetiny 10. století (*Macháček et al. 2016*, 165–169).

6.1.4.1.3 Kotoučovitě korálky

Kotoučovitě korálky tvoří heterogenní skupinu výrobků ze skla, která zahrnuje různé velikosti exemplářů, techniky výroby, rozličný charakter skelné hmoty atd. Nejsou chronologicky citlivé a nemají specifický vztah k žádnému kulturnímu okruhu. Na *Jižním předhradí* je kotoučovitý tvar korálku evidován u sedmi kusů.

Šest drobných tmavých (pravděpodobně tmavě modrých nebo černých) kotoučovitých korálků z neprůhledného skla bylo nalezeno v hrobě dítěte JP/22 a tvořilo součást náhrdelníku s 30 skleněnými perlami (viz výše; obr. 58, tab. VII:22–27). Kotoučovitě korálky z hrobu JP/22 mají skutečně malé rozměry, jejich délka se pohybuje v rozmezí 0,15 až 2 cm a šířka v intervalu 0,2–0,3 cm. Navlékací otvor má průměr 0,1 cm. Vyrobeny byly patrně kápnutím alkalického skla do formy s následným propíchnutím otvoru (*Štaššíková-Štukovská – Ungermaň 2009*, 145).

Jeden klasický kotoučovitě korálek z průsvitného skla nádherně modré barvy byl nalezen v hrobě ženy středního věku JP/172, orientovaném ve směru J–S. Hrobová výbava sestávala z bronzové kroužkové náušnice nalezené u pravé klíční kosti, z fragmentů náhrdelníku, které byly rozesety v horní části hrudníku, a z keramické nádoby uložené u pravého kotníku (obr. 63, tab.

XLVII:3). Průměr korálku je 0,8 cm a jeho výška/tloušťka je 0,35 cm. Navlékací otvor je široký 0,4 cm. Podobný kus byl nalezen i na pohřebišti u prvního kostela v hrobě dospělého muže VD/368 nebo v dalším mužském hrobě věkové kategorie Juvenis VD/381 (*Kalousek 1971*, 199, 205). Korálek patří do geograficky i chronologicky široce rozvětveného typu. Exemplář z Pohanska byl vyroben z křemitého skla, stejně jako modrý kulovitě skleněný gombík z hrobu JP/72 nebo příčně segmentované korálky z čirého skla navíjené na kovovou trubičku z JP/22.

6.1.4.1.4 Válcovité korálky

Dva válcovité korálky s náznakem hranění pláště, vyrobené z taženého sekaného skla, tvořily součást náhrdelníku z hrobu JP/22 (obr. 57, tab. VII:20, 21). Jedná se o korálky ze zeleného neprůhledného skla s výraznou vláknitou strukturou. Korálky mají délku 0,8 a 1,1 cm s maximálním průměrem 0,35 cm. Chemický charakter skla je stejný jako u tažených příčně členěných korálků. Analogické exempláře zatím z Pohanska neznáme. Podobný korálek pochází z pohřebiště ze Starého Města *Na valách*, z hrobu 2/51. Jedná se o hrob dítěte, které bylo mimo jiné vybaveno také hrozníčkovou náušnicí z pozlaceného bronzu, stříbrnou hrozníčkovou náušnicí se zdobeným spodním obloukem, železným nožem a keramickou nádobou. Skleněný náhrdelník obsahoval kromě válcovitého korálku ještě soudkovité korálky z foukaného skla a příčně členěné korálky z taženého skla (*Hrubý 1955*, 493, tab. 74:6).

6.1.4.1.5 Korálky kulovitého tvaru

Poškozený korálek kulovitého tvaru byl evidován v hrobě JP/172 (obr. 64, tab. LXVII:4). Charakter červenohnědého neprůsvitného skla evokuje dojem, že korálek by mohl být vyroben z keramiky. Analýza SEM potvrdila složení materiálu, které odpovídá alkalickému sklu (*Přichystalová – Štelcl – Vávra 2014*, 58). I přes poškození, lze změřit jeho rozměry, délka korálku je 0,9 cm, šířka 1,06 cm a průměr navlékacího otvoru je 0,3 cm. Korálek byl vyroben navíjením skelného vlákna, stopy po navíjení jsou patrné na straně u navlékacího otvoru.

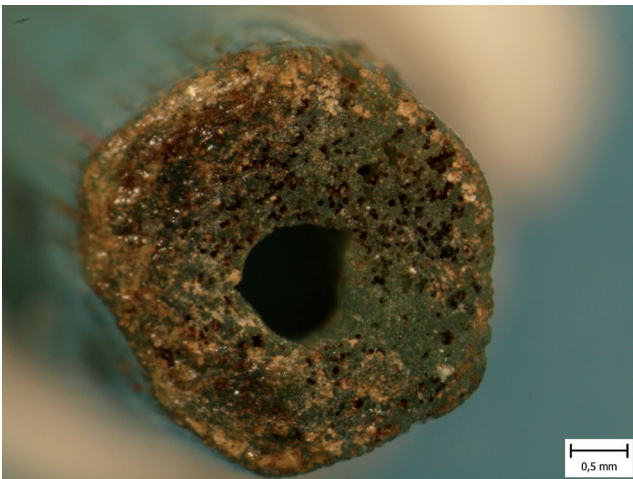
6.1.4.1.6 Válcovitě korálek zdobený jinobarevným nataveným vláknem

Válcovitě korálek z tmavého neprůhledného skla černé barvy byl ozdoben spirálovitě nataveným žlutým vláknem (obr. 65, tab. LXVII:5). Korálek je dlouhý 1,3 cm, jeho maximální průměr je 0,5 cm. Analogické exempláře se na Pohansku vyskytly v bohatě vybaveném hrobě ŽP/17. Hrob asi šestiletého dítěte obsahoval náhrdelník z 39 korálků. Většinu (35 kusů) tvořily kotoučovitě korálky z taženého sekaného skla. K náhrdelníku patřil i jeden příčně členěný korálek, jeden dvojkónický

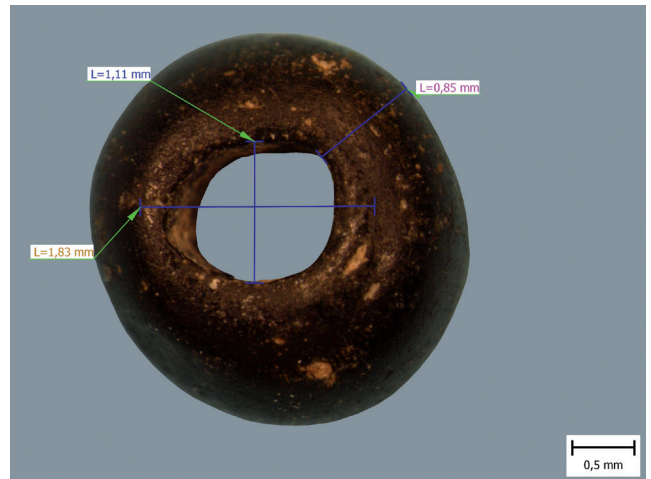
Obr. 56a, b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail skleněného příčně členěného korálku s měděnou trubičkou z hrobu JP/22.

Fig. 56a, b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a transversely segmented glass bead with copper tube from grave JP/22.

Obr. 57: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail skleněného válcovitého korálku ze sekaného skla z hrobu JP/22.

Fig. 57: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a cylindrical glass bead from grave JP/22.

Obr. 58: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail drobného skleněného kotoučovitěho korálku z hrobu JP/22.

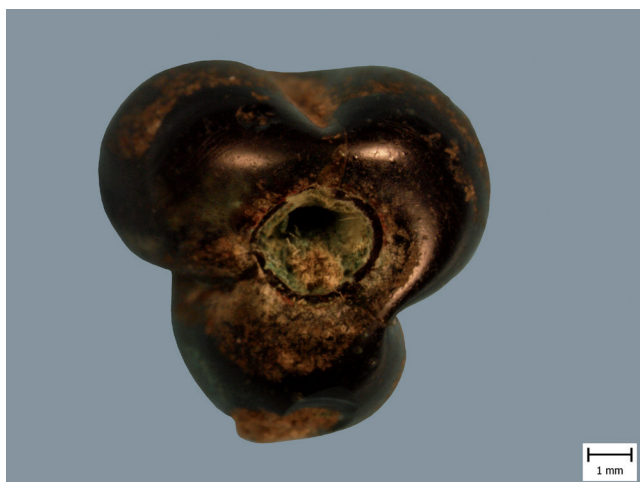
Fig. 58: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a tiny disc-shaped glass bead from grave JP/22.

Obr. 59a, b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail hladkého olivovitého korálku z hrobu JP/28.

Fig. 59a, b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a plain olive-shaped glass bead from grave JP/28.

Obr. 60a, b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail podélně členěného olivovitého korálku z hrobu JP/65.

Fig. 60a, b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a longitudinally segmented olive-shaped glass bead from grave JP/65.

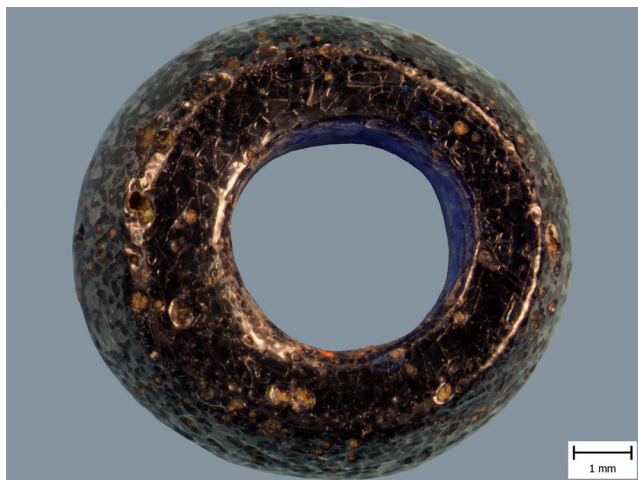
Obr. 61a, b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail příčně členěného korálku z hrobu JP/65.

Fig. 61a, b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a transversely segmented glass bead from grave JP/65.

Obr. 62a, b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail příčně členěného korálku z hrobu JP/172.

Fig. 62a, b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a transversely segmented glass bead from grave JP/172.

Obr. 63: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail kotoučovitěho korálku z hrobu JP/172.

Fig. 63: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a disc-shaped glass bead from grave JP/172.

exemplář z průsvitného zeleného skla a dva válcovité korálky z tmavého skla zdobené jinobarevnou natavenou nití. Náhrdelník byl doplněn mimořádným přívěskem v podobě již nefunkčního nákončí, zdobeného vrubořezovou technikou s použitím motivu esovitých úponů (Dostál 1982, 142–143). Stejný typ korálku pochází i z hrobu 542/50 z pohřebiště v Dolních Věstonicích. Poměrně dost exemplářů bylo objeveno na obou polohách pohřebiště v Prušánkách (Klanica 2006a, tab. 25, 29, 84).

Tento typ korálků se hojně vyskytoval na pohřebištích z pozdního období avarského kaganátu. Na Moravě je jeho výskyt zaznamenán v kontextech staršího velkomoravského horizontu. V tomto období se

Obr. 65: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail válcovitěho korálku z černého skla s natavenou žlutou nití z hrobu JP/172.

Fig. 65: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a cylindrical bead made from black glass with applied yellow thread from grave JP/172.

Obr. 64: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail kulovitěho skleněného korálku z hrobu JP/172.

Fig. 64: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of a globular glass bead from grave JP/172.

na náhrdelníkových šňůrách objevují válcovité korálky s nataveným jinobarevným vláknem ve větším počtu (106 kusů, hrob 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech; Galuška 1996, 137, obr. 88:1–17). V mladších obdobích jejich početnost klesá a ke konci 9. století se v náhrdelnicích objevují pouze jako solitérní skleněné perly – Dolní Věstonice 1 kus, Pohansko 1 až 2 kusy, Rajhradice 1 kus (Ungerma 2007, 119; Staňa 2006, obr. 61).

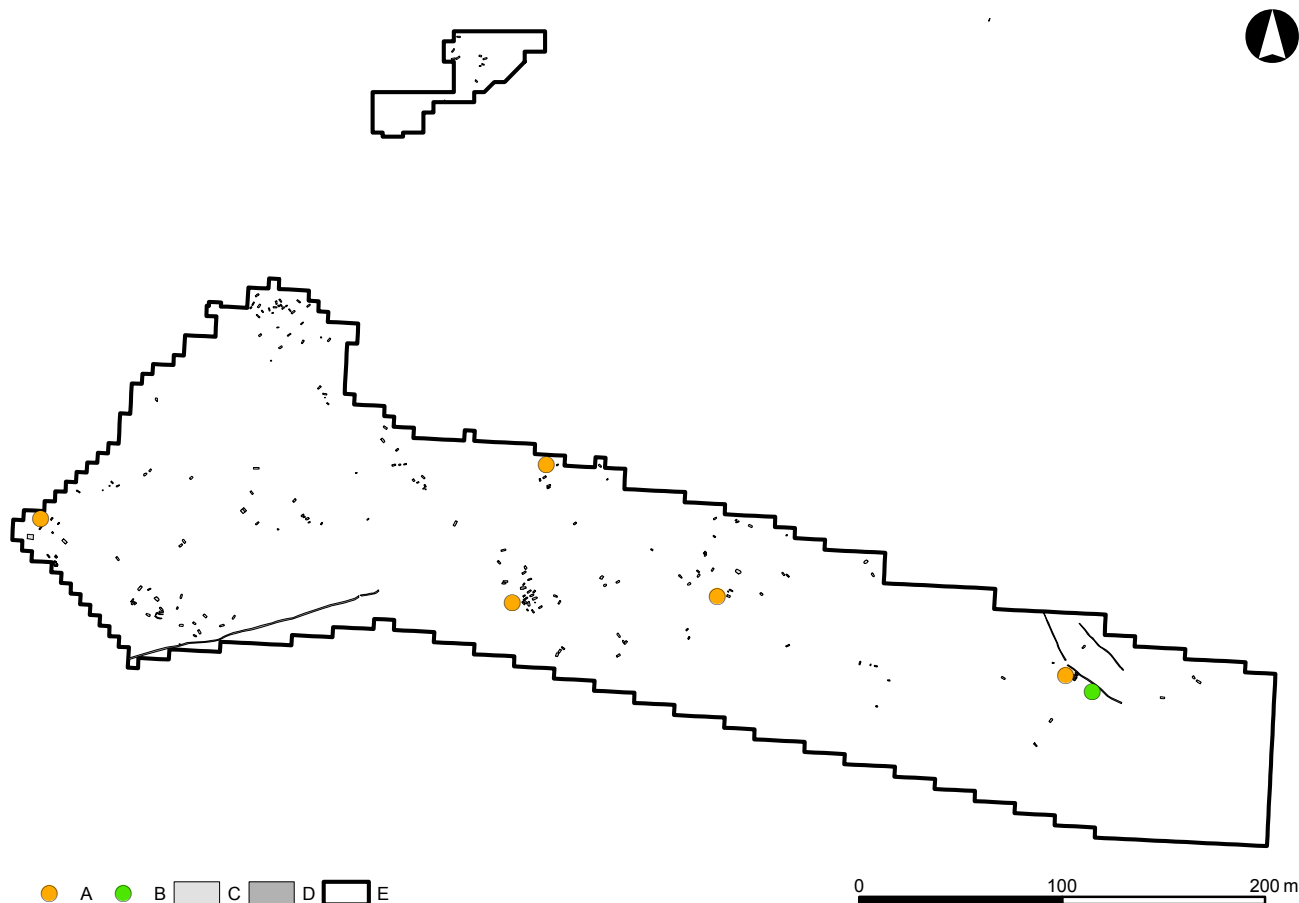
6.1.4.2. Kovové závěsky

Kovové závěsky, které tvořily součást náhrdelníku (skleněné korálky viz výše), byly objeveny pouze v jednom hrobě, a to v hrobě ženy uložené v poloze nznak s hlavou směrem k jihu, s levou horní končetinou pokrčenou v pravém úhlu, položenou původně přes břicho – JP/172 (obr. 66).

Kovové závěsky spolu se skleněnými korálky se nacházely v horní části hrudníku. Jako závěsek byl pravděpodobně v náhrdelníku použitý také drobný bronzový předmět ve tvaru zploštělé cívky s otvorem na provlečení uprostřed (tab. XLVII:7). Předmět je vysoký 0,7 cm a průměr základny „cívky“ měří 1,3 cm. Průměr navlékacího otvoru je 0,4 cm. Žlábek uprostřed „cívky“ je široký 0,25 cm. Kromě předmětu cívkovitěho tvaru zde byly identifikovány dva bronzové plechy, které byly silně zpřehýbané, tak aby vznikl tunel na provlečení. První proužek plechu byl široký 0,6 cm, délka zpřehýbaného předmětu je 1 cm (tab. XLVII:8). Druhý deformovaný plech se bohužel rozpadl, takže není možné zjistit více informací.

Hodnocení popsanych nálezů je velice složité, protože jsou unikátní a jen velmi těžko se k nim hledají analogie. Tyto nálezy nemají příliš velkou chronologickou

Obr. 66: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem rolničky a zvláštních kovových závěsků. Legenda: A – hrob s nálezem rolničky, B – hrob s nálezem kovového závěsku, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 66: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with globular bells and metal pendants. Key: A – grave with globular bell, B – grave with metal pendant, C – grave, D – trench, E – excavation border.

výpovědní hodnotu. Také jejich význam měl patrně specifickou symbolickou funkci, o které lze v současnosti pouze spekulovat (Ungerma 2007a, 225, 227, 232; Hanuliak 2004, 195). Pro závěsky vyrobené ze zdeformovaného páskového plechu jsme našli možnou analogii na pohřebišti v Dolních Věstonicích v hrobech 282/55 nebo 174/54 (Ungerma 2007, 128). V případě stočených plíšku lze uvažovat i o tom, že mohly sloužit jako závěsná ouška pro předměty z organických materiálů.

6.1.4.3 Rolničky

Na Jižním předhradí byly nálezy rolniček evidovány pouze v dětských hrobech JP/56, 69, 124, 163 a JP/177 (obr. 66, tab. XIX, XXV, XXXVIII, XLVI, L). Jednalo se o malé děti maximálně do věku asi 7 let. V hrobě JP/177 zůstalo po pohřbeném jedinci zachováno pouze několik zlomků lebky a zuby, ze kterých nebylo možné stanovit přesný věk dítěte. Hrobová jáma měla rozměry 100 × 40 cm, takže lze předpokládat, že

i v tomto případě se mohlo jednat o dítě v kategorii Infans I nebo II, je to ovšem jenom dohad. Poloha rolniček byla různá, všechny se však nacházely v prostoru vymezeném lebkou a pánví.

Ve čtyřech hrobech byly objeveny fragmenty železných rolniček. Artefakty byly ve třech případech v tak špatném stavu, že se nedal určit jejich původní tvar. V hrobě JP/56 byly v prostoru pánve nalezeny tři drobné amorfní zlomky (tab. XIX, 056:1). Polokoule rolničky byly zřejmě původně pájeny bronzem, protože v železné drti se nacházely stopy měďenky. V hrobě JP/69 se fragment železné rolničky nacházel pod dolní čelistí. *In situ* byl nalezen jeden větší zlomek a 14 drobných úlomků, které nebylo možné zachránit (tab. XXV, 069:2). Na vnitřní straně pláště většího zlomku je přikorodován šterchací kamínek. Další rolnička, u které nelze kvůli fragmentárnosti stanovit typ, byla součástí hrobové výbavy JP/163. V prostoru předpokládaného hrudníku (skelet byl téměř celý dekomponován) se nacházely tři drobné zlomky. Na vnitřní straně jednoho fragmentu polokoule byl přikorodován hranatý kamínek (tab. XLVI:3).

Dva exempláře železné rolničky byly evidovány v již zmiňovaném hrobě JP/177. Nacházely se v prostoru u lebky a stav jejich dochování dovoluje stanovit původní tvar rolniček. První zlomkovitě dochovaný kus můžeme zařadit mezi rolničky s horizontálním žebrem s trojúhelníkovitým límcem (vnější průměr polokoule 2 cm; tab. L, 177:3). Druhý exemplář je více fragmentární, na jedné dochované polokouli je možné identifikovat horizontální žebro (vnější průměr polokoule 2,2 cm; tab. L, 177:4).

Analogické rolničky se nacházely také v hrobech z jiných zkoumaných poloh Pohanska. Dvě železné rolničky s vertikálním žebrem s trojúhelníkovitým límcem byly uloženy v prostoru levé poloviny hrudníku asi devítiletého dítěte v hrobě VD/98 na pohřebišti kolem prvního kostela (*Kalousek 1971*, 71). Stejný typ rolničky byl také součástí hrobového inventáře dětského hrobu OH/10, který se nacházel vně mladšího ohrazení velmožského dvorce (*Dostál 1975*, obr. 36:16). Tři železné rolničky s obvodovým vertikálním (2 kusy) i horizontálním žebrem (1 kus) pochází z dětského hrobu SVP/197 z pohřebiště kolem druhého kostela (*Macháček et al. 2016*, tab. 32, 197:1–3). Dvě kulovité železné rolničky s vertikálním žebrem s trojúhelníkovitým límcem byly nalezeny na severovýchodním předhradí Pohanska také mimo kostelní pohřebiště, a to v hrobě asi pětiletého dítěte SVP/48 (*Dostál 1982*, obr. 13:30, 14:9, 10).

Poslední evidovaná rolnička nalezená v rámci disperzních pohřebišť *Jižního předhradí* byla vyrobena z bronzu, má kulovitý tvar, ouško pro uchycení bylo bohužel poškozeno (tab. XXXVIII, 124:1). Byla jedinou součástí hrobového inventáře jedince JP/124 a nacházela se v levé horní části hrudníku. Rolnička je mírně deformovaná. Spodní polovina koule je opatřena křížovým výřezem. Cípy výřezu jsou zdobeny oblými rýhami soustředěnými ke kruhovému otvorům na každém konci křížového výřezu. Chřestící kulička uvnitř je bronzová. Vnější průměr koule měří 2,7 cm.

Rolničky z barevných kovů se v hrobových nálezech na Pohansku vyskytují mnohem méně než jejich železné formy. Rolnička ve tvaru podélně protáhlé koule, vyrobena ze směsi stříbra a mědi, se nacházela v hrobě VD/113, kde bylo pohřbeno asi dvou až tříleté dítě. Spolu s rolničkou byl nalezen i stříbrný kroužek, oba předměty ležely v blízkosti levého ramenního kloubu (*Kalousek 1971*, 78–79). Oblast křížového výřezu v dolní části rolničky byla zdobena rýhováním, podobně jako u exempláře z hrobu JP/124, tady však rýhy směřovaly vertikálně, ve směru podélné osy artefaktu.

Za zvláštní druh chřestítka či idiofonu můžeme pokládat i dvojici zdobených měděných pozlacených gombíků z dětského hrobu SVP/120, které se nacházely u klíčních kostí. Uvnitř obou gombíků je vložena kulička, která způsobuje, že předmět při změně polohy vydává chrastivý zvuk (*Macháček et al. 2016*, 270–271, tab. 15, 120:1, 2).

Názory na význam rolniček či chrastítek ve funkci milodarů v hrobech se během doby vyvíjely. Ve starších publikacích jsou interpretovány jako ozdoby nebo dětské hračky. Nikdy však nebyla úplně vyloučena možnost funkce rolničky jako zvukového apotropaionu. V novější odborné literatuře je preferován názor, že tyto předměty sloužily jako amulety, které chránily svého nositele před nežádoucími silami, kouzly či duchy. Podrobněji se původem, chronologií a interpretací rolniček v raném středověku zabývá kapitola 8.5.5 v knize Macháček et al. (2016) o kostelním pohřebišti na severovýchodním předhradí Pohanska, tam je také k dispozici další literatura.

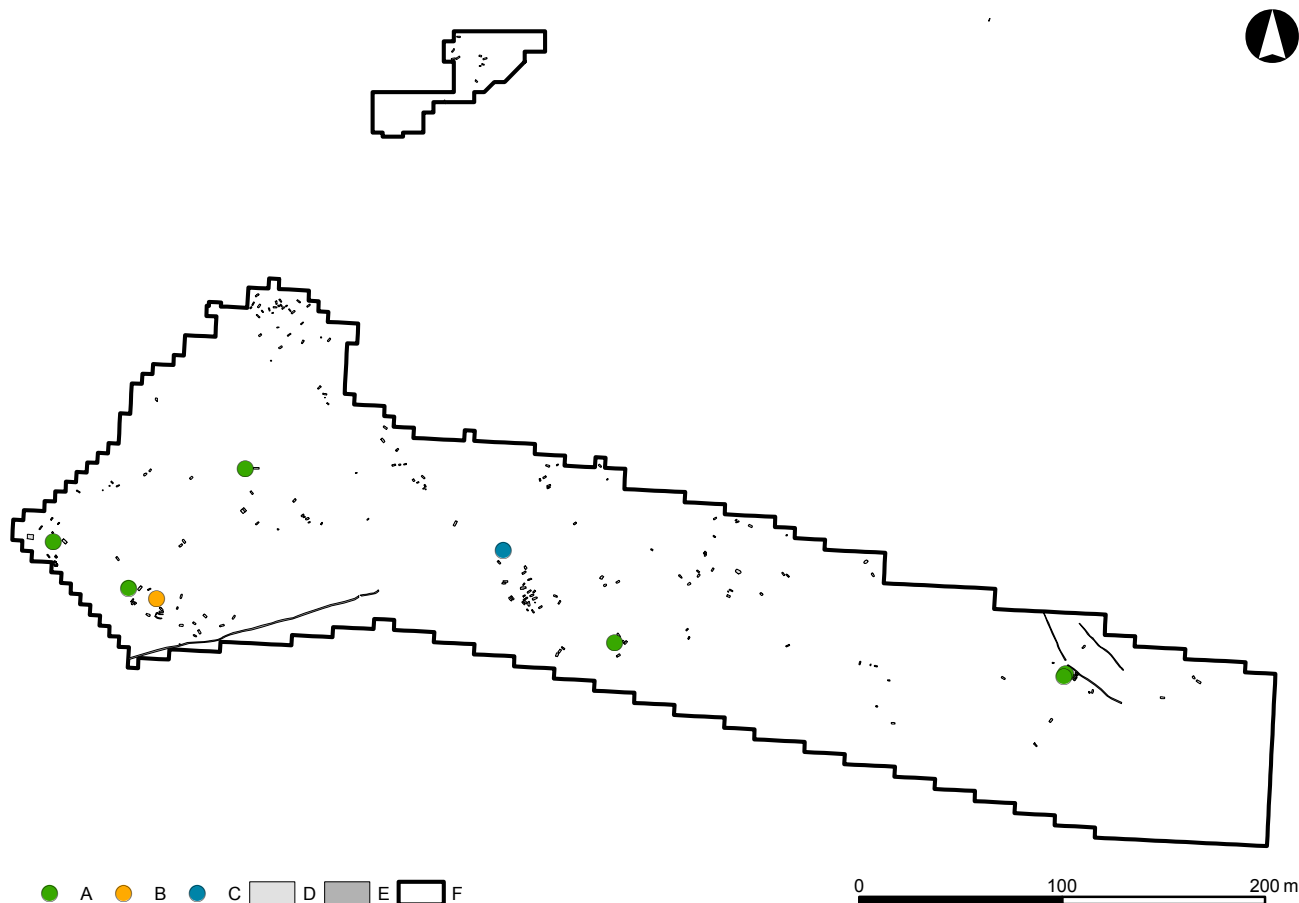
6.2 Zbraně

Zbraně tvoří významnou položku z nálezového fondu hrobového inventáře hrobů z *Jižního předhradí*. Zbraní (nepočítáme zde nože) bylo vybaveno celkem sedm hrobů – v jednom byl nalezen meč a v šesti hrobech byla evidována sekera. Protože na Pohansku jsou tyto kategorie nálezů spojovány pouze s kostelními pohřebišti, lze o pohřebních areálech na jižním předhradí hradiska uvažovat jako o místech, kde pohřbívala komunita se speciálním postavením v rámci populace žijící na lokalitě.

6.2.1 Meč

Nález meče pochází z hrobu JP/118, který se nacházel ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století, zhruba ve střední části zkoumaného pásu (obr. 67, plán 1, tab. CXXII). Nejbližší hrob JP/113 se nacházel cca 6 m na jiho-jihozápad. V nejbližším okolí nebyly objeveny ani sídlištní objekty. Zhruba 30 m východně od hrobu s mečem se nacházel sídlištní objekt č. 230, v němž byla nalezena kompletní kostra koně (viz kapitola 5.7.1). V hrobě JP/118 byl pohřben jedinec mužského pohlaví, orientován směrem JZ–SV. Muž ve věku asi 30–35 let byl pohřben v poloze na zádech. Na základě polohy lebky a kostí levé horní končetiny se lze domnívat, že mohl být pohřben v primárním dutém prostoru, který však archeologicky nebyl detekován (viz kapitola 5.1.3.1.2). Meč se nacházel po pravé straně skeletu, původně sahal od pravého ramene po polovinu pravého stehna (tab. XXXVI). Výbavu bojovníka doplňovaly ostruhy typu IV A podle *Bialeková 1977* (tab. XXXVII).

Železný meč s čepelí z damascénské oceli byl nalezen v téměř kompletním stavu, s lehce poškozeným hrotem čepel. Meč v současnosti měří 90,6 cm, z toho 76,5 cm zabírá délka samotné dvoubřité čepel. Původní délku odhadujeme po započítání chybějící části hrotu na 91,1 cm. Váha meče je 922 g (podrobnější údaje o rozměrech viz katalog). Jílec meče je dvoudílný.

Obr. 67: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem zbraní. Legenda: A – hrob s nálezem sekery, B – hrob s nálezem kopí, C – hrob s nálezem meče, D – hrob, E – žlab, F – hranice výzkumu.

Fig. 67: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with weapons. Key: A – grave with axe, B – grave with spear, C – grave with sword, D – grave, E – trench, F – excavation border.

Velmi štíhlá hlavice na rukojeti má zřetelný oválný tvar a je rozdělena dvěma malými žlábkami do tří symetrických vertikálních segmentů. V bočním pohledu má hlavice tvar semielipsoidu. Příčka meče je dlouhá, rovná a nízká, v průřezu elipsovitěho tvaru, se zaoblenými konci v horizontálním pohledu, v pohledu zepředu je obdélníková. Otvor v příčce pro rukojeť je širší než rozměr rukojeti, proto byla na jedné straně otvoru v záštitě upevněna vycpávka. Rukojeť je nasazená z toho důvodu do příčky mírně asymetricky. Hrany dvojbrité čepele se pozvolně sbíhají k výraznému hrotu. Čtyři centimetry pod příčkou, v ose čepele, se nachází značka v podobě neuzavřené osmičky (obr. 68). Značka je široká 2,3 cm, vysoká 5,3 cm, vyrobena byla z ohýbaného železného pásku a do jádra čepele byla vkována.

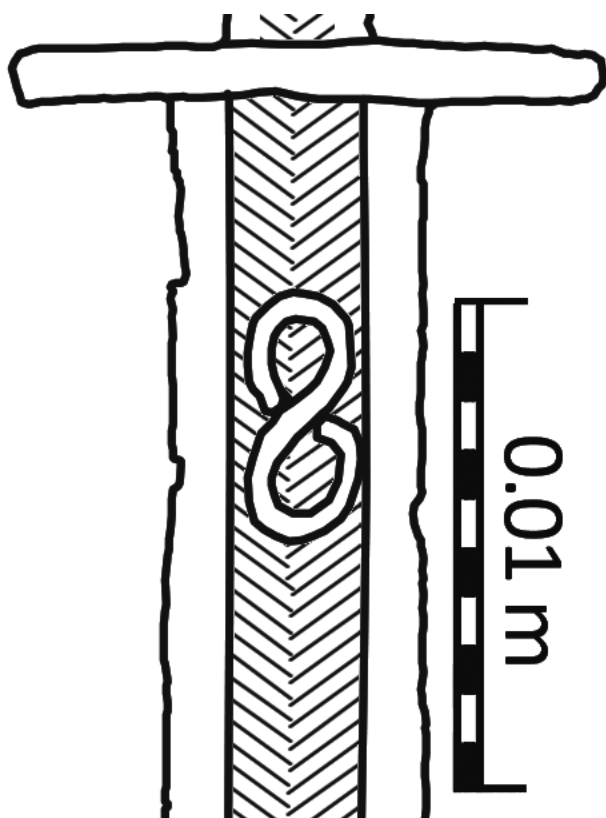
Typologické zařazení meče z hrobu JP/118 není vůbec jednoduché.³ Konstrukce hlavice odpovídá Geibigovu

konstrukčnímu typu I (Geibig 1991, 90–100). Tvar hlavice se blíží zejména Petersenovu speciálnímu typu 2 – respektive jeho málo početné nezdobené variantě (Petersen 1919, 85–86). Jílec meče není možné zcela jednoznačně přiřadit k některému z Petersenových typů. Záštita meče je dlouhá, přímá a nízká. Podobné záštity se neobjevují dříve než ve druhé čtvrtině 9. století. Příčka odpovídá pozdějším konstrukcím jílců, nicméně charakter napojení záštity dovoluje uvažovat o druhotné repasi jílce. Kombinace tvaru záštity a hlavice dovoluje uvažovat i o vazbě na Petersenův typ U (Petersen 1919, 153–154), jehož typologické vymezení a odlišení od speciálního typu 2 bylo nedávno oprávněně zpochybněno (Androščuk 2013, 72–73). Kombinační typ meče kolísá v Geibigově typologii mezi typem 2 a 4, s tím, že záštita meče je atypicky dlouhá (kompletní zápis Geibigova typu můžeme vyjádřit sekvencí 2/4-4-3-10; Geibig 1991, 21–25, 31–33, 36–38).⁴

3 J. Vignatiová (1993, 95–96) řadila meč z hrobu JP/118 – i když s jistými výhradami – do skupiny mečů typu H (podle Petersen 1919) nebo Geibigovy kombinační skupiny 5 (Geibig 1991) nebo mezi Ruttkayovy skupiny II – III (Ruttkay 1976, 249). Nejnovější a nejkomplexnější zpracování meče z Jižního předhradí je

uveřejněno na stránkách Památek archeologických, viz Košta et al. 2019.

4 Za technické a technologické informace děkujeme Mgr. Jiřímu Koštovi z Národního muzea, Praha.

Obr. 68: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Hrob JP/118. Rekonstrukce značky ve tvaru neuzavřené „8“ v ose čepele meče (podle *Košta et al. 2019*, obr. 41).

Fig. 68. Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Reconstruction of an unclosed figure-of-eight mark along the axis of a sword blade (according to *Košta et al. 2019*, fig. 41).

Čepel meče spadá svou výzdobou i tvarem do širší skupiny středoevropských mečů, její charakter je mezi velkomoravskými meči spíše konzervativní až archaický. Způsob nasazení záštity a hlavice indikuje sekundární aplikaci součástí jílce. Pravděpodobné řešení je, že starší čepel byla později osazena dlouhou záštitou, která ale svými rozměry neodpovídala délce čepele. Schodovitá úprava trnu na jílcí nasvědčuje rovněž tomu, že i nová hlavice při opravě meče nebyla vytvořena přímo pro repasovaný exemplář. Užití damaskování po celé délce trnu je neobvyklé, nejspíše ale, vzhledem ke standardnímu umístění znaku, není svědectvím po repasi zlomené čepele. Druhotná aplikace železného znaku do čepele je z technologických důvodů nepravděpodobná, nelze ji však zcela vyloučit.

Na základě tvaru sekundárně přidané záštity a výskytu meče spolu s ostruhami typu IVA (viz níže) lze celek datovat do druhé poloviny 9. století. Toto datování potvrdila a zpřesnila radiokarbonová analýza kosterního materiálu jedince JP/118. Pohřeb bojovníka a jezdce byl do země uložen někdy ve třetí třetině 9. století, spíše na jeho konci, možná až počátkem století desátého (viz kapitola 8.1).

6.2.2 Sekery

Železné sekery byly na *Jižním předhradí* evidovány v šesti hrobech – JP/38, 49, 103, 132, 175–176 (jedinec JP/176) a JP/178 (obr. 67). Tříkrát se vyskytla v hrobech adultních jedinců mužského pohlaví (JP/38, 49 a JP/132). V jednom případě byla sekera součástí hrobové výbavy juvenilního jedince mužského pohlaví ve věku 16 až 20 let, takže ho rovněž můžeme počítat mezi dospělé bojovníky (jedinec JP/176 z dvojhrobu JP/175–176). Drobná sekera byla nalezena v hrobě dítěte JP/178 ve věkové kategorii *Infans III* (kolem sedmi let). Sekera bez ostnů se zaobleným týlem bez obuchu byla vyzdvížena z hrobu JP/103, který podle analýzy aDNA patřil ženě. Bohužel, kosterní materiál je ve fragmentárním stavu, takže nelze o jedinci JP/103 získat více relevantních antropologických informací.

Co se týká jednotlivých typů seker z předhradí, většinou se jedná o bojové sekery typu bradatice – celkem čtyřikrát. Z jednoho hrobu pochází tzv. širočina – JP/49. V hrobě JP/103 byla objevena již zmiňovaná sekera bez ostnů, u které lze předpokládat, že plnila spíše funkci pracovního nástroje než zbraně. Zatímco bradatice jsou typem sekery, který v hrobových nálezech převládá, širočiny a úzké sekery se jako součást hrobové výbavy vyskytují poměrně řídko. D. Dostál (1966, 70) uvádí, že víc než 2/3 nálezů seker z hrobů tvoří právě bradatice, nálezy ostatních typů seker nejsou tak početné a reprezentují zbylou třetinu nálezů. Tomuto modelu odpovídá i soubor seker z jižního předhradí Pohanska.

Kolekce seker z jižního předhradí hradiska, stejně tak i ostatních nálezů seker ze zkoumaných poloh Pohanska, byl souborně zpracován v prozatím nepublikované dizertační práci P. Luňáka: *Velkomoravské sekery* (Luňák 2018).

Na *Jižním předhradí* byla sekera v hrobě vždy uložena po pravé straně nebožtíka. Čtyřikrát bylo evidováno uložení u pravého kolene a dvakrát v prostoru pravého loketního kloubu. Výhradně poloha u pravého kolene byla zaznamenána i na pohřebišti u druhého kostela (Macháček et al. 2016, 119–120). U prvního kostela byla pozice osmi nalezených seker mnohem pestřejší: pravá strana – dvakrát pravé koleno, jednou diafýza pravé tibie, dvakrát hlezenní kloub; levá strana: jednou levé koleno a jednou levý hlezenní kloub; jednou poloha pod pánví, mezi femury (Kalousek 1971). Jako dominantní rovněž popisuje pravou stranu pozice sekery v hrobě i Š. Ungerman (2007, 161) na pohřebišti v Dolních Věstonicích.

Bradatice

Jak již bylo zmíněno, bradatice byly převládajícím typem sekery, která se objevila ve funerálních kontextech z *Jižního předhradí*. V hrobech se nacházely pouze

sekery s krátkými ostny. Pouze u sekery z dvojhrobu JP/175–176 je možné předpokládat na základě úpravy týlu a šířky ostnů, že by se snad mohlo jednat o bradatici z dlouhými ostny (tab. L). Úzké ostny jsou však poškozené a jejich maximální dochovaná délka je 1,3 cm. Jinak byly v hrobech evidovány sekery typu IB podle *Dostál 1966* a podle *Ruttkay 1976*, tedy s širokými trojúhelníkovými ostny a čtvercovitě/pravouhle ukončeným týlem – hroby JP/38, 132 a JP/178 (tab. XI, XXXIX, LII).

V hrobě JP/38 se nacházel poměrně masivní exemplář, dlouhý 17,3 cm. Ostatní sekery byly subtilnější. Velmi podobná sekera tvarem i rozměry exempláři z hrobu JP/132 se nacházela na pohřebišti u druhého kostela v hrobě SVP/60 (*Macháček et al. 2016*, tab. 60:1). Malá sekera „dětských rozměrů“ pak byla součástí hrobového inventáře dítěte ve věkové kategorii Infans III (JP/178). Sekera má délku 10,3 cm a délka ostří je 5 cm.

Další miniaturní bradatice, ale typu IA, byla nalezena v hrobě juvenilního jedince na pohřebišti u prvního kostela (hrob VD/221) (*Kalousek 1971*, 132). Drobná sekera úzkého typu (typ II podle *Dostál 1966*) byla evidována v dětském hrobě VD/147, kde bylo pohřbeno asi šest až sedmileté dítě (*Kalousek 1971*, 96–97). Jak na pohřebišti u prvního kostela, tak na jižním předhradí hradiska máme náznaky toho, že zde žila vrstva obyvatel, která svůj společenský status získala ne zásluhami během života, ale již při narození do rodiny s konkrétním společenským postavením. Symbolický význam sekery nebo ostruh dává tušit, že zemřelé děti (pokud by jim osud dopřál více času) byly předurčeny stát se jezdci či bojovníky nebo zaujmout významnou pozici ve společnosti, to znamená, že se tito nedospělí jedinci rodili s dědičným nárokem na přední společenské postavení (*Klápště 2005*, 23–25). Situace je o to zajímavější, že máme tento typ pohřbu dítěte zaznamenán mimo kostelní pohřebišť, kde pohřby elity obyčejně nepředpokládáme.

Ze sídlištních kontextů jižního předhradí pochází dva zlomky z masivní sekery z objektu č. 240. Artefakt byl patrně rozlomen v násadním otvoru. Ostří mělo náběh na vytvoření brady a týlní část byla protažena, takže lze předpokládat, že mohlo jít o sekeru typu I (podle *Dostál 1966*), stanovit variantu ale není možné (*Vignatiová 1992*, 58, tab. 92:1).⁵

Širočina

Typ sekery s širokým ostřím nazývaný také širočina – typ IIIA podle *Dostál 1966* anebo typ VA podle *Ruttkay 1976* – byl nalezen v hrobě dospělého muže JP/49 (tab. XVI). Sekera má protáhlé ostří, úzkou bradu a nízké trojúhelníkovité ostny. Týl má čtvercový tvar.

Jedná se o poměrně masivní exemplář s délkou 16 cm a délkou ostří 11,7 cm.

Na Pohansku byla další širočina ve funerálním kontextu nalezena pouze na pohřebišti u prvního kostela, a sice v hrobě VD/154, kde byl v rakvi pohřben a bohatě vybaven muž mezi 40–60 lety (*Kalousek 1971*, 100–101). Na rozdíl od exempláře z předhradí, sekera z kostelního pohřebiště je bez ostnů a obuchu. Týl je oblý a jen velmi mírně rozšířen směrem dolů.

Netypická sekera s oblým týlem

Menší masivní sekerka netypického tvaru byla jediným inventářem v hrobě JP/103, kde byla podle výsledků analýz aDNA pohřbena žena (tab. XXXI). Sekera se nacházela pod pravým kolenním kloubem z vnější strany bérce, ležela násadním otvorem ke dnu hrobové jámy, ostřím k povrchu země a bradou k hlavě pohřbeného jedince. Násada sekery tedy původně směřovala k pravé ruce. Exemplář nelze bez výhrad zařadit mezi používané typy seker. Podle celkového tvaru ji lze zařadit do typu V podle *Dostál 1966* (nebo typ III podle *Ruttkay 1976*), ale není to úplně přesné. Sekera dlouhá 12 cm s ostřím širokým 6,9 cm měla kruhový násadní otvor nacházející se v oblém týlu, který byl možná původně rozšířen směrem dolů (materiál je v těchto místech odkorodován). U krčku je zřetelný asymetrický svár, ale není zde patrný vložený materiál. Sekera má silný krček. Ostří, velmi podobné čepeli bradatice, bylo původně víceméně kolmé k násadě (*Luňák 2018*, 225).

Pro tzv. bojové sekery je typické úzké ostří, na opačném konci tupý obuch, nízká váha artefaktu, ostny po obvodu násadního otvoru, které zabezpečují upevnění delšího topora. Sekera z hrobu JP/103 je bez ostnů a obuch rovněž chybí, je proto velmi pravděpodobné, že tento artefakt byl primárně využíván jako pracovní nástroj, nelze však vyloučit možnost, že mohla být v případě potřeby využita i jako zbraň. Sekery lze v tomto ohledu brát jako univerzální nástroje. Pro období raného středověku má sekera také mimořádný symbolický význam (*Klanica 1996*). Spolu s mečem, kopím a ostruhami patří do okruhu předmětů, které v hrobech indikují zařazení pohřbeného do jisté sociální kategorie – muž, bojovník/družník, jezdec, proto je pro archeology interpretace hrobového celku s nálezem sekery v hrobě ženy velmi problematická (k problematice diskrepance tzv. archeologického a antropologického/biologického pohlaví viz podkapitola 11.2.2.1.6, Závěrečné zhodnocení výsledků genetického vyšetření rozporných vzorků).

6.2.3 Kopí

Tento nález nepatří přímo mezi nálezy hrobového inventáře, je však natolik zajímavý, že jsme se ho rozhodli zařadit do kapitoly pojednávající o artefaktech, které

⁵ Sekera s náznaky zničených ostnů byla nalezena rovněž v zásepku sídlištního objektu č. 14 (*Vignatiová 1992*, 58, tab. 7:4). Nález dlouhý 15,5 cm měl štíhlé protáhlé tělo s vějířovitým ostřím (délka čepel 6 cm). Nález patrně patří mezi sekery typu II podle *Dostál 1966*.

tvorily součást hrobové výbavy. Nálezy kopí v hrobech z raného středověku na našem území nebývají časté. B. Dostál ve své souhrnné práci *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě* z roku 1966 uvádí 50 kusů z 27 lokalit. Z. Klanica (2006, 40) jich při hledání analogií k nálezům kopí z pohřebišť v Prušánkách a Nechvalíně napočítal kolem 80 kusů, což není příliš velký nárůst za období 40 let.

Nález z *Jižního předhradí* pochází ze záspy dvojhrobu JP/104 (obr. 67, tab. CXVIII). V hrobě byli pohřbeni dva dospělí jedinci – muž a žena. Oba leželi v poloze na zádech v tzv. přátelském gestu, s hlavou orientovanou na severozápad (viz kap. 5.4). Kromě kopí ze záspy hrobový inventář obsahoval také dlouhý železný nůž, kterým byl vybaven mužský jedinec.

Kopí bylo nalezeno těsně pod úrovní skrytého podloží (tab. XXXI). Železné kopí s tulejí se tvarově nachází na rozhraní typů IIa a IIb (podle *Ruttkay 1976*).⁶ Do typu IIa by patřilo na základě šířky listu, do typu IIb zase na základě délky tuleje, při deskripci jsme se přiklonili k typu IIb (max. šířka listu je 3 cm). U okraje tuleje je upevňovací otvor, ve kterém je dochován hřebík. Tvar průřezu tuleje je kruhový (vnější max. průměr tuleje je 2 cm). Maximální délka kopí je 23 cm, z toho 15,6 tvoří délka listu, což jsou téměř přesně 2/3 z celé délky artefaktu. Analogické kopí bylo nalezeno v kulturní vrstvě po skrývce, bez bližšího prostorového určení, v roce 1977. Je to stejný rok, kdy byl zkoumán i dvojhrob JP/104 (*Vignatiová 1992*, 58, tab. 161:1).

Podobné kopí i se zbytky upevňovacích hřebíků v otvoru na okraji tuleje bylo nalezeno v bohatém hrobě s mečem 119/AZ z kostelního pohřebiště ve Starém Městě *Na valách* (*Hrubý 1955*, 381, obr. 30:3, tab. 33:9). V hrobě se nacházelo ještě jedno kopí jiného typu, tzv. dlouhé kopí. Další analogický nález pochází z lokality Olomouc-Nemilany, kde na tzv. venkovském pohřebišti byla v hrobě H64, kromě zmiňovaného kopí, objevená také železná šavle bulharského typu a železný nůž (*Příchystalová 2014*, 102, tab. 44:3).

Kopí *Ruttkayova* typu II patří na středohradištních pohřebištech k nejčastěji se vyskytujícímu variantu vůbec. Není vhodný pro chronologické účely. V západní a střední Evropě se deriváty tohoto typu vyskytují od 7. do 11. století (*Husár 2014*, 44–46, obr. 3). V případě pohřebiště Olomouc-Nemilany je zajímavá kombinace bodné zbraně evropského (západního) typu – kopí v kombinaci s nomádskou sečnou zbraní – šavlí, což posouvá nález kopí z Nemilan směrem k horní hranici výskytu této zbraně v hrobech. Pro jižní předhradí Pohanska obecně platí druhá polovina 9. století.

6.3 Součásti jezdecké výstroje

Na rozdíl od sídlištních objektů a vrstev z jižního předhradí Pohanska, kde byly odkryty také třmeny, udi-dla, přezky a faléry z řemení koňského postroje, v hrobech byly z jezdecké výstroje evidovány pouze ostruhy a fragmenty podkolenního vázání (*Vignatiová 1992*, 59–65; *Vignatiová 1980*). Ostruhy jako symbol jezdce byly na předhradí objeveny celkem v pěti hrobech (obr. 69).

6.3.1 Ostruhy

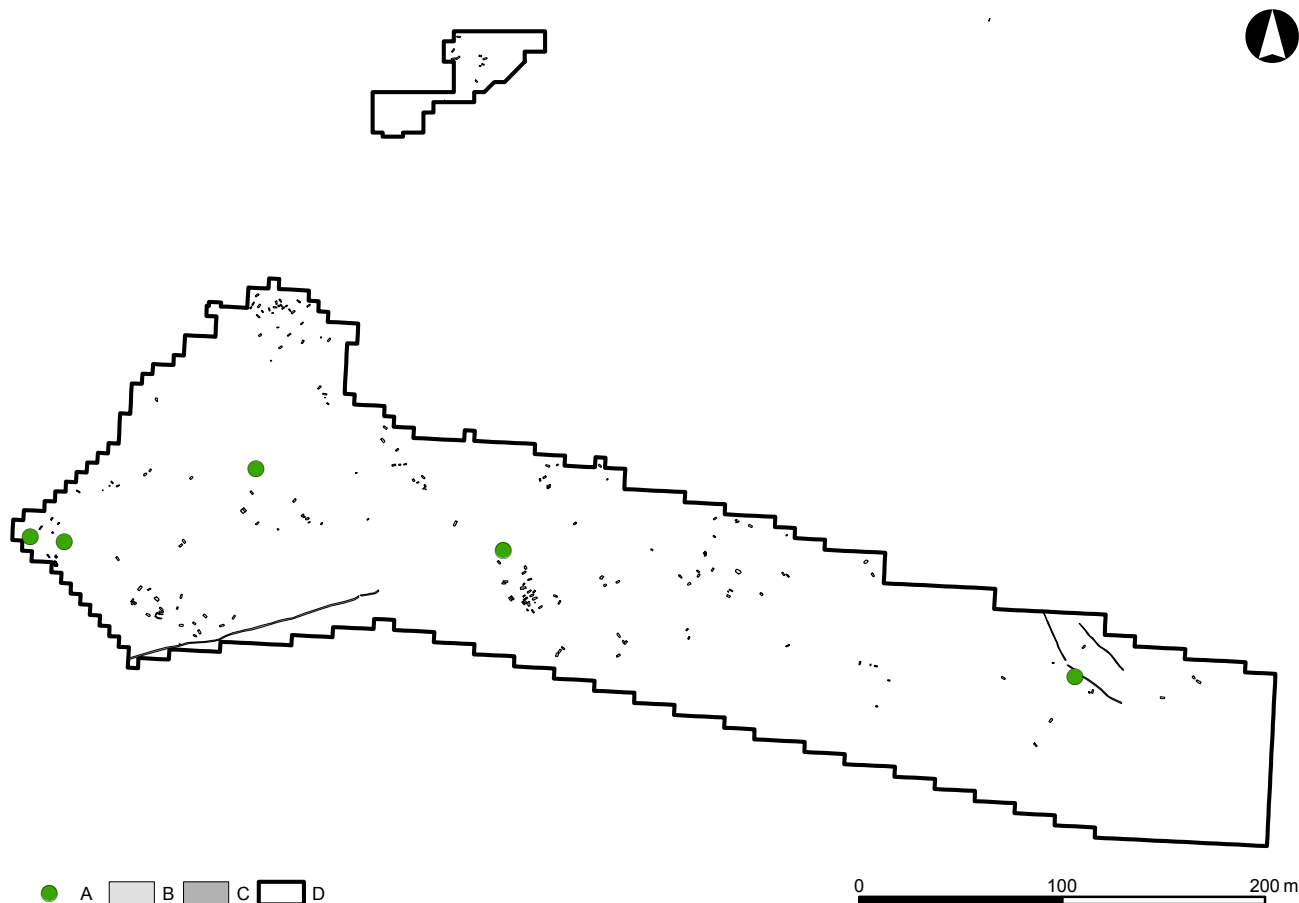
Ostruhy tvořily součást hrobového inventáře v pěti hrobech – JP/38, 42, 49, 118 a jedinec JP/176 z dvojhrobu JP/175–176 (tab. CV, CVI, CVIII, CXXII, CXX-XI). Ve čtyřech hrobech byli pohřbeni adultní muži ve věku mezi 30 a 40 let, jedinec JP/176 byl juvenilního věku mezi 16 a 20 lety, lze ho tedy považovat za řádného bojovníka, který již měl své místo mezi dospělými muži. Pohřbení muži vybaveni ostruhami byli pohřbeni v klasické poloze na zádech s nataženými horními a dolními končetinami, pouze hrob bojovníka s mečem (JP/118) měl možná pravou horní končetinu mírně pokrčenou v lokti, s předloktím a rukou posunutými směrem k abdominálnímu prostoru. Orientace hrobů nebyla tak jednotná jako poloha pohřbeného těla. Dva hroby byly orientovány ve směru Z–V (JP/42 a JP/49), dva jedinci měli hlavu uloženou směrem k severozápadu (JP/38 a jedinec JP/176) a jezdec s mečem JP/118 byl pravděpodobně pohřben hlavou k jihozápadu.⁷ Všechny ostruhy byly párové a byly nalezené ve funkční poloze, tedy v prostoru chodidel.

V hrobech z disperzních pohřebních areálů na předhradí pochází dva typy ostruh. V hrobě JP/38 byly odkryty ostruhy typu VA (podle *Bialeková 1977*, Abb. 2), v ostatních hrobech se nacházely ostruhy typu IVA s různým tvarem ploténky – lopatkovitá, liliovitá, čtvercovitá s vertikálním žebrováním, vždy však byl přítomen horizontální žlábek s řadem tří nýtů.

Párové ostruhy typu VA (nebo typ IB podle *Hrubý 1955*) jsou evidovány z hrobu JP/38 (tab. XII), který se nacházel v západním rohu velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století. Asi 14 m západně od něj se nacházel další jezdecký hrob JP/42 (plán 1). Hrob JP/38 byl kromě ostruh vybaven masivní bradaticí (viz výše) a zavíracím nožem nebo břitvou (tab. XI). Železné

⁶ Podle nového třídění M. Husára se jedná o typ BCa (*Husár 2014*, 40–43).

⁷ U hrobu JP/118 uvádíme orientaci JZ–SV na základě kresebné dokumentace (plán hrobu na mm papíru, 1 : 20, kresba O. Šik); J. Vignatiová v terénním deníku uvádí písemně orientaci Z–V, ale rukou kreslená přehledka zaznamenává orientaci SZ–JV; v rukopisu pro chystaný katalog hrobů z jižního předhradí Pohanska uvádí J. Vignatiová orientaci SZ–JV; na fotografické dokumentaci bohužel není zaznamenán sever; rozhodli jsme se přiklonit k plánové dokumentaci – tedy k orientaci JZ–SV.

Obr. 69: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezem ostruh. Legenda: A – hrob s nálezem ostruhy, B – hrob, C – žlab, D – hranice výzkumu.

Fig. 69: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with spurs. Key: A – grave with spur, B – grave, C – trench, D – excavation border.

ostruhy měly ramena tvarované do tvaru písmene „U“. Jehlancovitý krátký bodec je dochován pouze na jednom exempláři ostruhy. Ramena jsou ukončené oble tvarovanými ploténkami, které mají po stranách dva svislé žlábků pro nýty. V každém žlábků se nachází tři postříbřené nýty. Výzdoba plotének není kvůli korozi dobře rozpoznatelná.

Hrob s téměř identickým obsahem inventáře byl prozkoumán na středohradištním pohřebišti v Prostějově – *U plynárny*, kde v hrobě H 2 byly odkryty ostruhy typu VA spolu s masivní bradaticí (Dostál 1966, 154, tab. LXXI:1–3).

Analogické ostruhy byly objeveny také v jiné poloze na Pohansku, konkrétně se nacházely ve čtyřech hrobech z pohřebišti u prvního kostela – hroby VD/106, 174, 205 a 296 (Kalousek 1971). První dva hroby patří k hrobům z relativně staršího horizontu pohřbívání na nekropoli. Nacházely se poblíž severozápadní stěny nartexu a porušovaly je mladší hrobové celky. Hrob VD/205 byl vyhlouben mimo rámec staršího ohrazení prostoru kostela, navíc ležel těsně vedle hrobové jámy, která překrývala starší palisádový žlab. Jedná se

o bohatý pohřeb dítěte, který obsahoval také dva páry měděných pozlacených gombíků veligradského rázu (Kalousek 1971, 126–127). Hrob VD/296 patří na pohřebišti patrně do nejmladšího časového horizontu hrobů⁸ s výskytem ostruh typu VA. Výkop hrobové jámy porušoval základový žlab mladšího ohrazení dvorce v prostoru východně od apsidy kostela. Hrob VD/296 byl porušen mladším hrobem VD/49 bez inventáře. Relativně starší hrob VD/106 byl kromě ostruh vybaven železným nožem a dvěma přezkami, které tvořily součást upevňovacího systému ostruh (Kalousek 1971, 75–76). Ostruhy typu VA obsahoval i hrob s nálezem meče VD/174 (Kalousek 1971, 111–113). Relativně mladší hrob VD/296 byl vybaven nožem, opaskovou přezkou a přezkami z řemínků na upevnění ostruh (Kalousek 1971, 168), což je velmi podobný obsah inventáře jako u hrobu VD/106.

Na základě celkové znalosti vývoje osídlení na jižním předhradí hradiska (Vignatiiová 1992; Pokorná 2011),

⁸ Není tím míněno, že patří k nejmladším hrobům na pohřebišti vůbec.

na základě radiokarbonových dat z hrobů z předhradí⁹ a také na základě rozboru stratigrafické situace hrobů s výskytem ostruh VA na pohřebišti u prvního kostela lze zkonstatovat, že tento typ ostruh byl na Pohansku užíván ještě ve druhé polovině 9. století, což neodporuje zjištěním H. Chorvátové (2004, 221–228) nebo J. Košty (2008, 294), kteří se zabývali revizí datace ostruh typu IV a V na základě nálezového fondu pohřebišť ve Starém Městě *Na valách* a pohřebišti u 6. kostela v Mikulčicích.

Vývojově mladší ostruhy s parabolicky tvarovaným obloukem ramen a uchycovacími ploténkami s horizontálním žlábkem pro nýty označovány jako typ ostruh IVA (podle *Bialeková 1977*) nebo IA (podle *Hrubý 1955*) byl na *Jižním předhradí* objeven ve čtyřech hrobech. Maximální délka u kompletních a v lepším stavu dochovaných exemplářů se pohybuje v rozmezí 7,3 až 13,1 cm, maximální rozpětí oblouku ramen kolísá v úzkém intervalu 8,2–9,1 cm. Délka bodce, u kterého byl zaznamenán pouze dvojkónický tvar, se pohybuje mezi 1,7 až 2,4 cm.

Kolekce ostruh z *Jižního předhradí* obsahuje exempláře s různě tvarovanými koncovými ploténkami. V hrobě JP/42 byly u jednoho kusu ostruhy dobře dochovány ploténky liliovitého tvaru (obr. 70), u druhé párové ostruhy byly ploténky značně poškozeny korozí, přesto lze předpokládat stejné ukončení ramen (tab. XIV, XV). Na pohřebišti u prvního kostela byly evidovány analogické tvary plotének na ostruhách s dlouhým bodcem – VD/138 a VD/338 (*Kalousek 1971*, 91–92, 184–185; *Macháček et al. 2016*, 116, obr. 70:5). Velmi podobné ostruhy s bodcem dlouhým přes 3 cm pochází z deponace šesti ostruh v sídlištním objektu č. 69 z *Jižního předhradí* (*Vignatiová 1992*, 65, tab. 30:5). Kvůli poškození plotének nelze přesně stanovit jejich tvar, buď se jedná o čtvercové ploténky s vertikálními plastickými žebry anebo o čtvercový tvar plotének s hvězdčovitým/liliovitým ukončením. Dlouhý bodce představuje u ostruh progresivní vývojový znak, který posouvá datování archeologického kontextu s výskytem tohoto typu ostruhy směrem k 10. století. Ostruhy z hrobu JP/42 mají bodce dlouhý jenom 2,4 cm, i tak je to nejdelší zaznamenaná délka bodce u ostruh z hrobové nálezové situace na předhradí. Radiokarbonové datum řadí hrob JP/42 do poslední třetiny 9. století (viz kapitola 8.1.3).

Ostruhy s ploténkami liliovitého, hvězdčovitého nebo čtvercového tvaru s plastickými vertikálními

Obr. 70: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail plotének ostruh z hrobu JP/42.

Fig. 70: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of spur plates from grave JP/42.

Obr. 71: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Detail plotének ostruh z hrobu JP/118.

Fig. 71: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Detailed view of spur plates from grave JP/118.

žebry se nacházely v hrobě JP/49, bohužel koroze artefaktů je tak pokročilá, že přesný tvar koncových plotének nelze určit (tab. XVII).

V hrobě s mečem byly odkryty ostruhy s lopatovitě tvarovanými ploténkami (obr. 71, tab. XXXVII), které se v hojném počtu vyskytovaly i na pohřebišti u prvního kostela (například hrob VD/7, 47, 239, 261 atd.) (*Kalousek 1971*). Analogické exempláře byly vyzdviženy rovněž z hrobů z pohřebišti u druhého kostela – hrob SVP/92 a jeden exemplář z hrobu JP/168 (*Macháček et al. 2016*, 114–116).

⁹ Radiokarbonová data hrobů s meči z pohřebišti kolem prvního kostela řadí hrob JP/174 s ostruhami typu VA do průběhu 9. století, s velkou pravděpodobností byl muž do země uložen v době před rokem 880; kalibrovaná data pro hrob JP/174: 68,2% pravděpodobnost: 773–780 AD (4,7 %), 788–874 AD (63,5 %); 95,4 % pravděpodobnost: 695–700 AD (0,5 %), 710–745 AD (8,4 %), 764–894 AD (86,0 %), 932–937 AD (0,5 %); kalibrace byla prováděna pomocí programu OxCal v4.2.3 (*Bronk Ramsey – Lee 2013*), IntCal13 atmospheric curve (*Reimer et al. 2013*).

Posledním evidovaným tvarem koncové ploténky je čtvercový tvar s vertikálními plastickými žebry, který byl rozpoznán na ostruhách z dvojhrabu JP/175–176 u jedince JP/176 (tab. XLIX). Analogický exemplář pochází z hrobu VD/24 z pohřebiště u prvního kostela, kde byl rovněž pohřben mladý muž ve věku 18 až 24 let (*Kalousek 1971, 37*). Hrobový inventář dále obsahoval řemínkovou garnituru pro upevnění ostruhy k obuvi a fragment železného třmene. Jedinec JP/176 byl kromě ostruh vybaven sekerou – bradaticí, dřevěným vědrem, železnou obdélníkovou průvlečkou s plasticí členěnou destičkou a snad drobnými fragmenty z kroužkové košile (tab. XLIX, L).

Ostruhy typu IVA / IA jsou v souladu s dnešním datováním považovány v rámci vývoje velkomoravské hmotné kultury za reprezentanty mladší fáze (*Macháček et al. 2016, 115; Chorvátová 2004, 221–228; Košta 2008, 294*). Podobný názor prezentoval také P. Kouřil s M. Tymonovou (*2013, 138–144*), kteří považují za zcela běžný výskyt ostruh tohoto typu po celou druhou polovinu 9. století s možným přesahem do století desátého. Tyto výsledky bádání zcela konvenují s nálezovou situací, která je evidována na jižním předhradí hradiska Pohansko.

6.4 Součásti opaskových a řemíkových garnitur

Na *Jižním předhradí* nebyly nalezeny žádné součásti luxusních opaskových garnitur s umělecky zdobně vyvedenými honosnými přezkami, nákončími či průvlečkami. Všechny nalezené kovové artefakty, které lze spojit se zapínáním opasku, podkolenního vázání anebo s upevněním ostruh k obuvi patří do kategorie nezdobených výsostně užitkových předmětů. U řemíkových součástí se bohužel nikde nejednalo o kompletní sadu složenou z párových přezek, nákončí a průvleček, vždy šlo pouze o neúplný soubor. Tato nekompletnost mohla být způsobena pro železo nepříznivými půdními podmínkami. Železné předměty z *Jižního předhradí* obecně trpí značným stupněm degradace materiálu.

Celkem bylo evidováno šest hrobů s nálezem přezky, tři hroby s nálezem nákončí, pouze v jednom hrobě byla zaznamenána průvlečka. Nález přezky pochází jak z mužského, tak z ženského i dětského hrobu. Průvlečka a nákončí byly evidovány pouze v mužských hrobech (obr. 72).

6.4.1 Opaskové přezky a průvlečka

Jak již bylo zmíněno výše, přezky byly evidovány v šesti hrobech – ve třech mužských, dvou ženských a v jednom dětském hrobě. V místě pánve, kde lze

předpokládat funkci přezky jako opaskového spínadla, byla nalezena s určitostí v ženském hrobě JP/93 (tab. XXIX). U dalších dvou hrobů to lze předpokládat. V ženském hrobě JP/209 není poloha přezky zaznamenána, je však velmi pravděpodobné, že byla součástí opasku (tab. LVI). V dětském hrobě JP/173 (pohřeb asi půlročního dítěte) byla přezka podle popisu v terénním deníku nalezena někde po levé straně kostry. V tomto případě si lze představit situaci, že pásek s přezkou mohl být sekundárně využit jako povijan při zajištění zavinutí tělínka mrtvého dítěte.

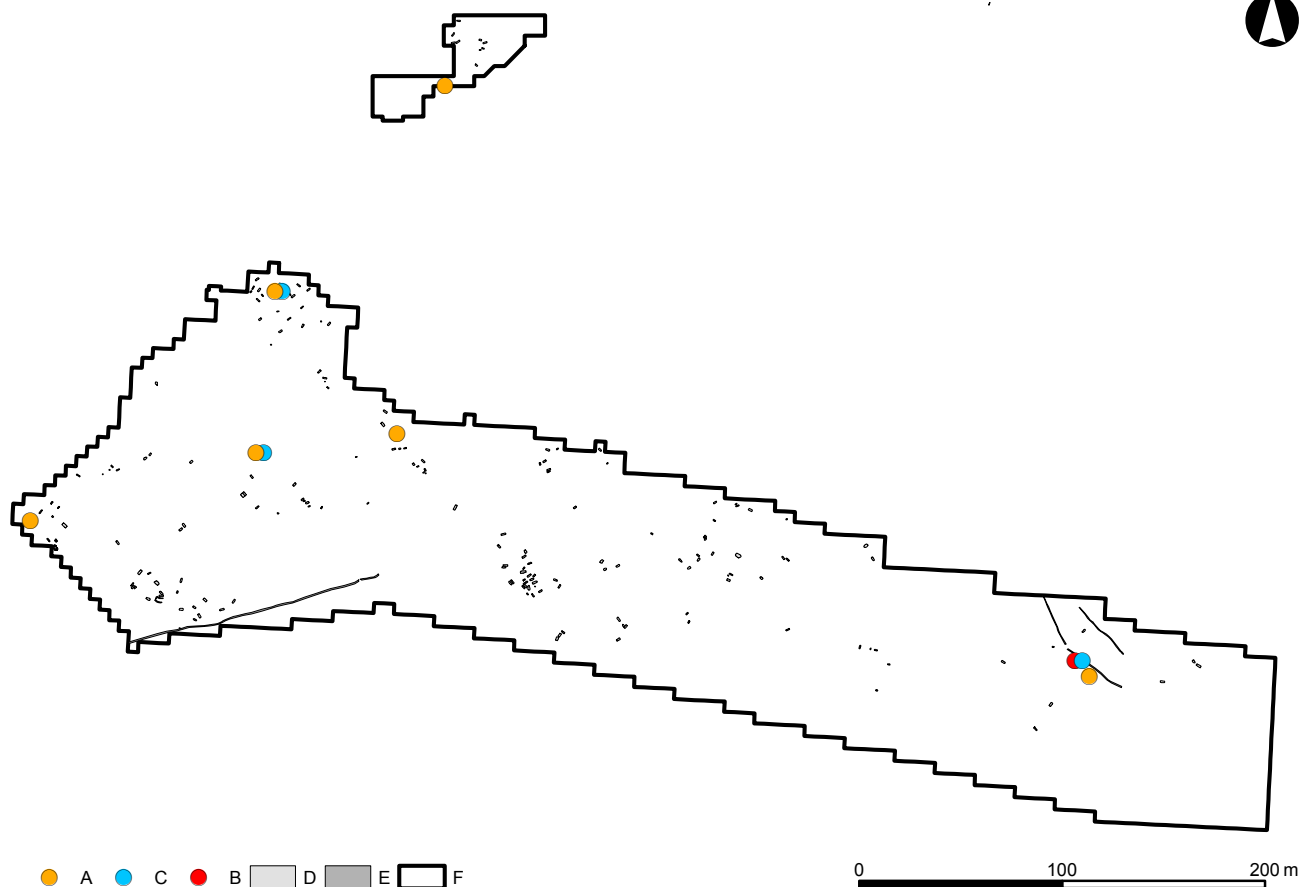
V případě hrobu dospělé ženy JP/93,¹⁰ kde je poloha přezky v prostoru pánve jasně doložitelná, se jednalo o přezku s rámečkem ve tvaru písmene „D“ s dochovaným trnem (tab. XXIX). Rámeček snad mohl být na lícni straně zdoben plastickou výzdobou, ale stupeň koroze železného materiálu nedovoluje přesnější charakteristiku. Šířka původního opasku se mohla pohybovat kolem dvou centimetrů.

V hrobě ženy JP/209 a v hrobě malého dítěte JP/173 byly nalezené fragmenty oválných přezek bez trnu. Bohužel, přezku z hrobu JP/173 známe pouze ze slovního popisu v terénním deníku J. Vignatiové. Podle záznamů se předmět při vyzvedávání z hrobu rozpadl. Zlomek přezky z hrobu JP/209 měl původně oválný tvar. Průřez tyčinky byl kruhový. Dochovaná délka a šířka rámečku byla 2,2 × 1,8 cm (tab. LVI).

Kovové součásti opasku v podobě přezky s tzv. „D-rámečkem“ byly na Pohansku identifikovány mimo kostelní pohřebiště v polohách *Lesní školka* a *Žárové pohřebiště*. Hrob muže ŽP/4, obsahoval kromě opaskové přezky ještě železný nůž, břitvu, železné hraněné šídlo a kamenný ústěp (*Dostál 1982, 138, 142*). Hrob dítěte LŠ/3 byl vybaven nožem a keramickou nádobou. Železná přezka se dvěma průvlečkami s oválným štítkem byly nalezeny v bederním prostoru dětské kostry, lze se tedy domnívat, že to mohly být součásti opasku (*Dostál 1982, 147, 150*). Trn přezky byl nalezen pod pravou pánevní kostí u jedince z hrobu muže LŠ/25 (*Dostál 1981, 46–47*).

Oba typy artefaktů, jak přezka s rámečkem ve tvaru písmene „D“, tak přezka s oválným tvarem rámečku, jsou obecně rozšířené a chronologicky necitlivé a nelze z nich vyvozovat žádné konkrétnější závěry (*Dostál 1966, 65*). Je zajímavé, že z počtu 205 hrobů je přezka doložena v místě pánve pouze jedenkrát, možná dvakrát, pokud budeme počítat i hrob JP/209, je tedy zřejmé, že pouze velmi malá část pohřbené populace byla vybavena opaskem s kovovými součástkami. Stejný pozatek byl učiněn i při zpracování tzv. venkovských

10 Přesnou polohu kostry nelze zjistit, pravděpodobně naznak. Lebka byla rozbitá, levá horní končetina byla ohnutá do ostrého úhlu, předloktí leželo přes hrudník. Pravá horní končetina byla mírně pokrčená v lokti, ruka snad původně ležela na pánvi. Dolní končetiny byly dislokovány, možná byly původně pokrčené v ostrém úhlu vpravo, pravá končetina ležela přes levou.

Obr. 72: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezy součástí opaskové garnitury. Legenda: A – hrob s nálezem přezky, B – hrob s nálezem nákončí, C – hrob s nálezem průvlečky, D – hrob, E – žlab, F – hranice výzkumu.

Fig. 72: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with belt components. Key: A – grave with belt buckle, B – grave with strap-end, C – grave with belt loop, D – grave, E – trench, F – excavation border.

pohřebišť například v Dolních Věstonicích nebo Olomouci-Nemilanech (Ungerma 2007, 167; Přichystalová 2014, 246) nebo také na kostelním pohřebišti na severovýchodním předhradí Pohanska (Macháček et al. 2016, 118), při absenci honosných opaskových garnitur se většina přezek nacházela v prostoru kolenního nebo hlezenního kloubu, což byly pozůstatky podkolenních řemínků nebo vázání ostruh. Opasek byl však součástí běžně nošeného oděvu. Lze se tedy domnívat, že populace, která nenáležela k nejvyšším společenským vrstvám, nosila pásy bez kovových součástí, které byly pravděpodobně vyráběny z kůže, pruhů tkané látky nebo pletené z robustnější příze (Ungerma 2002, 110–111).

Průvlečka byla v hrobovém celku z Jižního předhradí evidována jen v jednom exempláři. Nalezená byla ve dvojhrobě JP/175–176 u juvenilního jedince JP/176. Nacházela se nalevo od páteře, mezi pánví a posledními žebry. Průvlečka má obdélníkový tvar s plasticky členěnou destičkou. Destička je vývalkovitě členěna. Rozeznány byly tři vývalky, z nichž ten střední je výraznější, okrajové vývalky jsou menší. Tvar průřezu

rámečku průvlečky je kvadratický. Maximální délka předmětu je 3 cm, maximální šířka 1,8 cm.

Protože byla nalezena v abdominálním prostoru, je možné se domnívat, že původně sloužila jako kovová součást opasku. Tuto možnost podporuje také další nález z Pohanska. Dvě průvlečky s oválným štítem spolu s přezkou byly nalezeny v prostoru břicha v hrobě LŠ/3 (viz výše) (Dostál 1982, 147, 150).

Průvlečka z hrobu JP/175–176 se ale našla společně se dvěma drobnými železnými kroužky, které mohou pocházet z drátěné košile. Což může být důvod k opravě předcházející interpretace. Kroužky spolu s průvlečkou nemusely mít utilitární funkci, ale naopak symbolickou – protektivní. Na stejném místě byl u jedince JP/175 objeven hliněný přeslen. Je tedy možné, že v tomto případě měla průvlečka charakter milodaru a nebyla součástí oděvu pohřbeného. Přesvědčivě nelze vyloučit ani jednu z předložených alternativ.

Bronzový kroužek jako opasková přezka?

V hrobě JP/20, kde byl hlavou k západu pohřben starší muž, se pod levou částí pánve našel bronzový kroužek

(obr. 50, tab. VI, 020:4) spolu s fragmentem železa (asi z nože). Kroužek byl vyroben z masivní bronzové tyčinky se ztenčenými konci. Kroužek nebyl uzavřen. Mohlo se snad jednat o prsten typu 12-1 nebo 12-2 (podle *Dostál 1966*). Pokud ano, jednalo by se o prsten větších rozměrů. Vnější průměr kroužku je 2,8 cm, vnitřní průměr je 2 cm, maximální tloušťka je 0,4 cm, tloušťka u nespojených konců se pohybuje kolem 0,2 cm. Muž byl kromě bronzového kroužku vybaven železným nožem a přezkou s nákončím z podkolenních řemíneků. Na základě pozice bronzového kroužku v hrobě JP/20 v prostoru pánve a také vzhledem k náplni hrobové výbavy (dlouhý železný nůž, součásti podkolenního vázání) se lze domnívat, že by se mohlo jednat o přezku bez trnu s kruhovým rámečkem.

Analogický nález bronzového kroužku pochází z pohřebiště u prvního kostela, z hrobu VD/45 (*Kalousek 1971*, 47–48). Hrobová jáma se symbolickým kamenným obložení obvodu výkopu u dna obsahovala pohřeb starého muže. Kroužek byl jedinou součástí inventáře. Kroužek měl podobné rozměry jako nález z *Jižního předhradí*. Průměr kroužku je 2,5 cm a maximální síla tyčinky měří 0,3 cm. Nacházel se pod plochým kamenem, který překrýval proximální epifýzu levého femuru. Podle dochované dokumentace levá ulna a radius nebyly dochovány, stejně jako pánev. Nelze tedy přesně stanovit, zda se jedná o prsten nebo artefakt s jinou funkcí.

6.4.2 Podkolenní řemínky

Kovové pozůstatky řemíneků podkolenního vázání se na *Jižním předhradí* dochovaly ve dvou možná ve třech mužských hrobech, a sice v již zmiňovaném hrobě JP/20 (tab. VI), kde byla přezka s nákončím objevena u pravého kolenního kloubu, dále v hrobě jezdce JP/42, kde byly u pravého kolene nalezeny železná přezka a patrně zlomek další přezky a u levého kolenního kloubu se pak nacházela další železná přezka (tab. XIV). Třetí případ – dvojhrob JP/175–176, jedinec JP/176 – je diskutabilní. Z vnější strany pravého kolenního kloubu byl nalezen železný zlomek, který není možné přesně specifikovat. J. Vignatiová popisovala zmiňovaný fragment jako možný zlomek nože nebo nákončí. Protože předmět není v současné době k dispozici, nelze ověřit, zda se skutečně jednalo o reziduum podkolenního vázání.

U muže JP/20 byly objeveny součásti podkolenního vázání pouze u pravé dolní končetiny. Souprava se skládala z fragmentu přezky rektangulárního tvaru bez trnu (1,5 × 1,1 cm) a z jednoduchého obdélníkového nákončí (1,9 × 1,6 cm). U muže JP/42 byly evidovány pouze přezky, a to dva exempláře s oválným rámečkem bez trnu u pravého kolene a jedna oválná přezka

s dochovaným trnem od levého kolene. V současnosti je bohužel k dispozici pouze jediná oválná přezka od pravého kolenního kloubu (2,5 × 2 cm).

Řemínky, které obvazovaly zdola směrem ke kolům celá lýtka, nosili hlavně příslušníci vyšších sociálních vrstev – společenské špičky, družiníci, bojovníci, jezdci a snad jejich synové. Toto tvrzení vychází z nejčastěji archeologicky doloženého místa výskytu těchto řemínekových garnitur, a to jsou kostelní pohřebiště na centrálních lokalitách (*Klanica 2006a*, 59–60; *Profantová – Kavánová 2003*, 68). Nálezy součástí podkolenního vázání na tzv. venkovských pohřebištích nebyvají časté. Nálezy řemínekových garnitur, které nejsou striktně vázány pouze na hroby s ostruhami, byly evidovány například v Dolních Věstonicích, Prušánkách 1 a 2, v Nechvalíně 2, v Olomouci-Nemilanech (*Ungermaň 2007*, 168; *Klanica 2006a*, 59–61; *Přichystalová 2014*, 247).

Zvyk nošení řemíneků obepínajících lýtka je považován za průnik vlivu západní módy, což dokládají i některé ikonografické prameny franské provenience. Tradice nošení podkolenního vázání zřejmě sahá hlouběji do minulosti a nebyla omezena pouze na mužský кроj, což mimo jiné dokazují nálezy z velmi bohatého ženského hrobu z katedrály Saint-Denis, kde byla velmi pravděpodobně pochována manželka merovejského krále Chlotara I. – Arnegunda, která byla vybavena luxusní opaskovou garniturou i sadou přezek, nákončí a průvleček z podkolenního vázání (*Kybalová 2001*, 53).

Franská elita se pravděpodobně inspirovala módními trendy v bývalé západní i přežívající východní části římské říše (*Klanica 2006a*, 59; *Profantová – Kavánová 2003*, 68). Podkolenní vázání je vyobrazeno například v knižní malbě z *Codex Aureus ze sv. Emmeráma* v Řezně, zobrazující trůnní scénu císaře Karla Holého. Císař je obklopen bojovníky, kteří byli vybaveni popisovaným doplňkem oděvu. Malba je datována k roku 870 (*Mütherich – Gaehde 1976*, 102, 108, Taf. 37; *Kybalová 2001*, 36). Analogické vyobrazení podkolenního vázání je zachyceno například na knižní malbě z *Bible sv. Pavla*, která byla zhotovena také kolem roku 870 v Římě. Jedná se o iluminaci zobrazující biblického krále Šalamouna na trůně. Opět jsou zde řemínky pod koleno vybaveni hold vzdávající bojovníci (*Mütherich – Gaehde 1976*, 114, 119, Taf. 44). Podkolenní řemínky přímo na jezdcích byly zachyceny na malbě v žaltáři ze St. Gallen (*Psalterium Aureum*) z druhé poloviny 9. století ve scéně vojenského tažení Davidova vojevůdce Joába pravděpodobně proti městu Rabba (*Mütherich – Gaehde 1976*, 124, 125, Taf. 46).

Na našem území je častější výskyt tohoto typu památek, nalézáných převážně ve funerálních archeologických kontextech, zaznamenaných ve starším velkomoravském horizontu. Přežívání zvyku nošení tzv.

„podkolenek“ do mladšího až pozdního období vývoje na Velké Moravě není ovšem rozporováno (Ungerma 2007, 168; Přichystalová 2014, 247).

6.4.3 Řemínky k upevnění ostruh

Ostruhy byly na *Jižním předhradí* nalezeny v pěti hrobech. Pozůstatky po řemínkové soupravě sloužící k upevnění ostruh k obuvi se dochovaly pouze ve dvou z nich. V hrobě JP/42 byl u levé ostruhy nalezen (dnes již ztracený) zlomek pravděpodobně z železného nákončí. Podle poznámek J. Vignatiové se mělo jednat o fragment značně zkorodovaného plochého železného předmětu, který mohl být kdysi nákončím (1,7 × 1,5 cm).

Mnohem zřetelnější důkaz o přítomnosti řemínek upevňujících ostruhy k obuvi pochází z hrobu JP/49. U pravé nohy, kde se nacházela železná ostruha typu IVA (podle Bialekové 1977), byly evidovány zlomky přezky a nákončí. U levé nohy s párovou ostruhou ležely rovněž zlomky párové přezky a nákončí (tab. XVI, XVII). V současnosti je bohužel k dispozici jenom zlomek oválné přezky bez trnu od levé nohy (tab. XVI:9). Ostatní nálezy – zlomek silně stráveného jazykovitého nákončí, zlomek silně strávené oválné přezky od pravé nohy a fragment dalšího špatně dochovaného jazykovitého nákončí – jsou nezvěstné. Patrně podlehly totální degradaci železa a rozpadly se.

Protože většina archeologických nálezů, které souvisí s řemínkovou garniturou k upevnění ostruh, není dneska k dispozici, nelze formulovat podrobnější závěry. Lze konstatovat pouze fakt, že byl tento typ artefaktu na *Jižním předhradí* zaznamenán.

Na jiných polohách Pohanska byly zdobené jazykovité a obdélníkové nákončí v prostoru hlezenního kloubu objeveny v *Lesní školce* v hrobě LŠ/25. Další velké (snad opaskové) jazykovité nákončí se nacházelo vlevo od lebky muže z hrobu LŠ/25, tedy mimo funkční polohu.¹¹ U pravého chodidla jedince LŠ/29 byla zaznamenána fragmentární průvlečka spolu se zlomkem jiného neidentifikovaného předmětu s nýtem na jednom konci. V případě hrobu LŠ/25 je každé evidované nákončí jiného typu a velikosti, v případě hrobu JP/29 se jedná o zlomkovitě dochované předměty, které nelze podrobněji specifikovat. Proto je velmi pravděpodobné, že se v hrobech z *Lesní školky* jedná o čistě symbolickou přítomnost nálezů typu opaskových a řemínkových garnitur.

6.5 Nože a zavírací nože (břitvy)

Železné artefakty dochované vcelku či fragmentárně, které jsou interpretované jako nůž či zavírací nůž (břitva), byly vyzdvíženy z 36 hrobů (obr. 73). Nejvíce jich bylo identifikováno v mužských hrobech, a to sedmáctkrát (v jednom případě se jedná o dvojhrob mladých jedinců mužského a ženského pohlaví JP/104, kde byl nůž nalezen v prostoru pánve u mužského jedince). U žen a také u dětí byl tento typ artefaktu evidován devětkrát. V dětských hrobech se vyskytovaly ve věkové kategorii Infans II a III. Na základě analýz aDNA víme, že ve třech případech se jednalo o hroby chlapců ve věku 4 až 10 let (hroby JP/47, 69 a JP/140). U hrobu JP/113 nebylo pohlaví pohřbeného určeno.

6.5.1 Nůž

Železný nůž, celý nebo ve fragmentární podobě, se vyskytnul na *Jižním předhradí* celkem v 35 hrobech, což tvoří zhruba 17 % z celkového počtu hrobů. Po keramice to byl druhý nejpočetnější druh artefaktu. Nalezen byl u devíti žen a dětí a u šestnácti hrobů s mužskými jedinci. Jeden jedinec nebyl antropologicky určen (viz výše). Ve čtyřech hrobech byl jeho výskyt zaznamenán ve dvou exemplářích¹² a u hrobu JP/108 se jednalo o kombinaci nože a zavíracího nože (tab. XXXIV). Celkem bylo tedy nalezeno 39 nožů v celku nebo ve zlomcích.

Většina artefaktů byla dochována pouze ve fragmentech. Celý nůž anebo nůž jen s malým poškozením byl evidován v 11 hrobech,¹³ z toho bylo osm hrobů mužských, dva ženské a jeden hrob patřil dítěti ve věku asi čtyři roky, kterému však bylo na základě výsledků aDNA analýzy přiřazeno mužské pohlaví.

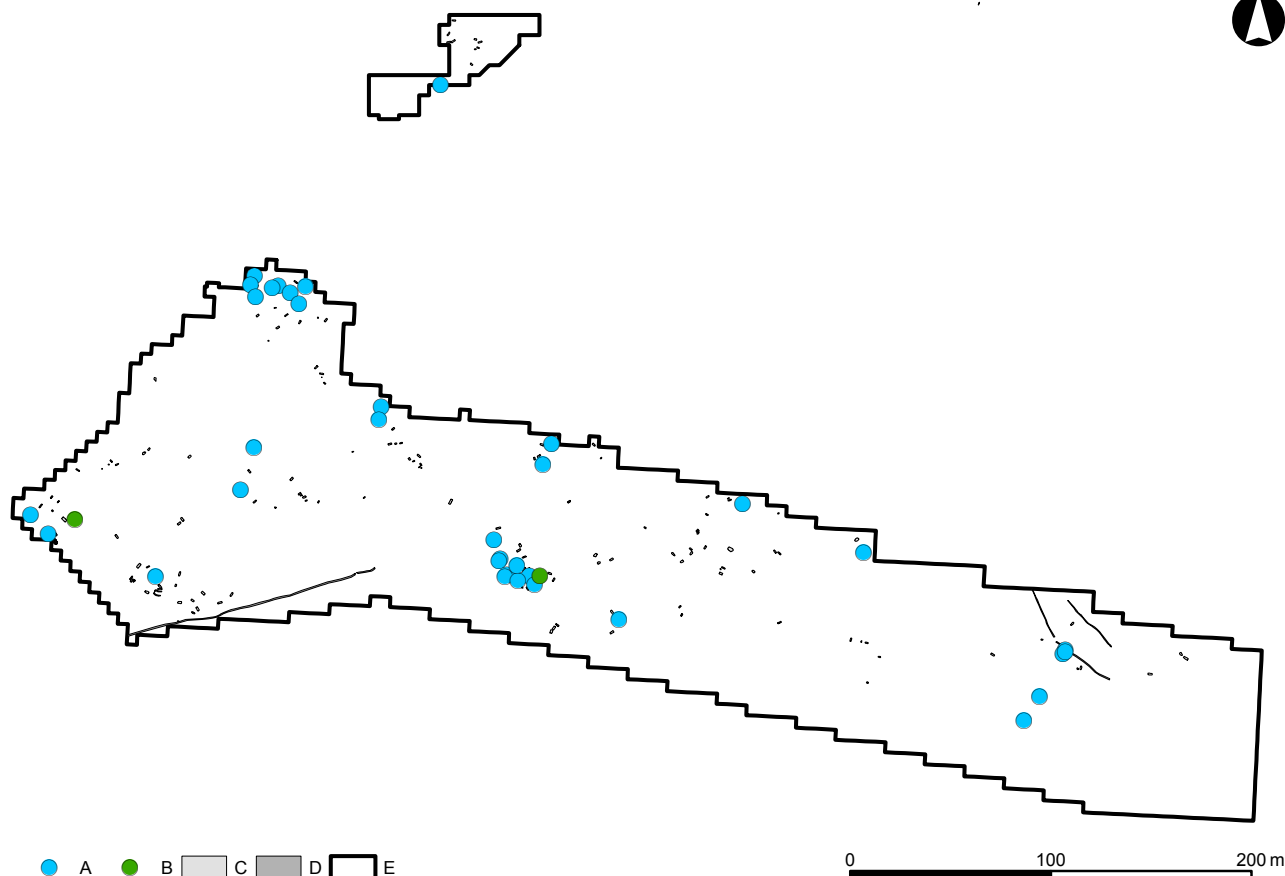
Vcelku dochované exempláře lze podle typologie nožů vypracované Adélou Balcárkovou (2006, 66–70) na základě nálezového fondu nožů z Pohanska zařadit do tří typů. Nejvíce, tedy sedm nožů patří do typu I: nože s rovným hřbetem a rovným ostřím, které je u hrotu obloukovitě zvednuté. Hřbet a ostří bývají obvyčejně směrem k trnu odsazené nebo zkosené v různých kombinacích (Balcárková 2006, obr. 5, 6). Do této kategorie patří nejdelší nůž nalezený na *Jižním předhradí* v hrobě. Nůž byl uložen k pohřbu staršího muže (věk asi 45–55 let) JP/20, který byl vybaven ještě přezkou a nákončím z podkolenního vázaní a bronzovým kroužkem, který snad mohl souviset s upevněním oděvu v pase (viz výše). V hrobě se našly také zbytky z dalšího nože.

11 Ploché železné jazykovité nákončí se zúženým týlem, s plasticou podélnou lištou na líci a s jedním nýtem při týlu bylo nalezeno v prostoru za lebku v hrobě staré ženy ZP/18 (Dostál 1982, 142–143).

12 Hroby: JP/14, 15, 20 a JP/178 (tab. IV, V, VI, LII).

13 Hroby: JP/10, 20, 35, 49, 58, 66, 104, 120, 132, 140 a JP/209 (tab. III, VI, X, XVI, XX, XXIII, XXXI, XXXVII, XLII, LVI).

Obr. 73: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezy nože a břitvy. Legenda: A – hrob s nálezem nože, B – hrob s nálezem břitvy, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 73: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with knives and razors. Key: A – grave with knife, B – grave with razor, C – grave, D – trench, E – excavation border.

Celý nůž měřil 21,4 cm, z toho délka čepel je v současnosti 16 cm a její šířka 2,2 cm.

Dva nože byly podle tvaru hrotu, kdy rovný hřbet bývá k hrotu zkosený a rovné ostří je k hrotu obloukovitě zvednuté, zařazené do typu II (Balcárková 2006, obr. 7). Jedná se o exempláře z hrobů JP/58 a JP/209 (tab. XX, LVI). Nože mají poměrně dlouhou a širokou čepel. Z mužského hrobu JP/58 pochází nůž s čepelí dlouhou 9,9 cm a širokou 1,9 cm. V ženském hrobě JP/209 měla čepel rozměry 11,3 cm a 1,8 cm.

Zbývající dva nože z dvojhrobu ženy a muže JP/104 a z mužského hrobu JP/120 je možné na základě tvarování hrotu čepel zařadit k typu IV: rovný hřbet, k hrotu obloukovitě zahnutý a rovné ostří, k hrotu obloukovitě zvednuté (tab. XXXI, XXXVII; Balcárková 2006, obr. 9). Menší nůž z dvojhrobu JP/104 má čepel dlouhou 12,1 cm a její šířka měří 1,6 cm,¹⁴ delší nůž z hrobu JP/120 má čepel o 2 cm delší a také širší (2,3 cm).

Průměrná délka čepelí nožů z hrobů dosahovala na celém Pohansku přibližně 9,5 cm, nejdelší čepel dosáhla velikosti 17,3 cm a nejmenší 4,4 cm, oba dva nože se nacházely na pohřebišti u prvního kostela (Balcárková 2006, 56). V celku nebo téměř v celku dochované exempláře z Jižního předhradí dosahují v sedmi případech nadprůměrné hodnoty a rozměrově se přibližují k nožům nalezeným na pohřebišti u druhého kostela na Severovýchodním předhradí, kde byly součástí hrobové výbavy mužů vybavených ostruhami (hroby SVP/92, 168 a SVP/169) (Macháček et al. 2016, 122–123). V určité nálezné situaci a kombinaci artefaktů lze tedy tyto nože považovat nejen za multifunkční nástroje, ale také za zbraně.

U fragmentárně dochovaných nožů nelze uvést jiné informace než, že v naprosté většině šlo o exempláře s trnem pravoúhlého průřezu a čepelimi s rovným hřbetem a ostřím, které pravděpodobně patřily k typu I (Balcárková 2006, 66–67). Šířka čepel se pohybovala v intervalu od 1 do 2,2 cm.

Zvláštnosti typu esovitě prohnutí ostří nebo přítomnost tzv. krevní rýhy se u nožů z hrobů z Jižního předhradí vyskytly pouze okrajově.

¹⁴ Nůž není v současnosti k dispozici, popis byl vytvořen na základě dat z inventární knihy a dochované kresby předmětu.

Esovitě prohnutí ostří čepele bylo identifikováno jenom u dvou nožů – u celého exempláře z ženského hrobu JP/209 (viz výše) a u nekompletního nože s rukojetí opatřenou zdobenou kostěnou střenkou z hrobu staré ženy JP/156 (tab. XLIV). Takto formované ostří se vyskytuje u nožů různého typu, není tedy vázané pouze na konkrétní tvar čepele a způsob nasazení čepele na trn (*Balcárková 2006, 72; Macháček et al. 2016, 124*). Esovitě prohnutí čepele je dáváno do souvislosti s opotřebováním a neustálým broušením čepele. Může snad vypovídat o intenzivním využívání konkrétního nástroje.

Tzv. krevní rýha anebo též odlehčovací žlábek na čepeli byl identifikován u čtyř exemplářů: u dvou celých nožů z hrobů JP/49 a JP/58 (viz výše) a u fragmentárně dochovaných exemplářů z dvojhrobu JP/175–176 (jedinec JP/175 – dospělý muž) a z ženského hrobu JP/191 (tab. XLIX, LIV). Tak jako v případě esovitého prohnutí ostří, tak rovněž u tzv. krevních rýh nelze pozorovat jejich výhradní provázanost s konkrétním typem nože. Tyto žláby snižují nároky na množství použitého materiálu čepele a zlepšují její pevnost, jedná se tedy o technologickou záležitost (*Macháček et al. 2016, 124*). U nože z hrobu jezdce JP/49 je na základě rentgenového snímkování předmětu podezření, že odlehčovací žlábek mohl být původně zdobený stříbrem (tab. XVI). Výzdoba odlehčovacího žlábků měděným plátováním s tepaným ornamentem byla objevena na nožích z pohřebiště u prvního i druhého kostela a rovněž ze záspy sídlištního objektu č. 107 v poloze *Lesní školka* (*Čáp 1982, 291–295; Macháček et al. 2016, 124–125*).

Dochovaná rukojeť byla zaznamenána pouze na jednom exempláři, a to již na zmiňovaném noži z hrobu JP/156 (tab. XLIV). Střenky rukojeti se dochovaly ve zlomcích. Původně se jednalo o dvě kostěné destičky, z každé strany rukojeti. Průřez trapézovitých destiček má tvar ploché kruhové výseče. Na obou destičkách se dochovaly stopy po čtyřech upevňovacích nýtech, otvory pro nýt jsou kruhové. Výzdobný motiv v podobě dvou soustředných kružnic s centrálním bodem ve dvou řadách byl rytý kružítkovým rydlem. Stejný rytý ornament byl použitý na fragmentu krycí destičky z oboustranného parohového hřebene nalezeného v záspy sídlištního objektu č. 165 na *Jižním předhradí* (*Vignatiová 1992, 80–81, tab. 65:4*). Analogický motiv byl identifikován například na kostěné plátence z Mikulčic (*Kavánová 1995, 217, Abb. XL:11*). Velmi podobný motiv ze střenky blíže nespecifikovaného kovového nástroje, kde jsou dvě soustředné kružnice s centrálním bodem nahrazené pouze jednoduchým kruhem s bodem uprostřed, pochází z Pohanska z polohy *Lesní školka* ze sídlištního objektu č. 35 (*Švecová 2000, 77*). Ryté ornamenty v podobě různých kombinací jednoduchých nebo soustředných kruhů s centrálním bodem jsou na raně středověkých kostěných

a parohových artefaktech používány poměrně hojně, takže je nelze využít pro podrobnější chronologii.

Pouze u dvou nožů byly identifikovány zbytky pravděpodobně po dřevěné pochvě. První z nich se nacházel v mužském hrobě JP/20, dřevěné zbytky byly identifikovány u fragmentu hrotu čepele, která byla nalezena spolu s bronzovým kroužkem pod levou částí pánve (tab. VI:5). Železný fragment o délce 3,2 cm byl pokrytý rzí prostoupenými zbytky dřeva. Druhá zmínka o možném výskytu dřevěné pochvy je u ženského hrobu JP/108. Nůž, který ležel nalevo od pánve, byl nalezen ve dvou fragmentech – střední část čepele a kousek čepele s náznakem trnu. Fragment s náznakem trnu je zachycen pouze v inventární knize, v současnosti je ztracený. Před konzervací měl nůž délku 18,9 cm (oba zlomky dohromady) a byly na něm patrné zbytky dřevěné pochvy zachycené v korozních produktech. Protože je nález neúplný, nelze k němu říct podrobnější informace.

Na disperzních pohřebištích z Pohanska byla zaznamenána široká paleta míst, kde byly nože v hrobě nalezeny. Nejčastěji se samozřejmě nacházely v prostoru pánve, pravé nebo levé ruky či v blízkosti femurů (dvacetkrát), což naznačuje, že nože byly patrně upevněny k opasku (buď samostatně, nebo jako součást obsahu organického váčku). Nože byly nalezeny také v místech méně obvyklých jako například u lebky, v blízkosti krční páteře, v horní části hrudníku, podél humeru nebo tibie. Na *Jižním předhradí* byla při uložení nože preferována levá strana těla před pravou, u žen a dětí výrazněji než u mužů. Na pohřebišti u druhého kostela nebylo pozorováno preferování konkrétní strany podél těla mrtvého (*Macháček et al. 2016, 123*). Na jiných lokalitách, kde byla tomuto fenoménu věnována pozornost, byla častěji zaznamenána levá strana. Po levé straně kostry byly nože častěji evidovány na pohřebišti v Dolních Věstonicích (*Ungerma 2007, 147–148*) nebo na lokalitě Garabonc-Ófalu u Malého Balatonu (*Szőke 1992, 75*). Obecnou preferenci levé strany zaznamenal rovněž M. Hanuliak (2004, 126) u raně středověkých funerálních lokalit z jihozápadního Slovenska. Na pohřebišti v Olomouci-Nemilanech zase mírně převažovalo umístění po pravé straně těla (*Přichystalová 2014, 227*).

Nože nacházené kolem prostoru pánve odkazují na původní funkční polohu tohoto polyfunkčního nástroje a do hrobu se mohly dostat jako součást pohřebního roucha, ke kterému byl přidán osobní majetek zemřelého – tvořily součást hrobového inventáře, ale nemusely plnit funkci milodaru. Definici pojmu milodar zde chápeme jako předmět, buď v reálné podobě nebo ve formě náhražky (miniatury, již nefunkční/záměrně polámané předměty, funerální keramika), přiložen pozůstalými do hrobu s nadějí, že zemřelému prospěje v posmrtném životě. Milodar mohl, ale také nemusel, tvořit součást pohřebního oděvu. Nože

v pozicích mimo prostor kolem střední části těla (kolem hlavy a ramen, u nohou, případně v záspy) pravděpodobně nebyly součástí pohřebního oděvu a snad tedy plnily funkci milodarů s apotropaickou funkcí.

Ochranný význam železa v kombinaci s ostrou čepelí nebo hrotem je tradován od dob předkřesťanského slovanského náboženství. Tradici ochranné funkce železa a ostrých předmětů z něho vyrobených však můžeme sledovat hlouběji v čase, což nám dokazují analogicky interpretované nálezy z merovejských pohřebišť (*Schienerl 1984, 337–338*). Při vložení artefaktu ze železa s hrotem nebo ostrou hranou do hrobu měly jeho vlastnosti ulehčit mrtvému přechod z jednoho světa do druhého, ale zároveň měly zabránit návratu zemřelého zpět mezi živé. Reminiscence těchto rituálů lze zachytit i ve vrcholném středověku, či dokonce v novověku (*Hanuliak 2004, 200; Navrátilová 2004, 213–216*). Mezi železné předměty, kterým byla přikládána funkce apotropaionu, lze zařadit nože, srpy, jehly, sekery, v novověkém období pak například pilník nebo dokonce žehličku (*Navrátilová 2004, 216; Ungerman 2007, 150; Biermann 2004, 441–442; Szöke 1992, 75*).

Na *Jižním předhradí* se nože nebo jejich zlomky mimo očekávaný prostor kolem pánve nacházely zhruba ve stejném procentuálním zastoupení jak u mužů, žen, tak u dětí. U mužů to bylo zhruba 31 % a u žen a dětí shodně kolem 33 %.

Pokud se skutečně jednalo o artefakty ve funkci milodaru s ochrannou funkcí, pak tento pohřební obyčej nebyl vázán na pohlaví, u věku se jeví jisté omezení na dolní hranici. Nůž se jako součást hrobové výbavy nikdy nevyskytl v dětské věkové kategorii *Infans I*, tedy u kojenců do prvního půlroku života. V kategorii *Infans II* (6 měsíců – 6 let) byl nůž identifikován v hrobech u dětí ve věku od čtyř let ($\pm$). Lze tedy předpokládat, že děti ve věku do tří let ($\pm$) byly pohřbívány s jiným typem apotropaionu. Stejná situace byla zjištěna například na pohřebišti v Dolních Věstonicích (*Ungerman 2007, 150*).

6.5.2. Zavírací nůž nebo břitva

Z. Klanica (2006, 63) preferuje u těchto předmětů termín zavírací nůž (v němčině se běžně používá termín *Klappmesser*), pojem břitva považuje již za jistou interpretaci použití nástroje, která ovšem nemusela odpovídat pravdě. Tento názor, že se nemuselo primárně jednat o toaletní potřebu, zastával již B. Dostál (1966, 87), a proto jako alternativní název k břitvě používal termín nůž – zavírák, vycházející z terminologie V. Hrubého (1955, 121–122), který tento pojem použil při publikaci nálezů z pohřebišť ze Starého Města *Na valách*. Ještě starší termín pochází z pera J. Eisnera (1948, 381), který artefakt označil za sklapovací nůž. My jsme se

rozhodli používat na prvním místě pojem zavírací nůž s přidaným termínem břitva, který ale chápeme jako *terminus technicus*, ne jako interpretaci.

Zavírací nůž nebo také břitva, jak je častěji tento předmět v literatuře nazýván, byl nalezen pouze ve dvou hrobech – JP/38 a JP/108 (obr. 73). Hrob jezdecke JP/38 se nacházel v západní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století. Hrob staré ženy JP/108 byl situován ve střední části velké plochy, v prostoru s nejvyšší koncentrací hrobů v této části. Artefakt se v obou případech nacházel po levém boku pohřbeného (tab. XI, XXXIV).¹⁵

U jedince JP/38 se jedná o klasický tvar zavíracího nože s lichoběžníkovou bočnicí, čepel má rovný hřbet a zhruba v jeho jedné třetině nastupuje obloukovitě zahnutí směrem k hrotu, ostří je rovné, obloukovitě zvednuté k hrotu (tab. XI:4). Konec čepele je zakončen rovně a s bočnicí je spojen pomocí jednoho nýtu. Rozměrově nevybočuje z běžných délkových a šířkových intervalů typických pro tento druh předmětu – délka bočnice je 10,4 cm a šířka čepele nože je 2,1 cm. Běžně se tyto rozměry pohybují mezi 9 až 13 cm a 1,8 až 2,8 cm (*Hanuliak 2004, 134*). Předmět byl patrně uchováván v dřevěném pouzdře (pochvě), neboť kolem nálezů bylo evidováno šest fragmentů degradovaného dřeva, které však dnes nejsou k dispozici. Na jedné straně zavíracího nože jsou v několika vrstvách dochovány zbytky tkaniny v korozních produktech – keprová třívazná vazba s dostavou 16–18 nití na 10 mm v obou soustavách, zákрут nitě Z, síla nitě 0,2–0,3 mm (podrobněji *Březinová – Přichystalová 2014, 164*). Dřevěné pouzdro, ve kterém byl nůž uchováván, bylo pravděpodobně vystláno textilií anebo byl látkou obalený předmět do něj vložen.

Druhý zavírací nůž z hrobu JP/108 je bohužel dochován pouze torzovitě (tab. XXXIV:2). Zlomek železného zavíracího nože s rovným hřbetem a části železného pouzdra ležely spolu s dalším nožem po levé straně pánve. Dochovaná délka artefaktu je 5 cm. Na bočnicích jsou vysráženy hrudky korozních produktů, takže nelze určit jejich tvar.

Na Pohansku se mimo kostelní pohřebiště objevil zavírací nůž ve dvou hrobech. V mužském hrobě ŽP/4 v poloze *Žárové pohřebiště* byly všechny nálezy hrobového inventáře situovány do prostoru kolem a na dlouhých kostech pravého předloktí. Spolu byly objeveny: zavírací nůž (tvar bočnic nelze přesně určit), nůž s esovitě prohnutým ostřím, přezka s rámečkem ve tvaru „D“, železné šídlo s kostěnou rukojetí a křesací kamínek (*Dostál 1982, 138, obr. 2, 3*). Druhý nález zavíracího nože z disperzního pohřebišťe pochází z polohy *Severovýchodní předhradí* – SVP/19. Jedná se o hrob muže

¹⁵ V sídlištním prostředí *Jižního předhradí* byl zavírací nůž nalezen v záspyech tří objektů: obj. č. 232, 177 a 239 (*Vignatiová 1992, 68*).

ve věku asi 50–60 let. Artefakt ležel jako v případě hrobu ŽP/4 po pravé straně, mezi pánví a kostmi předloktí (na *Jižním předhradí* to byla vždy levá strana těla). Spolu se zavíracím nožem s lichoběžníkovými bočnicemi tam byly nalezeny také: trojhrbitá šipka s trnem a křesací kamínek (*Dostál 1982*, 163, obr. 13, 14).

Je zajímavé, že nálezy zavíracích nožů (břitev) bývají často doprovázeny artefakty souvisejícími s vojenskou anebo jezdeckou složkou. Pokud byl zavírací nůž součástí hrobové výbavy bojovníka nebo jezdce, pak nejčastěji v kombinaci se sekerou, ostruhami nebo dřevěným vědrem se železným okutím, méně často pak se strelou šípů, mečem či kopím (*Hanuliak 2004*, 134–135, obr. 147; *Měřínský 1985*, 49). Pokud je hrob vybaven pouze průměrně nebo chudě, pak je často zavírací nůž v kombinaci s jiným nožem (ne zavíracím), ocilkou nebo s křesacími kamínky (*Ungerma 2007*, 147). Na *Jižním předhradí* se vyskytly oba případy. Hrob JP/38 byl vybaven sekerou bradaticí a párovými ostruhami typu IB (podle *Dostál 1966*) nebo VA (podle *Bialeková 1977*).¹⁶ Hrob JP/108 byl naopak vybaven pouze dvojicí nožů, z kterých jeden byl zavírací. Velmi pozoruhodné je však to, že v případě hrobu JP/108 se jedná o hrob ženy. Všichni autoři, kteří se tematikou raně středověkých zavíracích nožů u nás zabývali, shodně tvrdí, že tento druh artefaktu je na pohřebištích z dob Velké Moravy znám pouze z mužských nebo chlapeckých hrobů (*Měřínský 1985*, 49; *Rejholcová 1995*, 46; *Hanuliak 2004*, 134–135; *Klanica 2006*, 63; *Ungerma 2007*, 147).

U hrobu JP/108 je však ženské pohlaví stanoveno na základě analýzy aDNA (podrobněji viz kapitola 11.2.2). Kostra se dochovala pouze fragmentárně (tab. CXX). Ze skeletu zůstaly pouze lebka a dlouhé kosti dolních končetin. Při klasickém morfometrickém a morfoskopickém zpracování kosterního materiálu nebylo možné pohlaví určit. V publikaci E. Drozdové (2005, 102) je u dospělého jedince JP/108 pohlaví neurčeno, věk byl stanoven na základě srůstu lebečních švů na 60–70 let. Až použití genetického určení pohlaví (na základě shodných výsledků analýzy markeru SRY a amelogeninového markeru) bylo možné zařadit sledovaného jedince mezi pohřby žen.

Na území tehdejší Velké Moravy je tedy nález zavíracího nože v ženském hrobě ojedinělý až unikátní, ne však nemožný. Zmínky o nálezech tohoto typu artefaktu v hrobech žen máme k dispozici z území západní Evropy z oblasti Východní Marky. F. Stein (1967, 37) uvádí nález velkého zavíracího nože z ženského

hrobu na bajuwarském pohřebišti Rudelsdorf u Horschingu, v Horním Rakousku. Nůž byl původně připraven k opasku. Další nález z hornorakouské lokality pochází z lokality Micheldorf-Georgenberg, kde byl na pohřebišti tzv. karantánské kulturní skupiny v ženském hrobě č. 28 opět evidován zavírací nůž (*Tovornik 1980*, 86, 121, Textab. 2:9). Na lokalitě Walsum u Dinslaken nedaleko Duisburgu (Německo) byl v ženském hrobě č. 4 kromě šperků a přeslenu nalezen nůž spolu se zavíracím nožem (*Stein 1967*, 323). V ženském hrobě č. 17 z pohřebiště Eltville – Steinheimer Hof nedaleko Mainzu (Německo) byly jako součásti hrobového inventáře objeveny: korálky, hřeben a zavírací nůž s obdélníkovými bočnicemi (*Stein 1967*, 306; *Stein 1967a*, Taf. 43:14). Jsou to sice nálezy chronologicky starší, ale průnik zavíracích nožů do slovanského nástrojového inventáře se předpokládá právě ze západního směru a pro pozdější výskyt zavíracího nože u „Velkomoravanky“ není ničím překvapivým (*Klanica 2006*, 64; *Ungerma 2007*, 147).

Chronologicky nejsou tyto artefakty citlivé, vyskytují se u nás již ve starším velkomoravském horizontu a udržují se až do mladohradištního období. Hrobové celky se zavíracími noži nebo břitvami lze tedy přesněji datovat pouze podle doprovodného inventáře.

6.6 Nástroje a předměty denní potřeby

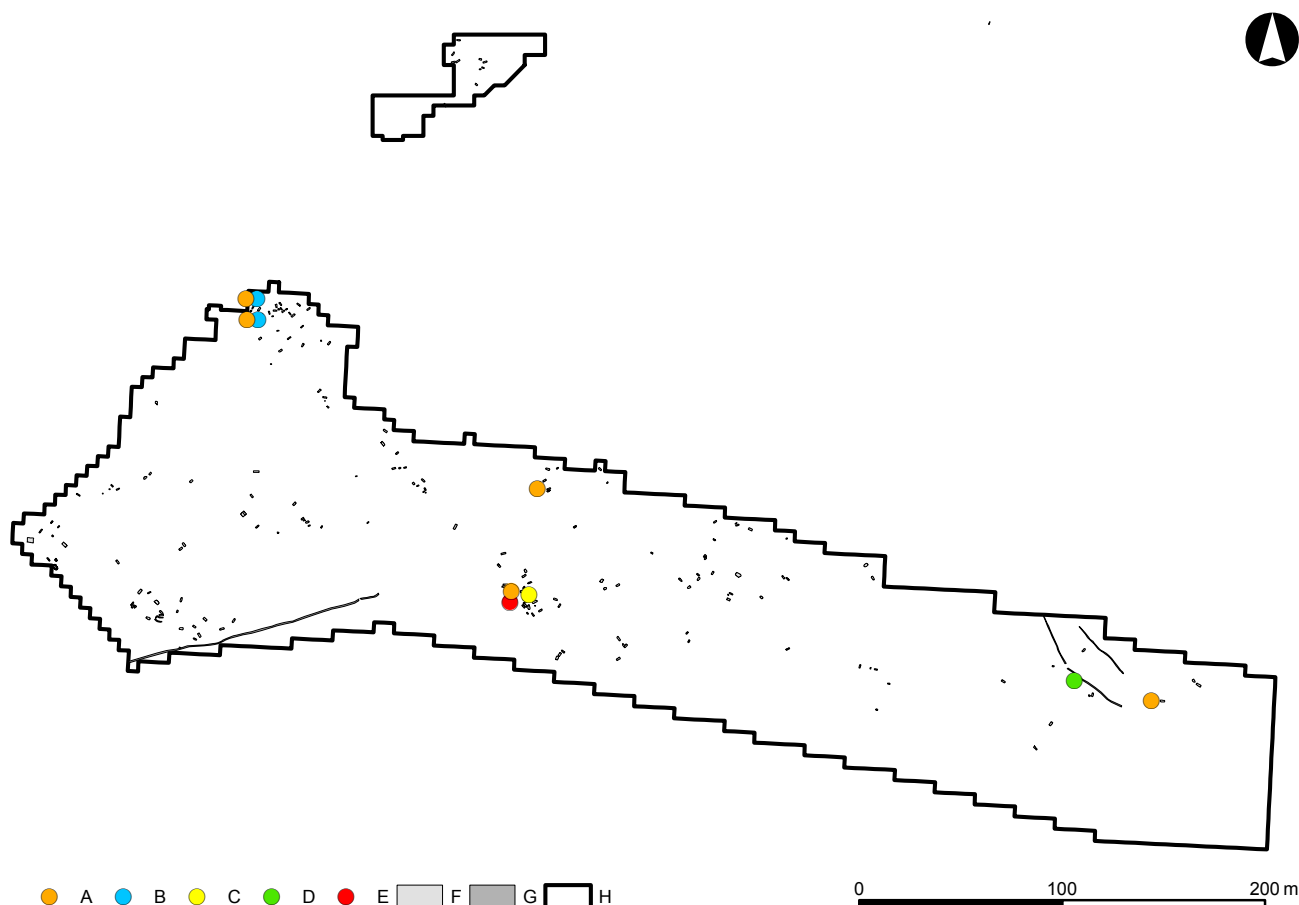
6.6.1. Železný předmět s ozubeným ostřím

V mužském hrobě JP/66 byly v místě nad pravým loketním kloubem nalezeny dva železné předměty – zloemek plochého železa a nástroj s vějířovitým ozubeným ostřím (obr. 75, tab. XXIII:2, 4). Jedinec byl ještě vybaven železným nožem, v blízkosti kterého se nacházel zlomek železného závěsného kotvovitého kování, původně patrně z vědra (tab. XXIII: 1, 3).

Zvláštní předmět se zubatým ostřím není dochován v úplnosti. Velmi pravděpodobně chybí část rukojeti. Na značně opotřebeném ozubeném ostří se v jeho okrajových částech podařilo jasně identifikovat osm drobných zubů (dochovaná max. výška zubu 0,1 cm). Dochovaná délka artefaktu je 5,3 cm, z toho délka rukojeti tvoří 2,8 cm. Šířka ostří je 2,5 cm.

Velmi podobný předmět byl nalezen na Pohansku v poloze *Jižní předhradí* v sídlištním kontextu. Artefakt o délce 7,1 cm a šířce ozubeného ostří 1,8 cm tvořil součást výplně sídlištního objektu č. 135 (*Vignatiová 1992*, 51–52, tab. 53:3). Hrob JP/66 byl od zmiňovaného objektu vzdálen cca 120 m směrem na jihovýchod. Sídlištní objekt J. Vignatiová zařadila do struktury tzv. Osady I a hrob JP/66 patřil do kumulace hrobů u jižního okraje střední části velké plochy zkoumané v 70. letech

¹⁶ Na pohřebišti u prvního kostela se zavírací nůž našel v 10 hrobech a z toho v osmi z nich byla přítomná zbraň nebo ostruha. Jednalo se vesměs o hroby starších až starých mužů v rozmezí mezi 40 až 60 lety. Výjimku tvořil pouze hrob VD/120, kde byl pohřben asi dvacetiletý mladík s ostruhami a hrob VD/280, kde bylo pohřbeno asi osmi až devítileté dítě vybavené ostruhami (*Kalousek 1971*).

Obr. 74: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezy nástrojů. Legenda: A – hrob s nálezem ocílky, B – hrob s nálezem křesacího kamínku, C – hrob s nálezem brousku, D – hrob s nálezem přeslenu, E – hrob s nálezem tzv. zubáku (kamenické dláto), F – hrob, G – žlab, H – hranice výzkumu.

Fig. 74: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with tools. Key: A – grave with fire steel, B – grave with strike-a-light stone, C – grave with whetstone, D – grave with spindle whorl, E – grave with so-called tooth chisel, F – grave, G – trench, H – excavation border.

20. století (plán 1, výřez C). Tato kumulace hrobů se nacházela v západní okrajové části tzv. Osady II.

V zásypu sídlištního objektu č. 347, ze severozápadního rohu tzv. Osady III, byl nalezen další artefakt, který snad také můžeme pokládat za nález podobného charakteru (cca 225 m východně od hrobu JP/66) (Vignatiová 1992, 52, tab. 127:2). Jedná se o předmět vyrobený z železné tyčinky, která je na konci vějířovitě rozkovaná. Nerovné ostří, na kterém nebyly rozpoznány stopy po ozubení, je skloněné. Opotřebené ozubení však mohlo zaniknout během korozních procesů.

J. Vignatiová (1992, 51–52) tyto předměty interpretovala jako tzv. bednářské pilky, kterými se zhotovovaly do dřevěných dých drážky, jako například při výrobě věder nebo sudů. Tyto dřevozpracující nástroje se nazývají útorník nebo také zejkovec. Stejným způsobem interpretoval další podobný předmět z Pohanska, tentokrát z polohy *Lesní školka*, B. Dostál (délka artefaktu 7 cm). Předmět byl objeven v zásypu protáhlé

oválné sídlištní jámy č. 105 (Dostál 1986, 114, 122–123, obr. 10:6). Na ostří bylo identifikováno pět drobných zubů.¹⁷

Na jiných soudobých lokalitách z území bývalého Československa byly předměty analogického tvaru objeveny například v Mikulčicích (Vignatiová 1972, 56–57, 145–146), ve Starém Městě *Na valách*, v tzv. Osadě I (Hrubý 1965, 257, obr. 80:7) nebo v Pobedimi (Vendtová 1969, 157, obr. 35:20). J. Vignatiová interpretovala všechny nálezy z uvedených lokalit jako bednářské pilky (viz výše). V. Hrubý uvádí pouze stručnou informaci, že se jedná o fragment železné pilky užívané u dřevobráběcích řemesel. V. Vendtová nalezený železný předmět v článku o slovanském osídlení Pobedimi blíže nekomentovala, mezi tzv. bednářské pilky předmět

¹⁷ Další, dosud nepublikovaný nález, z Pohanska pochází z polohy *Severovýchodní předhradí*. Objeven byl v sezoně 2018. Je mnohem masivnější než již publikované nálezy.

z objektu 7 v sondě XI zařadila teprve J. Vignatiová při práci na svém dizertačním spisu na téma specializované výroby na velkomoravských sídlišťích (Vignatiová 1972). V této práci se také objevuje informace o doposud nepublikovaných mikulčických nálezech.

Podobně formovaný železný nástroj byl objeven a publikován v nálezovém fondu raně až vrcholně středověkého sídliště Dabrun v slovanské sídelní enklávě na území dnešního Saska-Anhaltska (Brachmann 1965, 193, Abb. 14:11). Autor článku H. Brachmann artefakt popisuje jako špachtlovitý nástroj s rukojetí rektangulárního průřezu, s jemně zaobleným ozubeným ostřím širokým 4,8 cm. Jeho praktické použití přímo nespécifikuje, ale řadí ho k dřevoobráběcím nástrojům.

Mezi chronologicky starší nálezy patří artefakt s poměrně širokým ozubeným ostřím až 5,9 cm (délka artefaktu 9,1 cm) z časně alamanského opevněného výšinného sídliště Runder Berg u Urachu v Německu (Koch 1984, 140; Koch 1984a, Taf. 34:11). Autorka publikace řadí nástroj k nástrojům ke zpracovávání kůže, konkrétně ke speciálním nožům určeným ke krájení/řezání/porcování zpracovávané kůže.

Při kritickém přehodnocení doposud odbornou literaturou bez větších námitek přejímané interpretace pertraktovaného nástroje, který byl součástí hrobové výbavy hrobu JP/66, byla zjištěna fakta, která toto jednoznačné tvrzení posouvají do prostoru výroků platných pouze s jistou dávkou pravděpodobnosti. Tzv. zatěračka, což je pilka využívaná k řezání útorů menších nádob, nebo tzv. zejkovec, který se používá při řezání útorů velkých nádob jako jsou sudy, kádě apod., mají odlišně formované zuby na ozubeném ostří, než jaké můžeme pozorovat na nástroji nalezeném v hrobě JP/66. U těchto železných součástí pocházejících ze složených kombinovaných bednářských nástrojů mívá ozubené ostří tři maximálně čtyři zuby. Okrajové zuby jsou vyhnuté směrem do strany a slouží k čistému vyhloubení dna útoru (Rošický 1910, 22–23, obr. 11, 12). Takto tvarované zuby na sledovaném artefaktu není možné identifikovat, navíc je ozubené ostří předmětů z Pohanska či Starého Města opatřeno minimálně pěti až osmi zuby.

Sledované předměty se mnohem víc podobají jinému železnému nástroji, který byl využíván při úpravě povrchu kamene. Jde o nástroj nazývaný zubák, což je kamenické dláto, které se používá k úpravě či odstranění nerovností na povrchu kamene, které tam zůstaly po předcházejícím opracování. Používá se dále na opracování profilů včetně rýh a na úpravu malých ploch. Na povrchu kamene po zubáku zůstává typické jemné rýhování. Nástroj je tvořen jediným kusem železa čtyř nebo vícehranného průřezu se zploštělým zubatým ostřím. Jeho rozměry – délka, šířka ostří a počet i velikost zubů se různí podle tvrdosti opracovávaného kamenného materiálu, pravidlem však

zůstává, čím tvrdší materiál, tím robustnější konstrukce, kratší rukojeť a menší a tupější zuby (Novák 2011, 178).

Zubák je známý od 5. století před Kristem a za jeho vynálezce se považují starověcí Řekové (Müllerová 1975, 49). To, že použití tohoto nástroje není pro 9. století na Pohansku ničím neobvyklým, dokládá jeho nález z roku 2018 v poloze Severovýchodní předhradí (viz poznámka 17). Navíc v zásypu studny z této polohy (objekt č. 266) byly objeveny opracované kameny, na jejichž povrchu byly rozpoznány stopy po zmiňovaném ozubeném kamenickém dlátě (prozatím nepublikovaný výzkum). Nepřímo tento fakt podtrhují i nálezy předmětů připomínajících kamenický nástroj rýhovačku (Novák 2011, 136), které byly nalezené v totožných nebo blízkých archeologických kontextech společně se zubákem, na Pohansku např. v sídlištním objektě č. 105 z *Lesní školky* (Dostál 1986, 114, obr. 10:5), nebo na lokalitě Runder Berg u Urachu (Koch 1984a, Taf. 34:10) nebo na sídlišti v Dabrunu (Brachmann 1965, Abb. 14:12). Je tedy velmi pravděpodobné, že muž pohřbený v hrobě JP/66 byl vybaven právě tímto kamenickým nástrojem, tedy zubákem.

O významu či symbolice kamenického nástroje v rámci hrobové výbavy se můžeme jen dohadovat. Jednoduché tvrzení, že se mohlo jednat o kameníka, v dnešním pojetí archeologie neobstojí. Nabízí se několik možností, jak nález interpretovat. Možná se skutečně jednalo o muže, který řemeslně ovládal opracování kamene a milodar v podobě kamenického náradí měl tento status zřetelně demonstrovat. Možná je železné kamenické ozubené dláto pouze zástupným znakem pro apotropaion, který splňuje určité podmínky: materiálové – je ze železa a rovněž tvarové – přítomnost ostrého konce, což splňuje zubaté ostří (o ochranné funkci ostrých železných předmětů podrobněji viz podkapitola 6.5.1, o nožích jako o součásti hrobové výbavy). Jako další možnost se nabízí, že přítomnost kovového náradí v hrobě obsahovala jisté symbolické sdělení o společenském postavení nebožtíka a jeho významu pro komunitu, které však nejsme schopni na základě hmotných pramenů rozšířovat. Podobným směrem uvažuje i L. Galuška (1996, 106) při interpretaci hrobů mužů, kteří byli kromě zbraní či předmětů z drahých kovů pohřbeni také s železným vrtákem (srovnej Macháček et al. 2016, 127–128). A stejnou myšlenku vyslovil také M. Ježek (2016, 502) při zpracování nálezů prubířských kamenů a kovářských nástrojů pocházejících z hrobových kontextů z lokality Vendel ve Švédsku, a sice, že tyto předměty pravděpodobně vyjadřovaly sociální status mrtvého v širším kulturním či náboženském kontextu. Vzájemný ideový překryv všech tří uvedených alternativ je samozřejmě také možný.

Obr. 75: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Tzv. zubák – kamenické dláto z hrobu JP/66.

Fig. 75: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. So-called tooth chisel from grave JP/66.

6.6.2. Přeslen

Jediný hrob s přeslenem v poloze *Jižní předhradí* se nacházel ve východní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (obr. 74).¹⁸ Jedná se o dvojhrob JP/175–176, který byl součástí malého pohřebiště se čtyřmi hroby s pěti jedinci. Pohřební areál byl situován podél palisádového žlabu orientovaného v ose SZ–JV (tab. CXXXI:5, 6, plán 1). Přeslen patří ke kostře dospělého muže JP/175 (30–35 let), nalezen byl pod levým loketním kloubem, na straně směrem k trupu (tab. XLIX:2). Muž byl pohřben v natažené poloze na zádech, hlavou směrem k severozápadu. Kromě přeslelu byl ještě vybaven dlouhým železným nožem, který ležel z vnitřní strany pravé stehenní kosti, podél její horní poloviny. Adultní jedinec byl pohřben společně s mladíkem JP/176 (16–20 let), který ležel zhruba 10 až 20 cm nalevo od dospělého muže JP/175. Juvenilní jedinec byl vybaven sekerou, ostruhami a dřevěným okutým vědrem (tab. XLIX, L).

Přeslen vyrobený z prachovce má bikónický tvar, horní i spodní základna je rovná. Maximální průměr měří 2,72 cm, průměry základen přeslelu měří 1,85 a 2,06 cm, výška předmětu činí 1,36 cm. Průměr otvoru u horní základny je široký 0,95 cm a u dolní základny 1,02 cm. V současnosti přeslen váží 8,7 g. Patří mezi minoritní skupinu zdobených přeslenů. Do roku

2014 bylo podrobně analyzováno 273 exemplářů setrvačníků a pouze 54 z nich bylo zdobeno, což tvoří 19,8% z celkového počtu hodnocených artefaktů (Březinová – Přichystalová 2014, 170, 184). Podobné procento výskytu zdobených přeslenů bylo zaznamenáno i v Mikulčicích (14,6 %) (Marek – Kostelníková 1998, 188). Na přeslelu z dvojhrobu JP/175–176 je na jeho horní i na spodní polovině vyrytý motiv jednoduché víceméně pravidelné klikatky (tab. XLIX:2). Klikatky byly od sebe odděleny výraznou linií na maximálním průměru setrvačníku.

Na Pohansku byl přeslen jako součást hrobové výbavy nebožtíka identifikován pouze ve čtyřech případech (včetně polohy *Jižní předhradí*), což je z celkového množství doposud evidovaných 1 034 kostrových hrobů jen 0,4%. Podobná situace vládne na všech raně středověkých pohřebištích datovaných do průběhu 9. až na počátek 10. století, např. Dolní Věstonice – z 1 308 hrobů byl přeslen jako milodar v 7 hrobech (0,5% hrobů) (Ungerma 2007, 144–145); Mikulčice – z 2 242 analyzovaných přeslenů je pouze 22 klasifikováno jako součást pohřebního inventáře, což je necelé 1% ze všech mikulčických přeslenů (Marek – Kostelníková 1998, 200–203); ze zpracovaných pohřebních areálů z jihozápadního Slovenska byl setrvačník identifikován ve 40 hrobech na 28 lokalitách, což je podle M. Hanuliaka (2004, 136) v 5% hrobů, ve kterých byl jako milodar nalezen předmět denní potřeby nebo řemeslnický nástroj.

Jak již bylo zmíněno výše, na Pohansku byl přeslen jako součást hrobového inventáře objeven čtyřikrát. Mimo nálezu z dvojhrobu JP/175–176 z *Jižního předhradí* to byly ještě dva hroby z polohy *Žárové pohřebiště* a jeden z pohřebiště kolem prvního kostela v poloze *Velmožský dvorec*.

V poloze *Žárové pohřebiště* se jednalo o hroby ŽP/11 a ŽP/14 (Dostál 1978, obr. 3). V hrobě ŽP/11, orientovaném na SZ–JV, bylo pohřbeno dítě (kolem 2 let), které leželo ve standardní poloze nznak s velmi mírně pokrčenými dolními končetinami směrem vpravo. U levého spánku byla nalezena bronzová náušnice typu 7-19 a u levé klíční kosti ležel bikónický přeslen z jemně plavené hlíny (Dostál 1966, 32–33; 1982, 139, obr. 2:11, 3:16, 17). Hrob porušoval starší sídlištní objekt č. 34.

Další hrob s nálezem přeslelu – ŽP/14 – byl také v superpozici, porušoval starší nečíslovanou sídlištní jámu. V hrobě ŽP/14 byla pohřbena dívka (věk 13–15 let), uložena byla v poloze na zádech. Pravá horní končetina byla ostře ohnutá, s rukou uloženou původně někde v prostoru pod dolní čelistí. Mírně ohnutá levá horní končetina ležela přes pánev. Dolní končetiny byly mírně pokrčeny vpravo. Bochánkovitý keramický přeslen ležel v prostoru nad koleno (Dostál 1982, 141, obr. 2:14, 3:15). Protože hrob porušoval sídlištní objekt a přeslen nebyl nalezen přímo u kostry, je možné, že se

¹⁸ Podrobněji k přeslenům z celého prostoru hradiska viz Březinová – Přichystalová 2014.

artefakt dostal do hrobu jako intruze spolu s ostatními evidovanými nálezy ze záspy hrobové jámy (střepey z keramiky a fragmenty mazanice). B. Dostál (1982, 189) však bez větších pochybností zařadil přeslen mezi hrobový inventář, proto jsme hrob ŽP/14 rovněž zařadili mezi hroby s přeslenem jako součástí hrobové výbavy.

Posledním hrobem s přeslenem v hrobovém inventáři je VD/374 z pohřebiště kolem prvního kostela v areálu tzv. velmožského dvorce (Kalousek 1971, 201–202, obr. 374). Hrob se nacházel mimo palisádou ohrazený prostor, v malé skupině hrobů napravo od vstupu do dvorce (Dostál 1975, obr. 3). V hrobové jámě byla uložena žena (věk 30–40 let), v poloze nznak s nataženými končetinami. Pod bradou byl nalezen milefiorový korálek, u lebky bronzová náušnice, u pravého lokte nůž, vně horní části pravého femuru se nacházel kulovitý přeslen z jemně plavené hlíny. U levého chodidla byly zbytky dřevěného vědra obitého plechem.

Na Pohansku byly přeslenem v hrobě vybaveny dvě ženy (jedna dívka a dospělá žena), dospělý muž a malé dítě. Také polohy přeslenů byly různé – u klíční kosti, u loketního kloubu, vně horní části femuru a v prostoru nad kolenními klouby. Podobné situace jsou zaznamenány i na jiných pohřebištích z 9. století. V Dolních Věstonicích se čtyřikrát přeslen vyskytl v dětském hrobě, z toho jeden je určený na základě sekery a 11 šipek jako chlapecký. Ve třech hrobech byly pohřbeny dospělé ženy. Přesleny se nacházely pod lebkou, na hrudi, u lýtka. V chlapeckém hrobě byl přeslen u pánve – zřejmě byl původně ve váčku upevněném k pasu zemřelého (Ungerma 2007, 144–145). Také v Mikulčicích byla zaznamenána variabilita jak u věku a pohlaví pohřbených, tak i v poloze přeslenu v hrobové jámě. Ve čtyřech případech byl přeslen nalezen v dětském hrobě, v dalších čtyřech v mužském. Hrob H443 u mikulčické baziliky byl dokonce vybaven ostruhami, přeslen ležel mezi lýtkovými kostmi (Marek – Kostelníková 1998, 201). Dospělý jedinec s jezdeckou výstrojí pohřbený na pohřebišti Nechvalín 1 (hrob N-7) měl u pánve, v horní části levého femuru, kromě zavíracího nože a dvou křesacích kamínků také přeslen. Po levé straně vedle dospělého jedince ležela kostra dítěte (Klanica 2006, 9–10). Přesleny v mužských hrobech se vyskytly i na raně středověkých pohřebištích jihozápadního Slovenska – hrob 2/Čataj-Nad Korytom, hrob C/23/Lipová-Ondrochov, hrob 15/61/Pobedim (Hanuliak 2004, 137), hrob 16/Mužla-Čenkov, poloha Vilmarket (Hanuliak – Kuzma 2015, 152, tab. LVII).

Jako součást pohřební výbavy byly přesleny identifikovány také na severu Evropy. Na pohřebišti vikingské obchodní osady Kaupang se přeslen v hrobě muže vyskytl celkem čtyřikrát (Øye 2011, Table 13.13). Pro srovnání, na nekropoli důležitého obchodního

přístavu v Birce byly pohřbeny s přeslenem pouze ženy (Andersson 2005, 50).

Výskyt přeslenů v ženských hrobech není nijak překvapivý. Předení, skaní nití a tkaní látek byly každodenní činnosti, které zřejmě převážně prováděly ženy. Tuto domněnku podporují i výsledky studie analyzující textilní produkci na severu Evropy během tzv. vikingské doby. Podle ní ženy trávily sprádaním nití a tkaním pro potřeby domácnosti průměrně až 8 měsíců v roce (Andersson 2003, 49).

Tradicí spojování ženského elementu se symboly textilních výrobních nástrojů nám rovněž odráží raně středověké ikonografické umění (Březinová 2007, 13–15). Zajímavý fakt vysledoval na pohřebištích jihozápadního Slovenska M. Hanuliak (2004, obr. 149), kde se nejčastěji objevuje přeslen jako milodar u mladých dospělých žen a směrem k věkovému stupni Maturus tento počet hrobů s přesleny klesá. Přeslen jako artefakt tedy zřejmě představoval kromě užitkového předmětu také entitu propojenou s etapami (s cykly) života žen.

A právě se zvláští, nám skrytou symbolikou přeslenu, je spojován jejich výskyt v mužských hrobech (Ungerma 2007, 145). Fakt, že v mužských hrobech se přeslen často nacházel v oblasti pánve spolu s dalšími předměty (nůž, zavírací nůž/břitva, ocílka, křesací kameny), přivedl J. Mareše a J. Waldhausera k experimentu, na jehož základě dokazovali, že přeslen se mohl používat místo křesacích kamenů na rozdělání ohně. Přeslen zde byl využitý jako setrvačnický pohyb dřevěné tyčinky při zapalování ohně stylem tření dřeva o dřevo (Mareš – Waldhauser 2004, 341, obr. 5). Toto vysvětlení možného využití přeslenu nemusí být mylné zvláště, když si uvědomíme, že se přeslen vyskytoval v některých hrobech také spolu s ocílkou a křesacími kameny. Tyto předměty mohly spolu vytvářet soupravu pro zapálení ohně. Nelze také úplně vyřadit zvláštní funkci přeslenu jako předmětu s blíže nespecifikovanými magickými vlastnostmi. Takto by bylo možné interpretovat nálezy přeslenů v oblasti krku či hrudníku. Přesleny mohly být původně navlečeny na nit či provázek jako závěsky ve funkci amuletu či talismanu. Tímto způsobem může být interpretován například nález přeslenu z hrobu dítěte ŽP/11 (viz výše).

6.6.3. Ocílka

Nález ocílky v rámci hrobové výbavy byl na Jižním předhradí evidován pouze u pěti hrobů, což je 5,7% ze všech hrobů s hrobovým inventářem (obr. 74). Jedná se o hroby JP/9, 15, 59, 159 a JP/190 (tab. III, V, XXI, XLIV, LVIII). Hroby s výskytem železného křesadla se nacházely v západní, střední i východní části velké plochy

zkoumané v 70. letech 20. století. Na ploše zkoumané v 90. letech 20. století nebyly nálezy ocílek v hrobě evidovány.¹⁹

Všechna železná křesadla můžeme zařadit do typu I, který není chronologicky citlivý (podle *Hrubý 1955*, 116–117). Čtyři z nich mají trojúhelníkovitý tvar s rozšířenou základnou, u ocílky z hrobu JP/9 jsou ramena ukončená očky. Pouze u zlomku z hrobu JP/159 není možné určit přesný tvar, dochoval se totiž jenom fragment základny ocílky s jedním neúplným ramenem. Maximální délka při základně se pohybuje v intervalu od 7,8 do 9,8 cm a výška dosahuje maximálně 4,2 cm.

Ocílky byly nalezeny buď v hrobech dospělých mužů ve věkové kategorii Maturus až Senilis (mezi 45 až 70 lety; hroby JP/9, 15, 59), anebo v hrobech dětí (hroby JP/159, 190). U dětského hrobu JP/159 není možná bližší antropologická charakteristika, u hrobu JP/190 se jednalo o dítě ve věkové kategorii Infans III (kolem osmi let). Výsledky analýzy aDNA potvrdily u jedince JP/190 mužské pohlaví.

Jedinci vybaveni ocílkou byli uloženi do hrobu ve standardní poloze. Orientace hrobů nebyla však jednotná. Dva hroby, muž JP/9 a dítě JP/159 byli orientováni ve směru JZ–SV. Starý muž JP/15 ve věkové kategorii Senilis byl orientován hlavou k jihovýchodu. Zhruba osmileté dítě JP/190 bylo uloženo ve směru Z–V. U hrobu JP/59, který byl značně poničen mladším hrobem JP/89, není možné jasně doložit ani původní polohu těla, ani orientaci.

Poloha ocílek v hrobě byla poměrně jednotná – v blízkém okolí pánve. Dvakrát se ocílka vyskytla napravo a jednou nalevo od pánve, jednou byla evidována v abdominálním prostoru. U dislokovaného skeletu JP/59 není možné původní polohu ocílky určit.

Hrobová výbava jednotlivých hrobů obsahovala kromě ocílky ve dvou případech ještě železný nůž a křesací kámen (JP/9, 15). U hrobu JP/9 byla tato souprava navíc doplněna o fragment železné tyčinky nejasné funkce a v hrobě JP/15 se nacházel další nůž a keramická nádoba. Dvakrát byl evidován společný nález ocílky a železného nože (JP/59, 159). Hrob JP/190 obsahoval pouze železné křesadlo. V hrobech JP/9 a JP/15 byly předměty jako ocílka – křesací kámen – železná tyčinka nebo ocílka – křesací kámen – nůž nalezené pohromadě v prostoru kolem pánve, lze tedy předpokládat, že původně mohly být uloženy v nějakém organickém váčku upevněném k pasu.

Nálezy ocílek v hrobech na ostatních zkoumaných polohách Pohanska nebyly vůbec početné. Na disperzních pohřebištích byl zaznamenán jeden hrob z polohy *Žárové pohřebiště* (ŽP/13) a jeden hrob z polohy

Lesní školka (LŠ/67). Na kostelním hřbitově byla ocílka objevena jenom v hrobech u prvního kostela (hroby VD/116, 174, 280, 300 a VD/377). Pokud do tohoto počtu přiřadíme i *Jižní předhradí*, je to celkově 12 hrobů, což činí 1,2% ze všech kostrových hrobů prozatím objevených na Pohansku.

Hrob ŽP/13 obsahoval pohřeb dospělého jedince ve standardní poloze s hlavou orientovanou na severozápad. Jedinec bez určeného biologického pohlaví byl dále vybaven křesacím kamenem. Oba artefakty byly nalezeny v prostoru levého zápěstí (*Dostál 1982*, obr. 2:13, 3: 12, 13). V hrobě LŠ/67 byl pohřben muž ve věkové kategorii Maturus. Jedinec ležel v poloze nznak, orientován byl ve směru JZ–SV. Ocílka se nacházela v prostoru levé ruky. Hrobový inventář doplňovala keramická nádoba, která byla umístěna mezi chodidly. Zásyp hrobové jámy obsahoval křesací kameny (*Macháček 2002*). V obou případech nálezů ocílky se jedná o typ I podle *Hrubý 1955*.

Na pohřebišti kolem prvního kostela byla ocílka jako součást hrobové výbavy evidována celkem pětkrát (stejně jako v poloze *Jižní předhradí*), což je 2,6% ze všech hrobů s hrobovým inventářem z prostoru pohřebiště (*Kalousek 1971*, 79, 111–114, 162–163, 170, 202–204). Ve dvou hrobech byly pohřbené děti ve věku od 4 do 9 let (VD/280, 300). Jeden hrob patřil juvenilnímu jedinci mužského pohlaví (VD/116). Dva hroby obsahovaly pozůstatky dospělých mužů ve věkové kategorii Maturus (VD/174) a Senilis (VD/377). Ocílky se nacházely v různých polohách – po levé i pravé straně pánve, napravo od pravého kolenního kloubu, v prostoru u levé nohy. Poloha ocílky v hrobě VD/377 není známa. Ocílky z hrobů VD/116, 280, 300 a VD/377 patří k typu I podle *Hrubý 1955*. V hrobě VD/174, ve kterém se mimo jiného našel i meč franského typu, byla evidována lyrovitá ocílka s třikrát ohnutými rameny zakončenými očkem – tedy ocílka typu II podle *Hrubý 1955*.

6.6.4. Křesací kameny (kamenná štípaná industrie)

Křesacím kamenem nazýváme artefakt vyrobený z kamene technikou štípaní. Jedná se o *terminus technicus*, u kterého nebereme v potaz, zda je na artefaktu analyticky dokázáno používání při křesání (stopy po opotřebením a stopy koroze na hranách předmětu, které vznikají častým stykem kamenného artefaktu se železným předmětem) (*Ungermaň 2007*, 156; *Přichystalová 2014*, 251).

Artefakt označený jako křesací kámen byl na *Jižním předhradí* evidován pouze ve dvou hrobech – JP/9 a JP/15 (obr. 74; tab. III, V). Tyto nálezové celky ze severozápadní části velké plochy zkoumané v 70. letech

¹⁹ V sídlištním kontextu se ocílka v poloze *Jižní předhradí* našla pouze v jednom exempláři (typ I, podle *Hrubý 1955*), a to v sídlištním objektu č. 77, jako součást hromadného nálezů železných předmětů (*Vignatiová 1992*, 68, tab. 35:7).

20. století byly již podrobně popsány v předcházející podkapitole 6.6.3, která pojednává o železných křesadlech/ocílkách jako o součástech hrobového inventáře, proto je nebudeme znova detailně rozebírat, ale svou pozornost obrátíme přímo na nálezy kamenné štípané industrie.

Bohužel, kamenné štípané artefakty nebyly při současném zpracovávání hrobového inventáře k dispozici, proto jsme vycházeli z informací publikovaných v článku J. Vignatiové (1977–1978, 142–143) a z nepublikovaných zápisků téže autorky k jednotlivým hrobům. V případě mužského hrobu JP/9 by se mělo jednat o rohový ústěp o rozměrech 3 × 2,4 cm, který se nacházel společně s ocílkou a fragmentem železné tyčinky nalevo od pánve a proximální epifýzy levého femuru. V hrobě starého muže JP/15 se křesací kámen nacházel na horní části pravého femuru spolu s fragmentem železného nože. Ocílka se nacházela nedaleko křesacího kamene – u kloubní hlavice pravé kyčle. Na ústěpu o rozměrech 2,7 × 1,8 cm byly patrné stopy železné koroze. Protože oba nálezy křesacích kamenů doprovázely také nálezy ocílek, je velmi pravděpodobné, že tyto artefakty byly používány k založení ohně. Bohužel, podrobná traseologická analýza nebyla možná z důvodu pravděpodobné ztráty těchto kamenných artefaktů.

Křesací kameny byly nalezeny také na dalších zkoumaných polohách Pohanska, nacházely se v hrobové výbavě hrobů z disperzních pohřebišť i v hrobech z pohřebišť u prvního kostela. Na hřbitově u druhého kostela byla štípaná industrie evidována pouze v zásypech čtyř hrobů (SVP/60, 91, 107 a SVP/199) (Macháček et al. 2016, tab. 67). Na disperzních pohřebištích se tzv. křesací kámen v rámci hrobového inventáře vyskytl ve třech polohách v pěti případech – ŽP/4, ŽP/13, SVP/15, SVP/19 a LŠ/33.

Na *Žárovém pohřebišti* se jednalo o dva hroby. V mužském hrobě ŽP/4 (poloha nznak, orientace SZ–JV) se křesací kámen (světlý křemencový ústěp trojúhelníkového průřezu) nacházel v prostoru u pravé ruky spolu s železnou přezkou s „D-rámečkem“ a hraněným šídlem s kostěnou rukojetí. Vně pravého předloktí byly nalezeny nůž a závirací nůž/břitva (Dostál 1982, obr. 2:4, 3:5–10). Hrobový inventář ŽP/4 neobsahoval ocílku. Tato však nechyběla ve druhém hrobě s evidovaným křesacím kamenem ze *Žárového pohřebiště*, jedná se o hrob ŽP/13 (viz výše, podkapitola 6.6.3). Štípanou industrii zde reprezentuje světlehnědý plochý průsvitný ústěp z křemence (Dostál 1982, obr. 2:13, 3:13).

Bez ocílky byl také hrob SVP/15, v němž byl pohřben muž ve věkové kategorii Maturus (poloha nznak, orientace JZZ–SVV). Kromě dvou drobných průsvitných ústěpů zbarvených železnou korozí obsahovala hrobová výbava ještě železný nůž. Oba artefakty se nacházely podél vnitřní strany levého předloktí (Dostál 1970a, obr.

4:12, 6:1–3). Druhým hrobem s nálezem křesacího kamene z polohy *Severovýchodní předbradí* je hrob starého muže SVP/19 (poloha nznak, orientace JZ–SV, věková kategorie Maturus – Senilis). Kamenný ústěp ve formě trojbokého jehlanu se nacházel na vnitřní straně pravého předloktí spolu se záviracím nožem s postranicemi lichoběžníkového tvaru a trojhrbitou šipkou (Dostál 1982, obr. 13:1, 14:1–3). Opět zde nebyla nalezena ocílka.

V poloze *Lesní školka* byl křesací kámen nalezen v hrobě nedospělého juvenilního jedince LŠ/33 (poloha nznak s pokrčenými končetinami, orientace JZ–SV). Blíže nepopsaný kamenný štípaný artefakt se nacházel v prostoru pravého ramenního kloubu. Kostra orientovaná hlavou k jihozápadu ležela v jihovýchodní polovině hrobové jámy. Severozápadní polovina hrobové jámy byla volná a v jejím středu na dně ležely zvířecí kosti a jeden keramický střep. B. Dostál tyto kosti interpretoval jako možný zbytek potravinového milodaru (Dostál – Vignatiová 1984, 36, obr. 14). Hrob neobsahoval žádné další součásti hrobového inventáře.

Křesací kámen se na Pohansku vyskytl rovněž na nekropoli u prvního kostela. Štípanou industrii obsahovala výbava muže s mečem z hrobu VD/174 (Kalousek 1971, 111–114). Mezi pravou rukou a pánví se zřejmě původně nacházel váček či kapsář, který kromě dvou amorfních fragmentů křemene obsahoval dva závirací nože/břítvy, ocílku, železnou jehlu nebo drobné šídlo, klíč, dva nože a kostěnou rukojeť (Kalousek 1971, obr. 174:4–10, 13–15). Další nálezy kamenné štípané industrie od prvního kostela pochází již jen ze zásypů hrobových jam VD/197 a VD/277.

Na Pohansku, stejně jako u jiných soudobých pohřebišť z našeho území, sledujeme nesporný vztah mezi pohlavím a věkem jedinců pohřbených s ocílkou nebo s křesacím kamenem. Většina hrobů patří jedincům mužského pohlaví ve věkové kategorii Maturus nebo Senilis, ojediněle se tyto předměty objeví v hrobě dítěte nebo juvenilního jedince. U osmiletého dítěte z hrobu JP/190 bylo potvrzeno mužské pohlaví analýzou aDNA. Nález ocílky či křesacího kamene v hrobě dívky nebo ženy prozatím nebyl na Pohansku potvrzen. Tuto tendenci zachytil i M. Hanuliak (2004, obr. 139) na pohřebištích z jihozápadního Slovenska, kde byl nejvyšší podíl hrobů s nálezy křesacích kamenů u dospělých mužů (cca 80 %), asi v 10 % se tyto artefakty vyskytly také v hrobech dospělých žen. Štípanou industrii obsahovalo kolem 2 až 5 % hrobů s dětskými a subadultními jedinci.

Křesací kámen se na Pohansku v rámci hrobové výbavy vyskytl celkem osmkrát, z toho čtyřikrát společně v kombinaci s ocílkou (JP/9, JP/15, ŽP/13 a VD/174). U čtyř hrobů nebyl nález železného křesadla evidován (ŽP/4, SVP/15, SVP/19 a LŠ/33). Podobný jev lze

sledovat například i na pohřebišti v Dolních Věstonicích (17 hrobů), ve Velkých Bílovicích (10 hrobů), v Čakajovicích (6 hrobů) nebo v Olomouci-Nemilanech (5 hrobů) (Ungerma 2007, 156; Měřínský 1985, 46; Rejholcová 1995, 47; Přichystalová 2014, 250–251). Důvod, proč byly do hrobu záměrně dány štípané kamenné nástroje bez železného křesadla anebo bez stop po styku se železným předmětem, není zcela jasný.

Možné jsou přinejmenším dva důvody, proč se tak dělo. Prvním z nich je ten, že již vložení samotného křesacího kamene do hrobu znamenalo symbolickou přítomnost celé křesací soupravy i bez prezence ocílky. Druhým důvodem může být specifický až magický význam štípaného kamenného nástroje, který byl ve velké většině získáván sběrem, a tedy musel mít pro své majitele výjimečný obsah, který byl ještě zdůrazněn neznámým původem předmětu a snad i jeho materiálovými a tvarovými vlastnostmi. Artefakt tak mohl působit jako osobní apotropaion nebo talisman (Ungerma 2007, 156–157; Rejholcová 1995, 47, Přichystalová 2014, 251, Měřínský 1985, 47). Na základě zpracování několika souborů štípané industrie z různých raně středověkých pohřebišť dospěla k podobnému názoru i L. Hladíková Kaňáková (2014, 205): „... tzv. garbage economy (sbírání využitelných artefaktů na povrchu starších pravěkých sídlišť) byla spíše individuální a každý jednotlivec si vyhledával vhodné artefakty sám, na místě, které mu z nějakého důvodu vyhovovalo, ...“. To znamená, že výběr štípané industrie byl prováděn podle osobní volby na základě subjektivních preferencí. Potom lze předpokládat, že kamenné štípané artefakty v hrobech mohly plnit funkci symbolu či ochrany spojenou s předkřesťanskými náboženskými zvyklostmi (Přichystalová 2014, 251).

6.6.5 Brousek

V poloze *Jižní předhradí* byl evidován nález brousku pouze v jednom hrobě, ale zato ve dvou exemplářích.²⁰ Hrob dospělého jedince s neurčeným biologickým pohlavím JP/68 se nacházel ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (obr. 74; plán 1, výřez C; tab. XXIV). Mrtvý byl uložen v poloze na zádech s hlavou orientovanou směrem k jihozápadu. Kamenné brousky nebyly uloženy spolu, jeden se nacházel napravo od lebky a druhý byl nalezen v prostoru hrudníku. Kromě brousků obsahoval hrobový inventář ještě železný hrot kuželovitého tvaru (možná hřeb), který se nacházel těsně u střední části pravého humeru, směrem od těla.

Destičkový brousek nepravidelného tvaru nalezený u lebky byl poškozený a rozlámán na tři kusy (tab. XXIV:1). Vyroben byl z nevápnité prachovité břidlice, což je jemnozrnná klastická hornina kulmského stáří (spodní karbon). Barva kamene je nazelenale šedá. Na brousku byly identifikovány dvě brusné plochy. Jedna pracovní strana byla jemně vyhlazená, s pracovními stopami, které měly formu jemných kratších i delších rýh horizontálního nebo diagonálního směru. Na jednom konci brousku byly rozpoznány stopy po organickém materiálu, který nebyl blíže specifikován. Maximální délka artefaktu je 12 cm, max. šířka 2,8 cm a tloušťka kamene se pohybuje od 0,1 do 0,7 cm.

Destičkovitý brousek kosočtvercového tvaru z prostoru hrudníku nebyl dochován v úplnosti (tab. XXIV:2). Byl vyroben ze stejného kamene jako výše zmiňovaný brousek, tedy z nevápnitého prachovce.²¹ Barva brousku je olivově šedá. Identifikovány byly dvě brusné plochy. Na jedné pracovní straně brousku se v centrální části plochy nachází sedm miskovitých „kráterů“ a několik krátkých rýh vedených všemi směry. Na opačné straně brousku a jedné boční hraně byly rozpoznány stopy rzi. Maximální délka artefaktu je 4,9 cm, max. šířka 3,1 cm a tloušťka se pohybuje mezi 0,32 až 0,8 cm.

Brousky patří mezi artefakty, které se v rámci hrobové výbavy vyskytují raritně. Na Pohansku evidujeme nálezy brousků jako součást inventáře pouze na pohřebišti u prvního kostela (VD/116, 327 a VD/393). V zásepu hrobové jámy se brousek objevil u hrobu VD/32 a u hrobu od druhého kostela SVP/200 (Kalousek 1971, 41; Macháček et al. 2016, 325, tab. 68).

V hrobě juvenilního muže VD/116 byl destičkový brousek lichoběžníkového tvaru nalezen spolu ocílkou a železným šídlem v prostoru u levé nohy (podrobněji o hrobu a hrobovém inventáři viz podkapitola 6.6.3) (Kalousek 1971, 79–80). Další exemplář brousku byl evidován v hrobě muže ve věku asi 40–50 let označeném jako VD/327 (Kalousek 1971, 179). Brousek má úzký lichoběžníkový tvar (8 × 1,6 × 0,9 cm), v proximální části se nachází provrtaný závěsný otvor. Na distálním konci je kamenný nástroj značně zbroušený. Brousek ležel v prostoru levého loketního kloubu spolu s železnou přezkou, průvlečkou, nožem a šídlem. Opět zde máme případ, kdy všechny uvedené předměty byly patrně původně uloženy ve váčku či kapsáři. Posledním hrobem s výskytem kamenného brousku v rámci hrobové výbavy pochází z hrobu VD/393 (Kalousek 1971, 210–211).

21 Při řešení proveniencí obou kamenných brousků lze konstatovat, že se nejedná o místní materiál. Nejbližší kulmské horniny jsou vzdáleny vzdušnou čarou kolem 60 km v severním a severovýchodním okolí Brna, kde budují Dražanskou vrchovinu. Dále k severu tvoří Velký Kosíř, Zábřežskou vrchovinu, Nízký Jeseník a kru Maleníku. Jako nejzajímavější se ale jeví izolovaný výskyt kulmských hornin v nivě Moravy, jež tvoří podloží centra Olomouce (tzv. Olomoucký kopec) (Přichystal 2010).

20 K nálezům brousků ze sídlištních kontextů *Jižního předhradí* viz Vignatiová 1992, 55–56, 144, Přehled 10.

Asi 40–50letý muž byl ještě vybaven železným nožem. Oba předměty se nacházely mezi pánví a levou rukou.

Podle posledních chemických analýz, které byly na brouscích z *Velmožského dvorce* udělány, byly exempláře z hrobů VD/116 a VD/327 překlasifikovány na tzv. prubířské kameny, které sloužily k ověřování ryztosti barevných kovů. Na pracovních plochách brousků byly dokázány stopy po olovu a cínu nebo jejich slitinách, na exempláři z hrobu VD/116 byly dokonce doloženy stopy stříbra nebo jeho sloučenin. Ke změně interpretace z obyčejného brousku na prubířský kámen došlo také u nálezu z hrobu 224/51 ze Starého města v poloze *Na valách*, z hrobu 142/59 z lokality Uherské Hradiště-Sady nebo u dvou brousků z pohřebiště v Dolních Věstonicích (hroby 159/46 a 125/46) (Ježek 2012, 42; Ježek – Zavřel 2013, 118, 123).

Výskyt hrobů s brouskem nebo s prubířským kamenem na ostatních soudobých pohřebištích z našeho území je také velmi řídký. Většinou se jedná o jeden hrob z celého pohřebiště. Jen výjimečně se objeví na jedné lokalitě počet alespoň třech hrobů, které by obsahovaly brousek jako hrobový inventář. Mezi takové pohřebiště patří například kostelní pohřebiště ve Starém městě *Na valách* (osm hrobů) nebo venkovská řadová pohřebiště v Dolních Věstonicích (šest hrobů) či v Čakajovicích (šest hrobů) (Hrubý 1955; Hanuliak 2004, 131; Ungerman 2007, 158; Rejholcová 1995, 47–48).

Stejně jako v případě ocílky či křesacích kamenů pocházejících z výbavy hrobů, pozorujeme jistou souvislost s věkem a pohlavím pohřbeného. Brousky (prubířské kameny) byly nejčastěji evidovány v mužských hrobech ve věkové kategorii Maturus nebo Senilis. Ženy, děti a nedospělí juvenilní jedinci byli tímto typem artefaktu vybaveni pouze zřídka (Hanuliak 2004, obr. 141). Příklad ženského hrobu s brouskem pochází ze Starého města *Na valách* – hrob 338/49, ve kterém se nacházela asi 25–30letá žena, vybavena kromě brousku párovými stříbrnými knoflíky a železným nožem. Dva ženské hroby pochází například z pohřebiště Čakajovice – hroby 230 a 478 (Rejholcová 1995, 47).

O významu přítomnosti kamenného brousku v hrobě se můžeme jen dohadovat. Protože se velmi často nachází v kombinaci s ocílkou, křesacími kameny, nožem či jiným železným multifunkčním nástrojem, nabízí se možnost, že celý zmiňovaný set artefaktů vytvářel jistý druh „mužského neceséru“, který patřil do osobního vlastnictví zemřelého. A protože měl kromě hmotné hodnoty zřejmě i jistý význam společenský, který snad odrážel postavení jedince v živé společnosti, byl uložen do hrobu k jeho mrtvému majiteli. Nevylučuje se tím i druhý – symbolický význam kamenného brousku, který mohl být propojen s ochrannou magií. Přítomnost prubířských kamenů v hrobovém inventáři lze vysvětlit obdobným způsobem.

6.7 Kovové součásti kombinovaných artefaktů

6.7.1. Vědro

Hrobové celky s přítomností železných součástí dřevěného vědra byly evidovány ve střední a ve východní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (obr. 76).²² Nálezy fragmentů okovaných dřevěných věder z *Jižního předbradí* můžeme rozdělit do dvou kategorií. Do první kategorie patří nálezy celých věder, respektive toho, co po nich zbylo po dekompozici organických i kovových částí. Do této skupiny patří hroby JP/175–176 (výbava jedince JP/176), JP/178 a snad i hrob JP/164 (tab. XLV, XLXI, LI). Do druhé skupiny hrobů patří ty, ve kterých byl jako součást hrobového inventáře objeven pouze fragment či fragmenty železných obrouček z obvodu vědra nebo část z jeho rukojeti nebo ataše. Do této kategorie hrobů řadíme nálezy celek JP/66 a JP/143 (tab. XXIII, XLII).

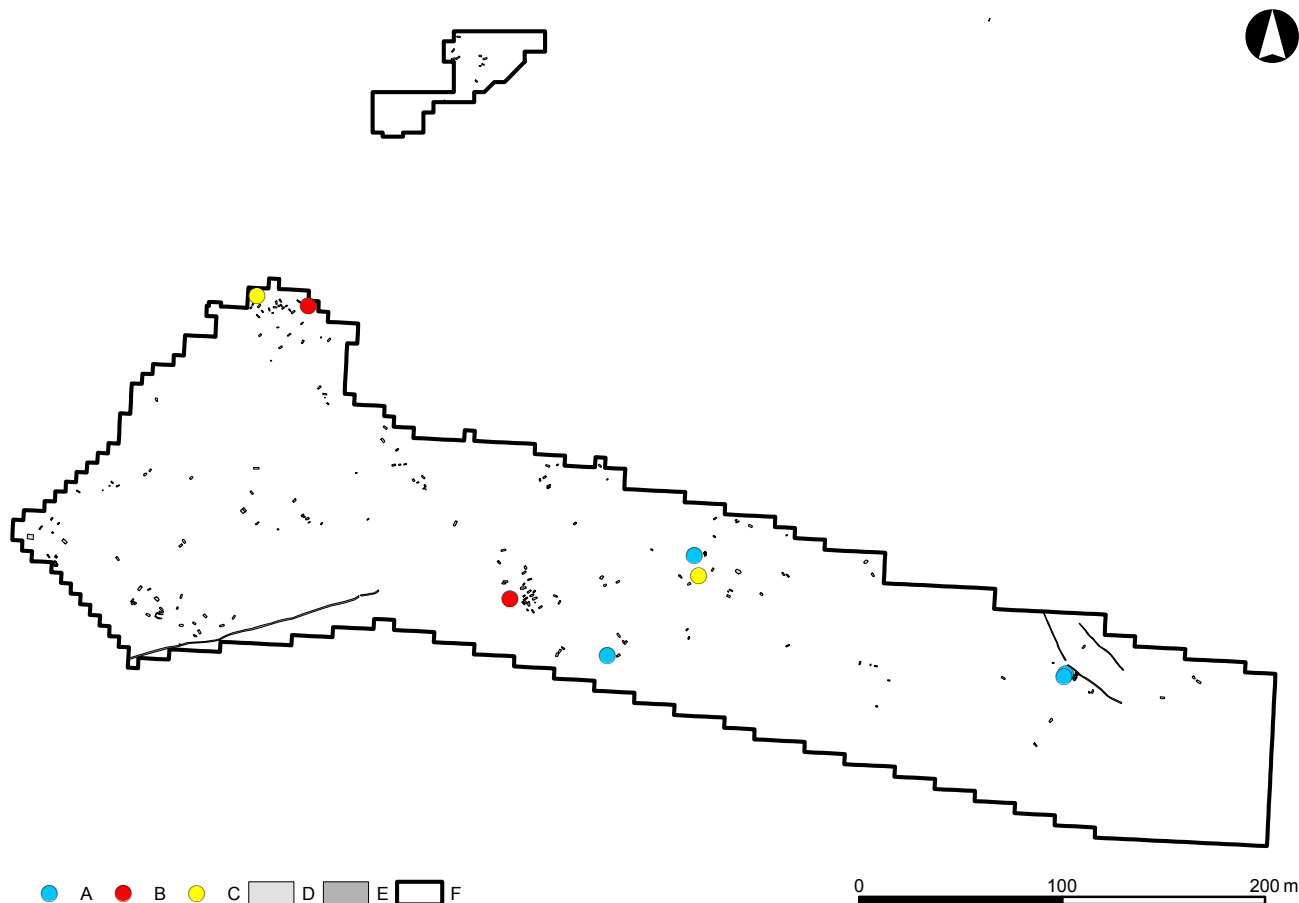
Nejprve se budeme věnovat skupině hrobů s nálezem celého vědra. Jedná se o tři hroby. V prvním případě nálezu vědra z hrobu JP/164²³ máme k dispozici pouze zprostředkované informace, a to ze zápisů v terénním deníku a v inventární knize. Podle těchto zdrojů se v prostoru u pravé nohy pohřbeného jedince nacházela rozbitá keramická nádoba a zbytky dřevěného vědra s železným okutím. V inventární knize je vepsána poznámka, že kování z vědra byly dány ke konzervaci. Ošetřené součásti vědra ale během současného zpracování nebylo možné najít a navíc J. Vignatiová tento nálezy v rukopisu připravovaného katalogu hrobů z předbradí již nezmiňuje. Situaci nám neosvětluje ani fotografická dokumentace, kde je dobře patrná keramická nádoba s něčím uvnitř, zda jsou to popisované zbytky vědra, však není jasné (tab. CXXX:1).

Druhým hrobem, kde byly nalezeny fragmenty dřevěného vědra s okutím, je dvojhrob JP/175–176. Vědro patřilo do výbavy juvenilního jedince JP/176. Nacházelo se u levého hlezna. Na základě pozorování vypreparované situace *in situ* lze říci, že vědro mělo válcovitý tvar a bylo okováno nejméně třemi páskovými obroučkami. Terénní deník obsahuje také informace o rukojeti. Obroučky i rukojeť byly bohužel zcela stráveny rží a prostoupeny železitým pískem, takže se při vybírání artefaktů z hrobu úplně rozpadly. O vědru tak můžeme získat pouze informace uvedené v písemné dokumentaci. Průměr vědra *in situ* měřil 17–21 cm a maximální výška vypreparované situace byla 15 cm. Mladík byl kromě vědra vybaven ještě párovými ostruhami typu IVA (podle Bialeková 1977) a bradaticí. Jedná se

22 Podrobněji o nálezech dřevěných věder s železným okutím ze zásypů sídlištních objektů psala J. Vignatiová (1992, 66–67, 146–147, Přehled 13).

23 Hrob dítěte ve věkové kategorii Infans III, věk kolem dvanácti let.

Obr. 76: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezy kovových součástí z kombinovaných artefaktů. Legenda: A – hrob s nálezem vědra, B – hrob s nálezem železného kování, C – hrob s nálezem železné tyčinky, D – hrob, E – žlab, F – hranice výzkumu.

Fig. 76: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with metal components of combined artefacts. Key: A – grave with bucket, B – grave with iron fitting, C – grave with iron rod, D – grave, E – trench, F – excavation border.

tedy o pohřeb jezdce a bojovníka. Inventář dospělého muže (JP/175), se kterým byl uložen do společného hrobu, neobsahoval atributy jezdecké výstroje nebo vojenské výzbroje. U levého lokte měl keramický přeslen a u pravého femuru dlouhý železný nůž (tab. XLIX).

Třetí nález fragmentů dřevěného vědra s okutím se nacházel velmi blízko výše zmiňovaného dvojhrobu. Oba nálezové celky byly totiž součástí malého pohřebiště ve východní části velké plochy (tab. CXXXI:5, 6; *Přichystalová 2018*, 51, obr. 7). Pohřebiště tvořily čtyři hroby s pěti jedinci – JP/174–JP/178. Na malém pohřebišti byli pohřbeni: jedna dospělá žena, jeden dospělý muž (35–40 let), jeden juvenilní jedinec (16–20 let) a dvě děti (jedno bez určení věku, druhé spadá do věkové kategorie *Infans III*, zhruba kolem sedmi let). Právě jedno z uvedených dětí bylo vybaveno dřevěným vědrem s okutím, sekerou a dvěma noži – jedná se o hrob JP/178 (tab. LI, LII). Vědro válcovitého tvaru bylo situováno v nohách, blíže k východnímu rohu hrobové jámy. Dochovaly se z něj železné obroučky, závěsná kování a rukojeť. Obroučky mají obloukovitý

průřez. Měřitelný průměr obrouče je 15 cm. Rukojeť má čtyřhranný průřez. Ukončení rukojeti je hákovité. Maximální výška oblouku rukojeti je 9,9 cm. Závěsná kování (ataše) mají kotvovitý tvar (výška 3,3 cm). Průměr vědra naměřený *in situ* se pohyboval mezi 12–17 cm, výška vypreparované situace měřila 13–15 cm.

Oba popsané exempláře (o nález z hrobu JP/164 nemáme žádné informace) patří do nejběžnější skupiny válcovitých, mírně kónických věder, stažených třemi maximálně čtyřmi obroučkami půlkruhového nebo obdélníkového průřezu (*Hrubý 1955*, 152; *Dostál 1966*, 85). Jejich chronologické rozpětí i územní akční radius jsou příliš široké. Nacházejí se jak v hrobech s bojovníckou či jezdeckou výbavou nebo šperky, tak i v hrobech s velmi skromným hrobovým inventářem. Proto je vždy nutné při interpretaci brát ohled na celkovou nálezovou situaci funerálního kontextu. Na *Jižním předhradí* se vyskytly na jednom pohřebišti, relativně blízko sebe a ve spojitosti s pohřby mladých jedinců, kteří měli být patrně předurčení ke kariéře bojovníka (jezdce).

Druhou kategorií nálezů součástí z dřevěných věder jsou hroby, v nichž se v hrobovém inventáři objeví pouze fragment kovových součástí vědra, jako například zlomek obroučky, fragment ataše nebo rukojeti. Do této skupiny patří hroby JP/66 a JP/143 (tab. XXIII, XLII). V mužském hrobě orientovaném ve směru SZ–JV JP/66²⁴ byla nalezena součást kování vědra těsně vedle pravé stehenní kosti, v její horní části. Jednalo se patrně o zlomek železného závěsného kotvovitěho kování. Na jednom konci fragmentu je patrný hřebík (hlavička 0,5 × 0,3 cm).

Dalším fragmentárním nálezem kovové součásti vědra je 8,4 cm dlouhý zlomek obroučky obloukovitého průřezu o šířce 0,9 cm z hrobu JP/143.²⁵ V inventární knize i v terénní písemné dokumentaci je záznam, že zlomek železa pochází ze zásypu hrobové jámy. Vedoucí archeologického výzkumu J. Vignatiová ve svém připravovaném textu o hrobech z *Jižního předhradí* považovala zlomek obroučky již za součást hrobového inventáře a nález umístila do prostoru k lebce. Na fotografii hrobu předmět nelze identifikovat (tab. CXXIV:5, 6), takže přiřazení artefaktu k hrobové výbavě je s otazníkem.

Interpretace kovových fragmentů kování z dřevěných věder v hrobech může mít vícero rovin. V první rovině se může jednat o materiál, a ne o druh artefaktu. Železo, zvláště ostré železné předměty, mělo pro raně středověké Slované magické ochranné vlastnosti, a proto mohly být do hrobů vkládány železné předměty, které již ztratily svou praktickou funkci, jako zprostředkovatelé ochranných sil při přechodu z jedné existence do druhé (podrobněji s odkazy na literaturu viz podkapitola 6.5.1). Ve druhé rovině mohl zlomek určitého předmětu představovat zástupný symbol přítomnosti celého, funkčního artefaktu. Důvodem pro symbolickou prezenci předmětu v hrobě mohl být zcela prozaický, a to jejich absence v živé kultuře kvůli nedostatku výrobního materiálu, ze kterého byly artefakty vyráběny nebo kvůli nedostatečné kapacitě komunity obnovit funkčnost vadných předmětů (Přichystalová 2014, 254, 267). Dalším důvodem může být náboženský aspekt, kdy s nárůstem vlivu křesťanské církve na pohřební obřady byly postupně eliminovány možnosti ukládání milodarů do hrobu (Hanuliak 2004, 192). Ve třetí rovině se jednoduše může jednat o intruzi ze zásypu hrobové jámy a fragment železného kování vědra (nebo z jiného předmětu) s pohřbem nemá přímou souvislost.

Přítomnost dřevěných věder s okutím v hrobech byla zjištěna i na jiných zkoumaných polohách Pohanska. Nejvíce jich bylo evidováno na pohřebišti kolem

prvního kostela, a to ve třech hrobech – VD/225, 349 a VD/374. V hrobě malého dítěte ve věku asi 3–4 let (VD/225) bylo nalezeno asi 10 cm severovýchodně od levého chodidla malé vědro s kovovými plechovými obroučkami kryjícími celý povrch nádoby. Hrobový inventář byl bohatý, kromě vědra obsahoval ještě malé párové ostruhy, řemíkové garnitury podkolenního vázaní a úchyty ostruh k obuvi a dvojici tepaných stříbrných gombíků (Kalousek 1971, 133–135). Nález má velmi podobný charakter jako dětský hrob JP/178 z *Jižního předhradí*, pouze dítě z hrobu VD/225 patrně patřilo k ekonomicky lépe saturované rodině. Velmi podobné vědro – tedy menších rozměrů s celoplošným plechovým pokrytím povrchu – bylo objeveno v hrobě dospělé ženy VD/374 (30–40 let). Nacházelo se u levého hlezna. Žena byla ještě vybavena válcovitým milefiorovým korálkem, kroužkovou bronzovou náušnicí, hliněným kulovitým přeslenem a železným nožem (Kalousek 1971, 201–202).

Další výskyt vědra v hrobě je charakterizován výskytem fragmentu železné obroučky s půlkruhovým průřezem. Zlomek se našel ve střední části hrobové jámy VD/349 mezi dislokovanými lidskými kostmi. Hrob dítěte byl totiž značně porušen zvířecí norou. Mezi rozházenými kostmi byl nalezen i zlomek nože (Kalousek 1971, 191–192). Není tedy zcela jasné, zda se jedná o součásti hrobové výbavy anebo o náhodný nález pocházející ze zásypu hrobové jámy. Jde o analogickou situaci, jaká byla zaznamenána na *Jižním předhradí* u hrobů to JP/66 a JP/143.

Obroučka z vědra, která je primárně evidovaná jako nález ze zásypu hrobu, pochází z nálezového celku SVP/60 z pohřebiště kolem druhého kostela.²⁶ Na zmiňované nekropoli nebyly zaznamenány žádné jiné nálezy věder s okutím jako součást hrobové výbavy (Macháček et al. 2016, 230).

Nálezy věder s okutím byly evidovány také na nekostelních pohřebištích situovaných v rámci sídlištních struktur. Jeden hrob byl objeven v poloze *Lesní školka* (LŠ/42), jeden hrob se nacházel v poloze *Lesní hrád* (LH/23) a jeden hrob byl prozkoumán v areálu severovýchodního předhradí hradiska (SVP/10).²⁷ Publi-

24 Stejným směrem byli orientovaní také jedinci z hrobů JP/175–176 a JP/178.

25 JP/143: pohřeb dítěte mužského pohlaví (analýza aDNA); orientace JJZ–SJV; poloha kostry nezjištěna; z kostry zůstala pouze lebka.

26 Hrob SVP/60: muž ve věkové kategorii Old Adult (50+); orientován ve směru JZ–SV; náplň hrobového inventáře – sekera/bradatičice typu Ib podle Dostál 1966, železný nůž (Macháček et al. 2016, 230).

27 U hrobu SVP/3, u kterého je v článku B. Dostála (1982, 187) uváděn nález vědra, není jasné, zda vědro bylo součástí hrobové výbavy. V článku z roku 1970 (Dostál 1970a, 122) totiž není zmiňováno žádné vědro, pouze železný nůž, který se nacházel v prostoru levé ruky. Důležitá je poznámka 64 z článku o drobných disperzních pohřebištích z Pohanska (Dostál 1982, 187), ve které se píše, že mezi hroby SVP/3 a VD/374 došlo možná k zaměně nálezů vědra. Vědro je v odborné literatuře přisuzováno do hrobu z pohřebiště kolem prvního kostela. B. Dostál (1982) nepovažuje situaci za uspokojivě vyřešenou. Jeden nález vědra pravděpodobně figuruje u dvou hrobů. My vycházíme z informací uvedených v publikaci Fr. Kalouska z roku 1971 a v článku

kovaný v odborné literatuře je pouze posledně zmiňovaný nález z hrobu SVP/10 (Dostál 1970a, 122–123, obr. 5:9). V hrobě byli pohřbeni dva nedospělí jedinci nad sebou – jedinec SVP/10a: dítě, Infans I (asi 2 roky), poloha nznak, orientace S–J; jedinec SVP/10b: dítě, Infans I (asi 2 roky), poloha nznak, orientace J–S. Podle dostupných informací není zcela jasná chronologická posloupnost v uložení dětí do hrobu, a to z důvodu špatné zachovalosti skeletů. Každé mělo svou hrobovou výbavu. Jedinec SVP/10b měl u sebe páskový bronzový prsten. Jedinec SVP/10a byl vybaven bohatěji, jeho hrobový inventář obsahoval nůž, pár litých olověných knoflíků na vysokém krčku, kostěný hřeben, keramickou nádobu a fragmenty z okovaného vědra. Zbytky vědra ležely v prostoru u levého ramenního kloubu. Z vědra se dochovaly zlomky ze tří obrouček obloukovitého průřezu o průměru 12, 14 a 16 cm, dále zlomky lichoběžníkových destičkových závěsných kování a rukojet s hákovými konci. Jedná se o analogický typ, který byl identifikován v hrobech z *Jižního předhradí*.

Nepublikované nálezy zbytků dřevěných věder pocházejí z dětského hrobu LŠ/42²⁸ a v dětském hrobě LH/23. Obě děti byly uloženy hlavou k západu, vybaveny byly nožem a vědrem. Vědro bylo situováno v nohách. Pouze u dítěte z *Lesního hrůdu* bylo vědro uloženo asi 25 cm nad úrovní dna hrobové jámy.

Na většině publikovaných pohřebišť z území bývalého Československa je zaznamenána výrazná preference dospělých jedinců, zejména mužů, kteří byli vybaveni dřevěným vědrem (Hanuliak 2004, 191, obr. 215; Měřínský 1985, 49; Přichystalová 2014, 251; Rejholcová 1995, 43). Nálezy dřevěných okovaných věder (včetně nálezů jednotlivých zlomků obrouček či závěsných kování) z Pohanska jsou evidovány hlavně v hrobech dětí – celkem osmkrát, u mužů bylo vědro nalezeno dvakrát a v jednom případě u ženy. Nálezy původně celých věder byly evidovány převážně v nohách (sedmkrát). Pouze v jednom případě je zaznamenána poloha u levého ramene.

6.8 Keramické nádoby

Keramické nádoby byly nejčastějším milodarem, který se v hrobech z disperzních pohřebišť na *Jižním předhradí* vyskytoval. Evidovány byly v 35 hrobech. Celé nebo téměř celé nádoby byly dokumentovány ve 22 hrobech, v ostatních kontextech byly evidovány fragmentární kusy anebo jen větší části výdutě s okrajem nebo

dno nádoby. Většinou se v hrobě nacházela jenom jedna nádoba (nebo její fragmenty). Dvě nádoby v různém stavu dochování byly zaznamenány v sedmi hrobech (JP/7, 40, 56, 79, 107, 138 a JP/155; tab. I, XIII, XIX, XXVII, XXXIII, XLI, XLIII). Pouze v jednom hrobě (JP/110) byly evidovány tři nádoby, každá z nich se však dochovala jen ve fragmentárním stavu – ze dvou nádob máme k dispozici část okraje, horní a maximální výdutě, z jedné nádoby se zachovalo pouze dno s částí spodní výdutě (tab. XXXIV). V hrobech se dvěma nádobami byly pohřbeny děti. Výjimku tvoří dvojhrob JP/7, kde byla pochována mladá žena ve věkové kategorii Juvenis – Adultus (18–22 let) spolu s dítětem, které bylo antipodicky umístěno nad tělo ženy. Nádoby byly umístěny v nohách dospělého jedince (tab. I). V hrobě se třemi nádobami byl uložen dospělý muž ve věku asi 35–40 let, ze kterého se dochovala pouze lebka s dolní čelistí. Fragmenty nádob ležely v severo-severovýchodní části výkopu hrobové jámy JP/110, cca 15 cm nad úrovní dna (tab. XXXIV). Celkově se keramické nádoby nejčastěji nacházely v hrobech dětí, a to 19krát. Díky analýze aDNA víme, že z těchto 19 nedospělých jedinců byli čtyři mužského a tři ženského pohlaví. V osmi případech keramika doprovázela pohřby dospělých žen a pouze ve třech případech byli keramickou nádobou vybaveni dospělí muži. Pětkrát se hrnec vyskytl v hrobě s antropologicky neurčeným jedincem. U dětí nebyl milodar ve formě keramické nádoby vázán na určitý věk, keramika byla nalezena v hrobech všech dětských věkových kategorií od Infans I po Infans III. U žen platí totéž, keramické nádoby se vyskytovaly v kategorii Juvenis až Senilis. U mužů byla keramika zaznamenána v hrobech starších jedinců ve věku cca od 35 do 70 let. Tento závěr však silně ovlivňuje to, že nádoby byly zaznamenány jenom ve třech mužských hrobech.

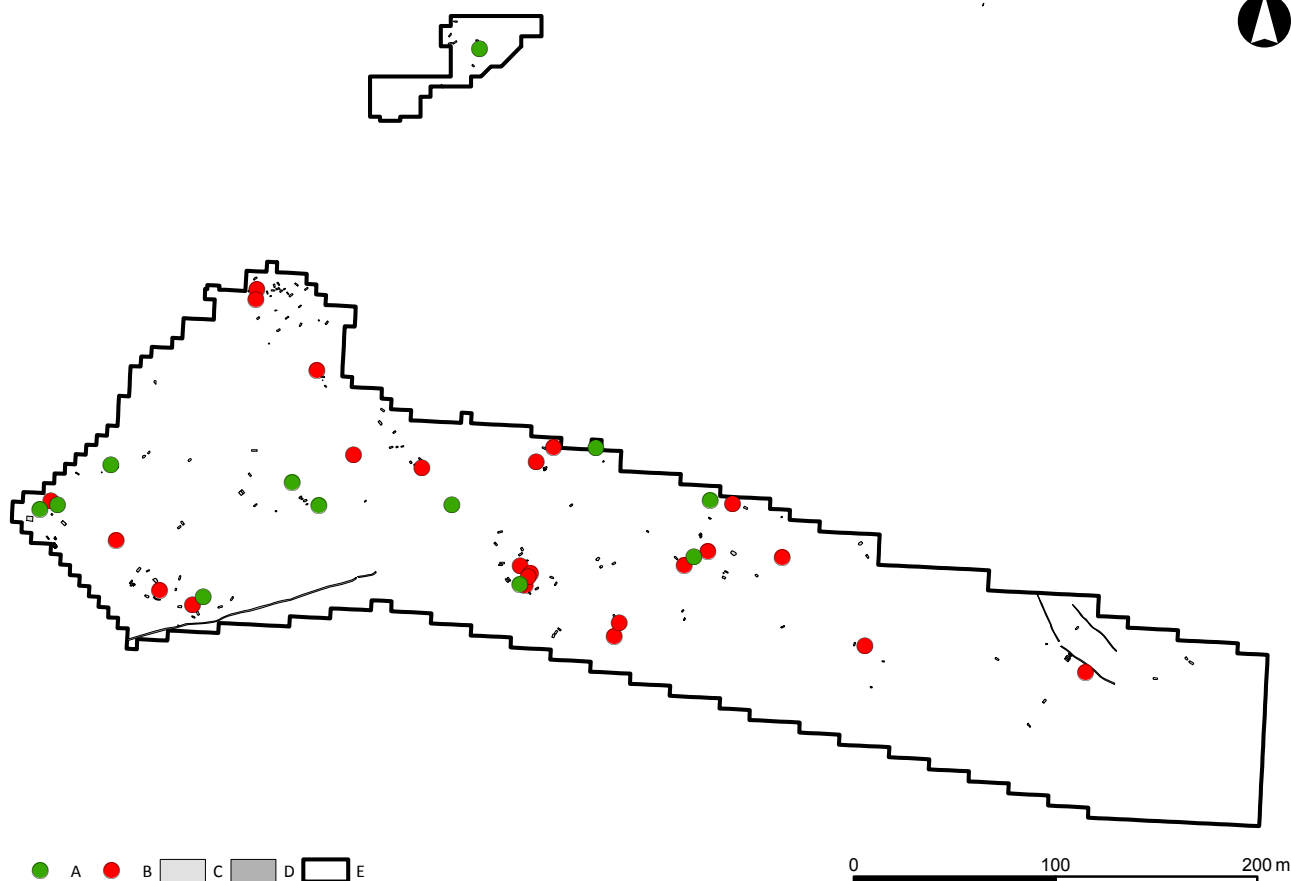
V hrobech se nacházely hrnce menších až středních velikostí. Výška celých nádob se pohybovala v intervalu od 4 do 19,1 cm. Maximální průměr okraje se pohyboval mezi 3,6 až 17,3 cm, maximální průměr výdutě od 4,6 do 15,4 cm a maximální průměr dna od 3,5 do 9,5 cm. Z rozměrů i morfologie nádob se odlišuje primitivní v ruce lepená miniaturní nádoba miskovitého tvaru s jemným náznakem hrdla a vyhnutí okraje. Nacházela se v prázdné hrobové jámě JP/88 (tab. XXVIII, 088:1). Nádoba se vymyká běžnému kuchyňskému nádobí. Patrně se jednalo o artefakt zvláštního charakteru.

Na *Jižním předhradí* byl zaznamenán jev, který se objevuje také na jiných soudobých pohřebišťích, a sice ten, kdy se keramika v hrobech objevuje buď v úrovni dna hrobové jámy anebo v úrovních nad kostrou, a je tak vlastně součástí výplně hrobové jámy (obr. 77) (Frolík a kol. 2014, 62; Hrubý 1955, 100–101; Poullík 1948, 77–78; Přichystalová – Kalábek 2014, 254). Nádoba

B. Dostála z roku 1970a. Hrob SVP/3 podle nich nebyl vybaven vědrem.

28 Antropologická analýza prokázala, že v hrobě se nacházely kosterní pozůstatky dvou dětí ve věkové kategorii Infans II (Drozdová 2005, 66). Při archeologickém výzkumu byl dokumentován pouze jeden jedinec.

Obr. 77: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení hrobů s nálezy keramických nádob. Legenda: A – hrob s nálezem keramiky nad úrovní dna hrobové jámy, B – hrob s nálezem keramiky na úrovni dna hrobové jámy, C – hrob, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 77: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Representation of graves with pottery. Key: A – grave with pottery above the bottom level, B – grave with pottery at the bottom, C – grave, D – trench, E – excavation border.

v úrovni skeletu byla evidována u 23 hrobů.²⁹ Nádoba nebo její fragmenty nad úrovní dna hrobové jámy byly zaznamenány ve 12 případech.³⁰ Proto budou v následujícím textu vlastnosti keramických nádob sledovány odděleně v závislosti od jejich uložení v hrobové jámě, tedy zda byly uloženy u těla nebo v úrovních nad tělem pohřbeného.

6.8.1. Nádobý z úrovně dna hrobové jámy

Nádobý, které byly situovány v úrovni skeletu, se nacházely po celém zkoumaném území předhradí, kromě malé plochy odkryté v 90. letech 20. století (obr. 77:B). Tam byl objeven pouze jeden hrob s keramikou v pozici nad úrovní dna.³¹ V této skupině se nacházela většina

dětských a ženských hrobů s keramikou. Patří sem dva hroby neurčených jedinců, jeden mužský, sedm ženských a 13 dětských hrobů s nálezem keramiky.

Mezi hroby převládala většinová orientace, a to buď hlavou k jihozápadu (10krát) nebo k severozápadu (šestkrát). Pět hrobů mělo orientaci ve směru J-S nebo S-J a je zajímavé, že 1/3 ze všech hrobů s touto orientací obsahovala hrobový inventář ve formě keramiky. Muž vybavený nezdobeným hrncem v nohách byl orientován hlavou k jihovýchodu (JP/15, tab. V). V hrobě, který neobsahoval žádné kosterní pozůstatky (JP/144, tab. XLIII), se nacházela nádoba v severovýchodní části hrobové jámy.

Ani v poloze těla se hroby s nálezem keramiky neodlišovali od standardního pohřebního ritu. Celkem 15x byli mrtví uloženi v poloze nznak s nataženými končetinami, šestkrát se poloha těla nedala učít. Žena z hrobu JP/7 byla uložena na zádech s mírným natočením na pravý bok (tab. I). Pouze v jednom případě byl jedinec uložen ve skrčené poloze, a to dítě ve věkové kategorii Infans III, které bylo pohřbeno na dno sídlištního objektu č. 234 (obr. 296, tab. XL).

²⁹ JP/7, 8, 15, 55, 56, 61, 71, 76, 79, 101, 105, 107, 128, 133, 136, 138, 144, 161, 163, 164, 168, 172 a JP/187.

³⁰ JP/40, 41, 54, 69, 88, 90, 110, 135, 155, 186, 204 a možná také JP/122.

³¹ Jednalo se o prázdnou hrobovou jámu s nádobou cca 5 cm nad úrovní dna (JP/204).

Celá nebo celá poškozená (slepitelná) nádoba byla nalezena v 18 exemplářích. Tři keramické nádoby, které jsou evidovány v terénní dokumentaci, nebylo možné zpracovat z důvodu jejich zničení či ukradení během archeologického výzkumu. Neúplná nádoba (hrnec bez okraje nebo bez dna) se dochovala ve třech kusech. Pětkrát bylo vyzdvíženo pouze dno s částí nezdobené výdutě a po jednom případě se v hrobě dochovala větší část zdobené a nezdobené výdutě.³²

Keramické nádoby se téměř všechny nacházely v nohách. Nejčastěji byly evidovány buď v prostoru mezi chodidly a kratší stěnou hrobové jámy anebo v poloze blíže k pravému hleznu. Místo blíže k levé noze nebylo příliš frekventováno, keramika tam byla uložena pouze třikrát. V jednom případě byla nádoba se značkou na dně ve tvaru kříže dokumentována v místě předpokládané pravé paže, tedy někde z vnější strany pravého humeru. Z kostry však zůstaly dochovány pouze fragmenty lebky (JP/163, tab. XLVI). Kvůli velmi špatnému nebo žádnému dochování skeletu nebylo možné určit přesnou pozici keramiky vůči skeletu vcelku třikrát.

Při zpracování disperzních pohřebišť ze zkoumaných poloh uvnitř hradiska i ze severovýchodního předhradí Pohanska zjistil B. Dostál (1982) obdobnou strukturu. Nádoby ležely v prostoru kolem nohou. Objevily se pouze dvě výjimky z pravidla, a to hrob patrně dospělého jedince ŽP/16, kde byla keramika situována mezi levý kolenní kloub a delší jihovýchodní stěnu hrobové jámy (na dně nádoby byla značka ve formě hvězdy). Dětský hrob LŠ/8 obsahoval dvě nádoby, jedna ležela v obvyklé poloze v blízkosti pravé nohy, druhý hrnec s plastickou značkou na dně ve tvaru trojúhelníku se však nacházel v oblasti pravého ramenního kloubu a horní části pravého humeru (Dostál 1982, 141, 149, obr. 3:14, 6:11, 12). Je to analogická situace k hrobu JP/163. Zda mají značky na nádobách souvislost s ojedinělým umístěním předmětu v rámci hrobové jámy, lze jen těžko potvrdit, ale není to záležitost nepravděpodobná.

6.8.1.1 Technologie výroby, formování a výzdoba keramiky uložené v úrovni dna hrobové jámy

Nádoby uložené do hrobu v úrovni kostry byly vyrobené nejčastěji z hrubého keramického materiálu. Klasifikace jednotlivých keramických skupin z Pohanska je přehledně publikována J. Macháčkem (2001, 44–45). Hrubý materiál obsahuje výrazné ostrívo různého množství, velikosti a typu. Ostrívo není dále blíže specifikováno.

Druhou skupinu tvoří jemná keramika. Jemný materiál je charakterizován obsahem jemně plavené hlíny s příměsí mikroskopických zrněk písku. Z jemného keramického materiálu byla vyrobena pouze jedna nádoba z ženského hrobu JP/101 (tab. XXX, 101:1). Hrnec vyrobený z materiálu stejné kategorie a se stejným výzdobným motivem byl například součástí hrobové výbavy dětského hrobu LŠ/9 (Dostál 1982, 149–150, obr. 6:14) nebo hrobu subadultního jedince VD/127 na pohřebišti u prvního kostela (Kalousek 1971, 84–86).

Třetí skupinou je keramické těsto s příměsí grafitu. V hrobě skrčence JP/133 se vyskytla nádoba vyrobená z hrubého materiálu, který ale obsahoval větší zrna tuhy. V sídlištních kontextech evidovala J. Vignatiová (1992, 73) nálezy čtyř exemplářů ze čtyř objektů. Analogické nádoby jak tvarem, tak i výzdobou pochází ze dvou sídlištních objektů – obj. č. 407 a obj. č. 272 (Vignatiová 1992, tab. 150:1, 101:3).³³ Obsah grafitu v keramice lze považovat za prvek, který je možné využít při chronologickém zařazení nálezového celku. Nástup výskytu tuhy v keramickém těstu je na Pohansku spojován s poslední velkomoravskou fází osídlení, ve které se ve zvýšené míře objevují znaky předznamenávající novou dobu (příměs grafitu v materiálu, záseky, vpichy či plastické lišty ve výzdobě apod.) (Macháček 2001, 209).

Popis technologie výroby u nádob z hrobů Jižního předhradí opět vychází z kategorizace J. Macháčka (2001, 44). Sledovány byly stopy na nádobě, které indikují úpravu povrchu pomocí otáčivého pohybu. Na základě charakteru těchto stop (nebo jejich absence) byly vymezené čtyři kategorie technologie výroby: 1) v ruce tvarovaná keramika, 2) keramika vytvářena slabě formujícím obtáčením, 3) keramika vytvářena silně formujícím obtáčením, 4) vytáčená keramika. Kategorie 2 je charakterizovaná slabě profilovanými jednoduchými okraji s nevýraznými stopami po obtáčení a nepravidelně silnými stěnami či nepravidelnou výzdobou. Výskyt pravidelně silných stěn, složitěji profilovaných a vyhnutých okrajů a výrazných stop po obtáčení jsou důkazem pro silně profilující obtáčení. Vytáčená keramika se vyznačuje tenkostěnnými nádobami, uvnitř nádob jsou přítomné jemné vodorovné linie, které vznikají při využití rychle rotujícího hrncířského kruhu.

U fragmentárně dochovaných nádob nebo u ztracených či zničených exemplářů nebylo možné technologii výroby určit, jedná se o 10 kusů. Slabě formující obtáčení bylo rozpoznáno na osmi keramických exemplářích, z toho tři zlomky patrně pocházejí z jedné neúplně dochované nádoby z hrobu JP/56. Mezi tvary se zde objevuje situlovitý, vejčitý i vázovitý tvar nádoby. Hrnce

32 Z hrobu JP/56 pochází nezdobená výduť a tři fragmenty dna z částí výdutě – patrně se jedná o zlomky z jedné nádoby, inv. č. P144694 (tab. XIX).

33 J. Vignatiová tuto keramiku označovala „keramika 8. skupiny“ (Vignatiová 1992, 73).

byly vesměs vyrobeny z hrubého špatně páleného materiálu. Výjimku tvoří dvě nádoby. Z hrubého dobře páleného materiálu byla vyrobena v současnosti již nekompletní nádoba z hrobu JP/56 a situlovitá nádoba z hrobu JP/107 (inv. č. 158879, ta dokonce redukčně; tab. XIX, 056:2, XXXIII:3). Nádoba z JP/107 je zdobena kombinací hřebenových vpichů, vlnic a pásů. Okraj nádoby je kuželovitě seříznutý s vytaženou spodní hranou, na okraji uvnitř je žlábek, hrdlo nádoby je vytažené, což jsou tendence typické pro keramiku 4. velkomoravské fáze na Pohansku (Macháček 2001, 209).

Do popisované skupiny keramiky slabě formujícího obtáčení patří i nezdobená nádoba z mužského hrobu JP/15 (tab. V:1). Velmi podobná (trochu menší) nádoba bez výzdoby byla nalezena v hrobě SVP/49. Rovněž u ní B. Dostál (1982, 177, obr. 14:12) indikoval slabě formující obtáčení.

Silně formující obtáčení bylo identifikováno na čtyřech nádobách buď situlovitého nebo vázovitého tvaru (JP/76, 128, 138 a JP/172, tab. XXVI, XXXIX, XLI, XLVII). Tři hrnce byly vyrobeny z hrubého dobře páleného materiálu, jeden (JP/172) z hrubého špatně páleného. Převažoval prostý kuželovitě seříznutý okraj. Na hrnci z hrobu JP/128 byl identifikován okraj s vytaženou spodní hranou. Na nádobách byl aplikován výzdobný motiv hřebenového ornamentu v kombinaci s rýhami (dvakrát), kombinace hřebenových vlnic a pásů a záseků nad rýhami.

Vytáčení, tedy použití rychle se točícího hrncířského kruhu, bylo zaznamenáno u devíti nádob. Převažovaly situlovité a vázovité formy, ojediněle se vyskytl hrnc ovoidního nebo soudkovitého tvaru. Technologicky vyspělejší výroba se projevila také v kvalitnějších zpracování hrncířské suroviny. U pěti hrnců bylo rekonstruováno dobré vypálení hrubého i jemného keramického těsta. Mezi tyto nádoby patří i jediný případ příměsí tuhy do keramiky z *Jižního předhradí*, který můžeme považovat za intencionální milodar, a to exemplář z hrobu JP/133 (tab. XL, 133:1).³⁴ Hrubý špatně pálený materiál byl rozeznán u čtyř nádob. Okraje nádob byly formovány jednoduše, dominovaly prosté kuželovitě/válcovitě seříznuté okraje, evidován byl také okraj s vytaženou spodní hranou. Zaznamenán byl rovněž okraj seříznutý vodorovný prostý nebo s vytaženou vnější hranou. Ve výzdobě se nejvíce uplatnil motiv hřebenových vlnic nad hřebenovými pásy (třikrát) a motiv rýh s různou hustotou a šířkou (dvakrát samostatně, dále v kombinaci s jiným motivem). Jednotlivě byl identifikován motiv kombinace hřebenových vlnic a pásů, vlnovky nad rýhami, hřebenových pásů vedle sebe a hřebenových pásů mezi dvěma hřebenovými vlnicemi.

6.8.1.2 Značky na dnech

Na nádobách, které se nacházely v úrovni skeletu, bylo identifikováno sedm případů výskytu značky na dně. Technická značka, tedy otisk osy hrncířského kruhu byl identifikován na čtyřech nádobách z hrobů JP/7, 55, 71 a JP/107 (tab. I:1, XIX, 055:1, XXV, 071:1, XXXIII:4). Jedná se o kruhové značky o průměru od 1,6 po 2,5 cm. Ani jedna značka nemá stejný rozměr. U nádoby z hrobu JP/55 není zcela jasné, zda se jedná o kruh nebo čtverec.

Plastická hrncířská značka, pravděpodobně vytvořena otiskem matrice z mobilního nástavce, který byl součástí hrncířského kruhu, a byla na něm bezprostředně tvarována nádoba, se vyskytla na třech hrncích (JP/7, 105 a JP/163, tab. I:2, XXXII, 105:1, XLVI:1). Podle terminologie M. Hlavici (2014, 9, 10) se v případě nálezu z ženského hrobu JP/105 jedná o tzv. kombinovanou značku, která se skládá z otisku středové osy kruhu doplněného reliéfním motivem. V naprosté většině je kombinovaná značka prezentována kružnicí s loukotěmi směřujícími směrem k ose kruhu, což je i případ značky z nádoby z hrobu JP/105. Značka má tvar kruhu o průměru 2,2 cm se šesti paprsky. Uvnitř vnějšího kruhu jsou patrné nevýrazné linie dalších dvou soustředných kruhů. Analogické značky se vyskytují např. na dně nádoby ze sídlištního objektu č. 198 z *Jižního předhradí* (Hlavica 2014). Několik podobných pochází z hrobů z pohřebiště v Prušánkách (hroby č. 282, 540, 542, 543) (Klanica 2006; 2006a).

Na dně nádoby z dětského hrobu JP/163 se nachází neohraničený, excentricky umístěný kříž. Délka ramen kříže je 2,1 a 1,3 cm. Analogický motiv neohranicheného kříže se objevil na dnech nádob také v sídlištních kontextech *Jižního předhradí* – objekty č. 1, 2, 150, 210, 231 a 374 (Hlavica 2014; Vignatiová 1992, 74–75). Na jiných polohách Pohanska se téma samostatného kříže vyskytlo například na *Lesním hrůdu* v objektě č. 10 nebo v *Lesní školce* v objektě č. 218 (Hlavica 2014).

Třetí plastickou značkou na dně nádoby je poměrně komplexní motiv složený minimálně ze čtyř obdélníků vzájemně se překrývajících a společně vytvářejících motiv kříže. Složitá značka je na nádobě umístěna excentricky. Rozměry plastických obdélníků jsou 2,5 × 3 cm a 2,8 × 3 cm, ostatní útvary jsou nezměřitelné. Nádoba pochází z dvojhrobu JP/7 (tab. I:1). M. Hlavica (2014) tento tvar značky ve svém databázovém systému označuje jako „Čtverce / Obdélníky / Kosodélníky“. A. Balcárková nazývá popisovaný motiv mřížkou (Balcárková et al. 2017, graf 72, tab. 52). Podle výzkumu M. Hlavici (2014, 63–66, tab. 4) se identická značka k té z dvojhrobu JP/7 objevila v poloze *Lesní školka* v sídlištním objektě 110. Objekt byl zahrnut do zevrubného zpracování vývoje osídlení této polohy a podle závěrů J. Macháčka (2010, 348, 350, fig. 72, 73) jej lze zařadit

34 Tuhová keramika se objevila také na pohřebišti okolo prvního kostela. Jedná se o hrnc z hrobu staré ženy VD/42, který je však tvarově i výzdobně odlišný (Kalousek 1971, 45, obr. 42; Dostál 1994, 47, obr. 1:1).

do závěrečného vývoje zdejšího osídlení, do tzv. nejmladší páté keramicko-chronologické skupiny. Takto pozdní datování můžeme tedy předpokládat i u dvojhrobu ženy a dítěte JP/7.

6.8.2 Nádoby v zásypu hrobové jámy

Nález keramického zboží ve funkci milodaru, který se nacházel nad úrovní skeletu a byl tedy fakticky situován ve výplni hrobové jámy, se na *Jižním předhradí* vyskytovaly pouze v západní a střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století. Jeden exemplář pochází z výzkumu z 90. let (obr. 77:A). V hrobech s takto uloženou keramikou bylo pohřbeno šest dětí (u dvou bylo na základě analýzy aDNA zjištěno mužské pohlaví), dva muži, jedna žena a u třech individuí se nepodařilo pohlaví určit. Je zajímavé, že většina z 19 dětských a z osmi ženských pohřbů s výskytem keramiky se nachází ve skupině hrobů s keramikou situovanou v úrovni dna hrobové jámy. U dětí je to víc než 68% a u dospělých žen dokonce víc než 87%. U mužských hrobů je preference opačná, i když je nutné dodat, že keramika byla u dospělých mužů evidována pouze třikrát.

U této skupiny hrobů se vůbec nevyskytla většinová orientace JZ–SV. Čtyři hroby byly orientovány na SZ–JV. Hlavou na severovýchod leželi dva jedinci – dospělá žena ve skrčené poloze (JP/122, tab. XXXVIII) a dospělý muž (JP/54, tab. XVIII). Dvakrát byla zaznamenána poloha těla hlavou směrem na jiho-jihozápad a jednou na severo-severovýchod. Orientace S–J nebo J–S se u hrobů s keramikou obecně vyskytovala poměrně často. Na *Jižním předhradí* bylo takto pohřbeno 15 jedinců, z toho u více než 53% byla nalezena keramická nádoba buď v úrovni dna hrobové jámy (pětkrát), nebo v zásypu (třikrát). Je možné, že to má vzájemnou souvislost. Celkem třikrát nelze orientaci určit, mezi tyto hroby patří dva, které jsou charakterizovány jako kenotafy – hroby JP/88 a JP/204. U hrobu JP/88 (tab. XXVIII) se miniaturní nádoba nacházela v severovýchodní části hrobové jámy, u hrobu JP/204 to bylo v jihovýchodní části (tab. LV).

Polohu těla nebylo možné identifikovat u osmi jedinců. Vesměs se jedná o jedince z velmi špatně dochovanými kosterními pozůstatky, dvě jámy byly prázdné. Pokud bylo možné na základě dochování skeletu polohu určit, pak to byla poloha na zádech s nataženými končetinami a v jednom případě byla žena uložena ve skrčené poloze na levém boku (JP/122, tab. XXXVIII). Podle fotodokumentace výkopu hrobu a také podle obsahu jeho zásypu je možné, že kosta byla uložena do výplně nerozpoznaného zaniklého sídlištního objektu. Výplň jámy totiž obsahovala velké množství keramických střepů (tab. XC). Velký zlomek

spodní části výdutě zdobené hřebenovými pásy vedle sebe ležel pod loktem pravé horní končetiny a jeden větší tuhový okraj s rýhovanou výzdobou ležel pod tibíí levé dolní končetiny. Intencionalita výskytu keramiky v hrobě není úplně jednoznačná, i proto jsme hrob zařadili mezi ty s keramickými milodary v zásypu výkopu.

To, že nádoby z výplně hrobových jam byly patrně používány během pohřební ceremonie a následně byly obřadně vhozeny do hrobu během jeho zasypávání, svědčí i to, že ve skupině hrobů s keramikou uloženou nad úrovní dna hrobové jámy bylo identifikováno pouze šest celých nádob (nebo celých rekonstruovatelných). Tyto byly v hrobech JP/88, 135, 186, 204 a v hrobě JP/155 byly dokonce dvě celé nádoby (tab. XXVIII, XL, XLIII, LII, LV). Nádoba z hrobu JP/186 byla poškozena v místě okraje při skrývce zkoumané plochy. V ostatních kontextech byly evidovány pouze fragmenty nádob ve formě den s částí výdutě nebo slepitelných větších částí výdutí nebo okrajů s výdutí.

Nádoby z výplně hrobových jam byly nejčastěji nacházeny v prostoru mezi chodidly a kratší stěnou hrobové jámy (sedmkrát). Keramika byla situována v hloubce od cca 5 cm nad dnem hrobové jámy až k úrovni skrytého podloží, například nádoba z hrobu JP/135 (tab. CXXV:3) se nacházela cca 13 cm nad úrovní dna hrobové jámy a její horní část dosahovala úrovně skrytého podloží, proto byla poničena při skrývce. V dětském hrobě JP/40 (tab. XIII) byla rozbitá nádoba rozptýlena v prostoru od předpokládaného pravého ramene až k místu předpokládaného pravého hlezna. Zlomky byly evidovány v úrovni 5 až 10 cm nad dnem hrobové jámy. V hrobě dítěte mužského pohlaví JP/69 (tab. XXV) byl v neznámé úrovni nad dnem jámy nalezen fragment dna nádoby, který nelze blíže specifikovat, protože v současnosti není k dispozici. Neúplné dno bylo podle písemné terénní dokumentace zachyceno v prostoru mezi lebkou a kratší stěnou hrobové jámy. Těsně u stěny hrobové jámy, někde v prostoru napravo od předpokládaného pravého kolenního kloubu a nohou se nacházely fragmenty nádoby z hrobu JP/90 (tab. XXIX). V severo-severovýchodní části výkopu hrobu JP/110 (tab. CXX:5, 6), cca 15 cm nad úrovní dna, byly situovány tři velké fragmenty ze třech různých keramických nádob. Rozptýleny byly od dislokované dolní čelisti směrem dál od lebky. U hrobu JP/155 se dvěma nádobami byla menší z nich umístěna nalevo od lebky těsně nad úrovní dna hrobové jámy (tab. XLIII, 155:4). Větší nádoba ležela cca 26 cm od jihovýchodní kratší stěny a cca 10 cm od delší jihozápadní stěny hrobové jámy (někde v nohách) ve výšce asi 30 cm nad úrovní dna hrobu (tab. XLIII, 155:5). Nádoba s výzdobou blučinského charakteru z prázdné hrobové jámy JP/204 (tab. CXXXV:5, 6) se nacházela v jihovýchodní části hrobové jámy, blíž k jižnímu rohu.

Dnem se zahlubovala pod úroveň podloží v síle maximálně 5 cm, její větší část čněla nad úroveň začištěného podloží, proto má poškozený okraj (poškození nastalo během archeologické skrývky nadložních vrstev). Miniaturní nádoba ležící dnem vzhůru se nacházela cca 35 cm od severozápadní delší stěny, 50 cm od severovýchodní kratší stěny a cca 14 cm nade dnem hrobové jámy JP/88 (tab. XXVIII, 088:1). Jednalo se o severovýchodní polovinu hrobu. Na základě uvedených skutečností lze říci, že pokud byla keramika umísťovaná (házená) do hrobu během jeho zasypávání, pak se nejčastěji nacházela nad dolní polovinou těla, častokrát v nohách. Pokud se keramické fragmenty vyskytly nad horní polovinou kostry, pak je to nejčastěji v prostoru kolem lebky.

6.8.2.1 Technologie výroby, formování a výzdoba keramiky uložené v zásypu hrobové jámy

Většina nádob či jejich fragmentů byla vyrobena z hrubého dobře páleného materiálu (sedm kusů). Hrubý špatně pálený materiál se vyskytl u šesti keramických jedinců. Jedna nádoba byla vytočená z jemně plavené hlíny a také byla kvalitně vypálená (JP/186, tab. LII, 186:1). Zdobený okraj vyrobený z keramického těsta s příměsí grafitu (bohužel dnes ztracený) se nacházel ve výplni hrobu skrčence JP/122 (tab. XXXVII, 122:10). Jelikož jsou keramické nádoby vyskytující se v zásypu hrobových jam velmi často ve fragmentárním stavu, nebylo možné u všech sledovat technologické stopy po výrobě. Podařilo se to u deseti exemplářů, polovinu z toho tvoří celé nádoby (klasifikace materiálu i způsobu výroby viz výše v podkapitole 6.8.1.1).

V prázdné hrobové jámě JP/88 (tab. CXV), v její severovýchodní části, byla objevená dnem vzhůru stojící drobná, v ruce tvarovaná, nezdobená nádoba miskovitěho tvaru s jemným náznakem hrdla a vyhnutí okraje. Byla vyrobena z hrubého špatně páleného keramického těsta. Okraj nádoby je jednoduchý, zaoblený. Pozoruhodná je svými rozměry: vysoká je pouhé 4 cm, průměr okraje je 4,6 cm, průměr hrdla 2,8 cm, maximální průměr výdutě 3,6 cm a průměr dna 3,5 cm. Podobná malá nezdobená bikónická nádobka byla objevena v dětském dvojhrobě SVP/10 (*Dostál 1970a*, 122–123, obr. 5:10). Vyrobena byla z hrubého keramického těsta, jsou na ní patrné výrazné stopy ruční modelace, ale i stopy po obtáčení vytaženého zaobleného okraje. Je trochu vyšší i širší (výška 6,5 cm, maximální výduť 7 cm a průměr dna 4,8 cm). Nacházela se u levého ramene jedince a. Další nádoba malých rozměrů byla nalezena při výzkumu dětského hrobu LŠ/8 (*Dostál 1982*, 149, obr. 6:11). Dítě bylo vybaveno dvěma nádobami, větší z nich ležela v nohách. Drobná nádobka byla situována u pravého ramene dítěte. Drobný hrnec vejčité profilyce s nálevkovitě rozevřeným a zaobleným okrajem

je zdobený. Na horní a maximální výdutí se nachází motiv dvou hřebenových pásů. Na dně nádoby se nachází plastická značka ve formě trojúhelníku. Hrnec nese stopy po obtáčení v místě kraje, vypálen byl dobře z hrubého keramického těsta.

Nádobka vysoká 7 cm s maximálním průměrem 9,5 cm byla součástí hrobové výbavy hrobu VD/78 z pohřebiště u prvního kostela (*Kalousek 1971*, 62). Tvarově se miniatuře z hrobu JP/88 velmi přibližuje, i když je vyšší a širší. Nádoba má nepravidelnou výduť, zaoblený okraj a je zdobena na horní výdutí nepravidelnou přerušovanou vlnovkou. Hrubý keramický materiál je dobře vypálen. Byla jediným inventářem v hrobě dítěte. Podle publikované stratigrafie hrob VD/78 porušoval základový žlab po mladší palisádě, lze ho tedy zařadit mezi mladší hroby v rámci kostelní nekropole v poloze *Velmožský dvorec*.

Čtyři miniaturní nádoby podobných rozměrů jako je nádoba z *Jižního předhradí* byly nalezeny na pohřebišti v Dolních Věstonicích. Jedná se však technologicky vyspělejší výrobky s výzdobou (*Ungerma 2007*, 183–184). Miniatury nádob patří mezi nálezy hrobové výbavy k raritním exemplářům, proto je nelze blíže chronologicky ukotvit bez přítomnosti dalšího inventáře. Hrob JP/88 neobsahoval žádné jiné artefakty, z kontextu sídlištní i funerální struktury jižního předhradí Pohanska však můžeme (i s ohledem na nález z hrobu VD/78) tuto nádobu obecně datovat do průběhu druhé poloviny 9. století.

Technika obtáčení byla zaznamenána u čtyř nádob. V jednom případě lze jenom konstatovat, že nádoba byla obtáčená. Jedná se o exemplář z hrobu JP/41 (tab. XIII, 041:1). Fragment dna s částí zdobené výdutě je dnes ztracený, proto se musíme spoléhat na poznámky J. Vignatiové. Zlomek byl vyroben z hrubého špatně páleného keramického těsta. Na povrchu nádoby je možné sledovat stopy po obtáčení. Na části spodní výdutě byl zachycen neúplný výzdobný motiv nepravidelné nízké středně husté vlnovky.

Obtáčení silně profilující bylo evidováno u tří nádob. Dvě z nich byly vyrobeny z hrubého špatně páleného materiálu, jedná se o nádoby z hrobů JP/40 a JP/204 (tab. XIII, 040:2, LV, 204:1). Z hrubého dobře páleného materiálu byl vyroben hrnec z hrobu JP/155 (tab. XLIII, 155:5). Fragmenty zdobených výdutí z nádoby z hrobu JP/40 nesou výzdobný motiv úzkých rýh těsně u sebe, okraj nebyl zachován. Nádoba vázovitěho tvaru z JP/204 s prostým vodorovně seříznutým okrajem nese blučinský výzdobný motiv. Hřebenovým ornamentem (pás) s vlnovkami je zdobena situlovitá nádoba z hrobu JP/155. Okraj je prostý, kuželovitě seříznutý.

Vytáčení na rychle rotujícím kruhu bylo zaznamenáno u pěti exemplářů. Všechny byly vyrobeny z hrubého dobře páleného keramického materiálu. Do kategorie

celých nádob patří dva nálezy, a to hrnec z hrobu JP/155 a JP/135 (tab. XLIII, 155:4, XL, 135:1). Zbývající tři torza nádob pochází ze dvou hrobů. Dno nádoby s částí maximální výdutě bylo součástí hrobové výbavy jedince JP/40 (tab. XIII, 040:1). Fragmenty ze dvou nádob (okraj s částí výdutě) patří do inventáře hrobu JP/110 (tab. XXXIV, 110:1, 2). U okrajů převažovalo prosté kuželovité či válcovité seříznutí. Pouze u jedné z nádob z JP/110 se objevil vodorovně seříznutý okraj s vytaženou vnější hranou. Na neúplných nádobách z hrobu JP/110 se objevila výzdoba ve formě kombinace hřebenových vlnic a pásů přes sebe, na torze nádoby s dochovaným dnem to byly úzké rýhy těsně u sebe v horní části výdutě. Na celých nádobách byl zaznamenán motiv vlnovek (pravidelné, nízké, středně husté) a motiv hřebenových pásů vedle sebe na horní a maximální výduti.

Ve skupině nádob, kde nebylo možné sledovat stopy po výrobním postupu formování nádoby, se objevil jeden zajímavý zlomek, a tím je tuhový střep z hrobu skrčence JP/122 (tab. XXXVII, 122:10) Bohužel střep je v současnosti nezvěstný, takže vycházíme z popisu J. Vignatiové a z dochované kresby nálezu. Větší fragment okraje s částí zdobené výdutě byl prostý, seříznutý válcovitě. Podle torza zachycené výzdoby by se snad mohlo jednat o kombinaci hlubokých rýh a vlnovek jdoucích přes sebe. Tuhový střep byl nalezen pod střední částí levé holenní kosti. Obě dolní končetiny byly silně pokrčeny, distální epifýzy dlouhých kostí bérce se nacházely pod pravou pánevní kostí. V analogické poloze byly i dolní končetiny skrčence JP/133 (tab. XL). V prostoru pod dolní částí levé holenní kosti se nacházela ovoidní nádoba vyrobená z materiálu s příměsí grafitu, s kuželovitě seříznutým okrajem, zdobená hřebenovými pásy těsně vedle sebe. Co hroby odlišuje, je věk pohřbeného, orientace a složení inventáře. V JP/122 byla uložena dospělá žena s hlavou obrácenou k severovýchodu. Kromě nádoby byla vybavena osmi jednoduchými bronzovými náušnicemi. Hrob JP/133 byl místem posledního odpočinku dítěte ve věku asi 12 let. Orientace hrobu byla SZ-JV. Nádoba byla jedinou položkou hrobového inventáře. V každém případě je tato shoda výskytu raritní tuhové keramiky v analogické pozici vůči tělu zajímavá. Jestli se jedná pouze o náhodu, snad dokáže další výzkum.

6.8.2.2 Značky na dnech

Na nádobách, které se nacházely v zásypu hrobových jam, byly identifikovány dva případy výskytu značky na dně. Otisk osy hrncířského kruhu, tedy tzv. technická značka, ve tvaru čtverce byl identifikován na dně torza nádoby z hrobu JP/40 (tab. XIII).

Plastická hrncířská značka byla identifikována na dně nádoby zdobené blučínským motivem z hrobu JP/204 (tab. LV). Jedná se symbol kříže v kruhu. Podle databázového zápisu M. Hlavici (2014) jde o kříž

ohraničený kruhem / kružnicí / elipsou. Průměr kruhu, ve kterém je vepsaný kříž, je 2,8 cm, délka ramen kříže měří 2,2 cm a 2,5 cm. Překřížení ramen je umístěno v kruhu excentricky. Symbol kříže v kruhu patří mezi poměrně běžné značky. Na Pohansku se vyskytl i na dalších polohách, například v *Lesní škole* v zásypu sídlištního objektu č. 83 a 210 (Hlavica 2014, tab. 4). Na raně středověkém sídlišti v poloze Kostice – *Zadní hrád* to byla třetí nejfrekventovanější značka a obsahovalo ji asi 10% všech den (Balcárková et al. 2017, 128, graf. 72). Dlouhé používání této značky přes středohradištní až do mladohradištního období dosvědčuje i jejich nález ze sídlištních objektů č. 14 a 16, které jsou datovány do fáze RS4 IIa, což by měl být starší stupeň 11. století (Balcárková et al. 2017, plán 5, tabulka III, V).

6.8.3 Shoda a rozdíly mezi oběma skupinami

V hrobech z disperzních pohřebišť z *Jižního předhradí* bylo nalezeno dostatečné množství keramiky, abychom mohli provést porovnání mezi skupinou keramiky situovanou v úrovni dna hrobové jámy a keramikou nacházenou ve výplni nad úrovní dna hrobu. U první skupiny se předpokládá, že sloužila jako obal na potravinové nebo tekuté milodary a byla vkládána do hrobu společně s mrtvým v rámci jednotlivých úkonů pohřebních obřadů před zasypáním hrobu. Druhá skupina je spojována s obřady, při nichž se záměrně ničili nádoby použité v rámci funerálních rituálů, a házely se v průběhu zasypávání hrobu do jámy. Nebo jsou spojovány se slavnostmi, kdy se navštěvovali hroby předků a na hrobech se konala strava (Hanuliak 2004, 187; Navrátilová 2004, 239–240; Váňa 1990, 227–228; Frolík a kol. 2014, 62; Hrubý 1955, 100–101; Poulik 1948, 77–78; Přichystalová 2014, 254; Macháček et al. 2016, 52–53).

Významný rozdíl je viditelný již na první pohled, a to ve fragmentárnosti dochovaných keramických nádob. Ve skupině keramiky ze dna hrobové jámy se dochovalo 21 celých (mírně poškozených) nádob³⁵ a sedm keramických jedinců je dochováno pouze fragmentárně ve formě okraje s výdutí, dna z výdutí apod. V celistvosti bylo tedy zachováno 75% keramických nádob ve funkci milodaru. Ve skupině keramiky z výplně hrobové jámy je toto procento mnohem nižší. Ze 17 evidovaných keramických jedinců, které byly považovány za pozůstatek intencionálního chování během pohřbu (včetně nejasných nálezů zlomků keramiky z hrobu JP/122) se vcelku anebo v rekonstruovatelném stavu dochovalo pouze šest nádob, což tvoří 35% z celé skupiny. Je tedy velmi pravděpodobné, že se v rámci pohřebních obřadů s keramikou nalézanou ve výplni nakládalo jiným způsobem, než s keramikou uloženou v úrovni pohřbených.

35 Tři z nich jsou v současnosti ztraceny.

Dalším rozdílným faktorem, i když ne tak výrazným, je charakter výpalu keramických nádob. U keramiky ze dna hrobové jámy převládá hrubý špatně pálený materiál (42 %), nádoby z dobře páleného materiálu (hrubého i jemného) představovali 39 % ze všech analyzovaných jedinců. Ve skupině keramiky z výplně byl trend opačný. Z hrubého špatně páleného materiálu bylo vyrobeno 35 % nádob, dobře pálená keramika tvořila 47 %. Pokud se jedná o sledování znaků na nádobách, které způsobila technologie jejich výroby, opět jsou mezi skupinami patrné rozdíly. Zastoupení nádob vyráběných obtáčením slabě formujícím nebylo ve skupině z výplně rozlišeno (pouze jeden jedinec se stopami obtáčení bez další charakteristiky). Ve skupině keramiky ze dna je toto zastoupení v 17 %. Silně formující obtáčení bylo ve větší míře evidováno ve skupině nádob z výplně, 18 %. Keramika ze dna byla takto vyráběna ve 14 %. Vytáčená keramika se ve větším procentu nacházela v úrovni pohřbených (32 %). Ve výplni bylo vytáčení keramiky zaznamenáno u 29 % nádob. Sledování stop po výrobě je však silně ovlivněno disproporcí počtu vcelku dochovaných nádob v jednotlivých skupinách v poměru 18 (21) : 6. Jistým vodítkem však být může.

Pokud bychom uvažovali, že do hrobů byla dávana keramika ve funkci obalů na potraviny či nápoje a nebyl kladen důraz na její kvalitu, bylo by možné uvažovat, že tato keramika mohla být vyráběna jenom pro funerální účely. Tomuto předpokladu odpovídá použití keramického materiálu a způsob výpalu, méně už technika výroby hrnce, kde se objevilo poměrně silné zastoupení obtáčení silně formující a vytáčení. Keramika používaná při pohřební ceremonii pozůstalými, která pak byla pravděpodobně obřadně vhozena do hrobové jámy a zasypana v rámci funerálních rituálů, byla většinou dobře vypálena, což by mohlo naznačovat použití běžného kuchyňského zboží. Protože fragmentárnost nádob nedovoluje určení techniky výroby u většiny jedinců z výplně hrobů, je tento indikátor neprůkazný.

Náznaky, že obyvatelé Pohanska pro potřeby různých částí pohřební ceremonie používali různé druhy keramiky, naznačila také analýza nádob z hrobů z pohřebiště u druhého kostela. Méně kvalitní keramika byla situována v úrovni skeletu v nohách (hroby SVP/78, 80 a SVP/83). Kvalitní kuchyňské zboží z hrobů SVP/55 a SVP/63 bylo nalezeno rovněž v prostoru nohou, ale 20 až 30 cm nad kostrou (*Macháček et al. 2016*, 52, 135–139). O možnosti existence speciální funerální keramiky u Slovanů uvažují i další badatelé, a to na základě nízké technické a estetické kvality některých nádob, často s použitím archaických výzdobných prvků (*Bartošková 2007*, 706–707; *Štefan – Krutina 2009*, 177, 181; *Trzeciński 2005*, 64).

6.8.4 Chronologie

Nálezy keramických nádob z disperzních funerálních areálů z *Jižního předhradí* reprezentují širokou škálu skupin keramiky, které se vyskytují ve všech zkoumaných polohách Pohanska a také v různých archeologických kontextech (jak sídlištních, tak funerálních). Na základě studia jednotlivých atributů a jejich kombinací, které jsou důležité pro chronologický vývoj keramiky a které postuloval J. Macháček (2001, 207–218), můžeme nálezy keramických nádob a keramických fragmentů z hrobů zařadit do 2. až 3. a snad i 4. vývojové fáze keramiky na Pohansku.

Druhá fáze spadá do staršího velkomoravského horizontu. Pro keramiku jsou typické válcovitě a kuželovitě seříznuté okraje v různých variantách. Jde tedy o profilaci běžnou na velkomoravské sídlištní keramice, která se udržela do poměrně pozdní fáze středohradištního období. Ve výzdobě dominuje hřebenová výzdoba v různých kombinacích (typická je nepravidelná vlnice), začíná se výrazněji prosazovat výzdoba rytá jednozubým nástrojem, objevuje se keramika vyráběná z jemně plavené hlíny.

Třetí vývojová fáze keramiky z Pohanska se kryje s vrcholně velkomoravským vývojem celé společnosti. U keramiky je evidován maximální výskyt dobře vypalovaného zboží. Kuželovitě a válcovitě řezané okraje jsou na ústupu a prosazují se tzv. prožlabené okraje. Stále více se prosazuje výzdoba rytá jednozubým nástrojem. V keramickém těstu se začíná používat jako příměs grafit. Ve větší míře jsou zaznamenávané plastické značky na dnech nádob.

Čtvrtá fáze vývoje keramiky z Pohanska je souběžná s postupným útlumem rozvoje zdejší sídlištní aglomerace. Můžeme ji včlenit na konec 9. století a do prvních decenií 10. století. Keramické nádoby této doby v sobě spojují tradiční velkomoravské znaky s progresivními rysy, které jsou typické pro mladohradištní keramiku, například příměs tuhy v hrncířské hlíně, přesunutí maximální výdutě do horní třetiny nádoby, vodorovné okraje v různých variantách, okraje se středovou lištou, výzdobné motivy ve formě záseků, vpichů, jednoduché ryté výzdoby, plastických lišt a vývalků na hrdle apod.

Keramiku z hrobů z jižního předhradí Pohanska lze na základě vyjmenovaných kvalit zařadit hlavně do průběhu třetí vývojové fáze. Náznaky toho, že pohřbívání zde mohlo pokračovat po přelomu století, můžeme vidět ve výskytu výzdobného motivu hřebenového vpichu v kombinaci s vlnicemi a pásy, záseků nebo záseků v kombinaci s rýhami (JP/107, JP/205 – zásyp, JP/172, tab. XXXIII:3, XCIII, XLVII:2).

V hrobech se můžeme setkat také s keramikou s archaickými prvky, které mohou působit v daném kontextu nepatřičně. Velmi primitivně vypadá v ruce tvarovaná

miniaturní nádoba z hrobu JP/88 (tab. XXVIII). Poměrně starobyly se jeví také nádoba z hrobu JP/15, vyrobená z hrubého špatně páleného keramického těsta (tab. V). Hrncovitého tvaru byl tvarován v ruce, okraj byl dotvářen slabě formujícím obtáčením. Okraj nádoby je seříznutý kuželovitě, hrdlo je vytažené. Hrncovité nádoby nesou na sobě žádnou výzdobu. Na vnějším povrchu nádoby jsou viditelné svíslé a mírně šikmé rýhy různé hloubky a šířky, patrně jsou to stopy po uhlazování povrchu nádoby. Pokud by tato nádoba nebyla součástí středo-hradištního hrobového celku, mohla by být zařazena do starohradištní keramické náplně.

Hrob, kde byly zároveň vedle sebe nalezeny nádoby s archaickými a také s progresivními prvky, byl odkryt na pohřebišti v Olomouci-Nemilanech (*Přichystalová et al. 2014*; 61–63, tabulka 24). Bohatě vybavený hrob H37 obsahoval kromě jiného tři keramické nádoby: výrobek profesionálního hrncáře – vytáčenou lahvičkovitou nádobu s okrajem vytaženým a kuželovitě seříznutým. Dno je odsazené na nízké kruhové nožce. Od hrdla až po dolní výduť se střídá motiv jemných rýh položených hustě vedle sebe s dvojitou hustou, středně

vysokou zašpičatělou vlnovkou. Nádoba je velmi dobře vypálená. Druhá nádoba je vysoká a široká, byly na ní zaznamenány stopy po obtáčení. Přehnutý, nálevkovitě seříznutý okraj má na vnitřní straně žlábk. Ve výzdobě se uplatnil motiv hřebenových vpichů v kombinaci s rýhami. Třetí nádoba má úplně odlišný charakter. Drobná, v ruce hnětená, vejčitá nádoba postrádá kvalitní výpal. Okraj je vytažený, zaoblený. Pod hrdlem a v maximální nepravidelné výduť se nachází výzdoba s motivem dvojitě nepravidelné, zašpičatělé, středně vysoké vlnovky. Výrobek působí velmi primitivně a v náleзовém kontextu hrobu H37 archaicky.

Pohřební ritus patří mezi velmi konzervativní přechodové rituály, změny v něm probíhají výhradně pod silným vlivem expandujících myšlenkových konstruktů nebo přímo pod bezprostředním tlakem invazivního kulturního modelu spolu s jeho nositeli. Proto je možné objevit v jediném hrobovém nálezovém celku chronologicky i kulturně odlišné artefakty, které v sobě sdružují ideu toho, co bylo, a také toho, co přichází. U keramiky pocházející z hrobů je možné tento trend sledovat nejvýrazněji.